

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Міністерство освіти і науки України

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Міністерство освіти і науки України

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ОБАЛЬ ОЛЕКСІЙ ОЛЕКСІЙОВИЧ

УДК 343.98.067

ДИСЕРТАЦІЯ

**«ВЗАЄМОДІЯ ПРАВООХОРОННИХ, КОНТРОЛЮЮЧИХ
ТА ІНШИХ ОРГАНІВ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЕКОНОМІЧНИХ
ЗЛОЧИНІВ»**

Спеціальність 081 – «Право»

(Галузь знань 08 – «Право»)

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

О. О. Обаль

Науковий керівник: Даньшин Максим Валерійович, доктор юридичних наук, професор

Харків – 2021

АНОТАЦІЯ

Обаль О. О. Взаємодія правоохоронних, контролюючих та інших органів при розслідуванні економічних злочинів. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – право (галузь знань – 08 Право). – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України, Харків, 2021.

Дисертація є монографічним дослідженням основних проблемних питань, пов'язаних з організацією і правовим регулюванням взаємодії правоохоронних, контролюючих та інших органів при розслідуванні економічних злочинів.

На основі аналізу слідчої практики, нормативно-правових актів і спеціальної літератури констатується, що взаємодія правоохоронних і контролюючих органів при розслідуванні економічних злочинів базується на врахуванні двох чинників – особливостей пізнавального процесу (об'єкта, наслідків, атмосфери протидії, форми доказування) та механізму вчинення економічних злочинів. Механізм вчинення економічних злочинів відображається в їх криміналістичній характеристиці (предметі посягання, суб'єктах, способах вчинення і слідах, прийомах протидії). Вказані чинники здійснюють суттєвий вплив на використання методів пізнання при розслідуванні економічних злочинів, до яких віднесено методи, що використовуються слідчим (криміналістичні методи), співробітником оперативного підрозділу (методи ОРД), спеціалістом (методи спеціальних галузей знань). Саме необхідність узгодження між собою названих методів, їх органічне поєднання вимагає організації належної взаємодії між суб'єктами пізнання при розслідуванні.

Досліджено психологічний аспект взаємодії суб'єктів досудового розслідування, ефективність якої залежить від врахування міжособистісних відносин. Нормативно встановлено процедуру надання і виконання доручень слідчого оперативним підрозділам щодо проведення слідчих (розшукових) дій, що сприяє налагодженню психологічного контакту між слідчим і оперативним працівником. Співробітники оперативного підрозділу виконують доручення слідчого опосередковано – через вказівку свого керівника, і позбавлені права проявляти ініціативу. Належні умови для урахування як професійних якостей оперативних працівників і слідчих, так і їх психологічних особливостей забезпечуються лише шляхом створення і функціонування слідчо-оперативних груп для розслідування тяжких злочинів, у т. ч. економічних.

При відкритті кримінального провадження і початку досудового розслідування економічних злочинів взаємодія слідчого з оперативними підрозділами визначається характером використовуваних пізнавальних методів та слідчих ситуацій. Оперативно-розшукова діяльність є відносно самостійним видом діяльності, має чітку пошукову спрямованість і виражається в швидкому, без здійснення формальних процесуальних процедур, пошуку інформації про злочинну діяльність та її суб'єктів. Здійснюється вона шляхом використання негласних методів і спеціальних технічних засобів. Після відкриття кримінального провадження оперативнорозшукова діяльність реалізується у вигляді негласних слідчих (розшукових) дій і набуває таким чином кримінально-процесуальної форми, результати якої мають значення доказів.

Значною мірою на характер взаємодії слідчого з оперативними підрозділами при розслідуванні економічних злочинів впливають ситуації, які складаються на початковому етапі розслідування. Слідчі ситуації мають ключове значення – вони є визначальними не тільки для вирішення суто процесуальних питань кримінального провадження, але й для вибору

пізнавальних та посвідчувальних прийомів і методів, що реалізуються під час проведення оперативно-розшукових заходів та слідчих (розшукових) дій.

Типовими слідчими ситуаціями, які зумовлюють характер тактичних завдань розслідування, що спільно вирішуються, є:

1) ситуація відкриття кримінального провадження і початку досудового розслідування за матеріалами оперативно-розшукових заходів, яка може мати два варіанти: а) слідчий отримує від оперативного підрозділу матеріали, в яких зафіксовано ознаки економічного злочину, для початку і здійснення досудового розслідування; б) слідчий отримує від оперативного підрозділу тільки повідомлення про виявлення ознак економічного злочину, але оперативно-розшукові заходи ще не завершені, а відтак, відсутні й відповідні матеріали (в обох випадках для забезпечення судової перспективи справи про економічні злочини потрібне завчасне підключення слідчого до аналізу отримуваних матеріалів і створення слідчо-оперативної групи);

2) ситуація відкриття кримінального провадження і початку досудового розслідування за матеріалами державних контролюючих органів або суб'єктів підприємницької діяльності: за відсутності фактору раптовості передбачає залучення до слідчо-оперативної групи і використання фахівців контролюючих органів, які проводили перевірку (ревізію), для отримання консультацій та практичної допомоги при вивченні фінансово-господарських документів, підготовці і проведенні окремих слідчих (розшукових) дій, призначенні економічних експертиз;

3) ситуація відкриття кримінального провадження і початку досудового розслідування за матеріалами, отриманими безпосередньо слідчим в результаті іншого кримінального провадження: є сприятливою для початку розслідування, оскільки дозволяє шляхом проведення

негласних слідчих (розшукових) дій зафіксувати протиправну діяльність, отримати відповідні докази та іншу інформацію.

Підкреслюється, що оскільки економічні злочини є ретельно приховуваними і вчиняються під оболонкою господарських відносин, то взаємодія слідчого з оперативними працівниками є одним із ключових моментів в отриманні належних і допустимих доказів, зібраних стороною обвинувачення. Зокрема, це стосується проведення НСРД, які за своєю сутністю є елементами оперативно-розшукової діяльності і їх дозволяється проводити для збирання доказів після початку кримінального провадження в певних випадках.

Необхідність у проведенні НСРД виникає, як правило, в ситуації, коли до відкриття кримінального провадження не проводилися оперативно-розшукові заходи, націлені на вирішення тактичних завдань стосовно документування протиправних дій і забезпечення перспективи судового розгляду справи та прийняття обвинувального рішення. Така ситуація складається у випадку, коли кримінальне провадження за ознаками вчинення економічних злочинів відкривається на підставі інформації, одержаної безпосередньо слідчим під час іншого кримінального провадження про тяжкий злочин і, відповідно, у кримінальному провадженні є всі підстави для проведення НСРД, спрямованих на одержання доказів злочинної діяльності (ст. 260–264, 267, 269–272, 274 КПК України).

Констатується, що від належної взаємодії слідчого зі співробітниками оперативних підрозділів значною мірою залежить ефективність і гласних слідчих (розшукових) дій. Перш за все, мова йде про роботу з документами, в яких відображаються економічні злочини, визначення їх переліку, вилучення і використання їх в подальшому як доказів. Ці завдання вирішується шляхом проведення обшуків з вилученням документів, їх оглядом, підготовкою відповідних експертиз (технічної, почеркознавчої,

комп'ютерно-технічної, судово-бухгалтерської, фінансово-економічної), допитів керівників і працівників підприємств. Зазначені завдання вирішуються слідчим із залученням оперативних співробітників до підготовки і проведення або шляхом надання їм відповідних доручень щодо самостійного їх проведення.

Звертається увага, що надання КПК України слідчому повноважень, що раніше належали оперативним співробітникам (право проведення НСРД), а також обмеження обсягу повноважень оперативних підрозділів на практиці, зумовило низку проблемних питань у їх взаємодії. Шлях їх вирішення бачиться у створенні слідчо-оперативних груп при розслідуванні економічних злочинів. У такому випадку доручення щодо проведення гласних і негласних слідчих (розшукових) дій будуть надаватися не керівнику оперативного підрозділу, а безпосередньо оперативному працівникові, який входить до складу слідчо-оперативної групи.

Зазначається, що взаємодія слідчого та оперативних співробітників окрім пізнавального аспекту (отримання відомостей про злочин) має й забезпечувальний аспект, який проявляється у своєчасному виявленні та усуненні протидії розслідуванню. Ця сторона діяльності оперативних підрозділів в теорії ОРД отримала назву оперативно-розшукового супроводження досудового розслідування, в якій в умовах кардинального оновлення кримінального процесуального законодавства проявляється низка негативних тенденцій. Їм сприяє відсутність в КПК України норм, які б регулювали створення і функціонування слідчо-оперативних груп для розслідування тяжких та особливо тяжких злочинів. Наявність такої прогалини разом з іншими недоліками у визначенні статусу оперативних підрозділів породжує в середовищі співробітників оперативних підрозділів атмосферу байдужості до результатів кримінального провадження, формального очікування доручень слідчого і, відповідно, формального їх

виконання. Така ситуація вимагає негайного виправлення, для чого пропонується низка заходів.

Ключові слова: економічні злочини, взаємодія, слідча ситуація, протидія розслідуванню, негласні слідчі (розшукові) дії, слідчо-оперативна група.

ABSTRACT

Obal O. O. Interaction of law enforcement, control and other bodies in the investigation of economic crimes. – *Qualification scholarly paper: a manuscript.*

Thesis submitted for obtaining the Doctor of Philosophy Degree in Law, Speciality 081 – Law. – V. N. Karazin Kharkiv National University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2021.

The dissertation is a monographic study of the main problematic issues related to the organization and legal regulation of the interaction of law enforcement, regulatory and other bodies in the investigation of economic crimes.

Based on the analysis of investigative practice, legal acts and specialized literature, it is ascertained that the interaction of law enforcement and controlling bodies in the investigation of economic crimes is based on the consideration of two factors - features of the cognitive process (object, consequences, atmosphere of counteraction, form of proof) and mechanism of commission economic crimes, which is reflected in their forensic characteristics (object of attack, subjects, methods of committing and traces, methods of counteraction). These factors have a significant impact on the use of cognition methods in the investigation of economic crimes, which include methods used by the investigator (forensic methods), an employee of the operational unit (methods of operative-search activity), specialist (methods of special branches of knowledge). It is the necessity of harmonizing these methods with each other, their organic

combination that requires the proper interaction between the subjects of cognition in the investigation.

The psychological aspect of interaction of subjects of pre-trial investigation, the effectiveness of which depends on the consideration of interpersonal relations, is investigated. The statutory procedure for granting and executing the investigator's instructions to the operational units for conducting investigative (search) actions does not facilitate the establishment of psychological contact between the investigator and the operative employee (the employees of the operative unit fulfill the investigator's instructions indirectly - through the instruction of their supervisor, and deprived of rights). The proper conditions for taking into account both the professional qualities of operatives and investigators, as well as their psychological characteristics, are ensured only by the establishment and functioning of investigative-operational teams for the investigation of serious crimes, including economic ones.

At the opening of criminal proceedings and the commencement of a pre-trial investigation of economic crimes, the interaction of the investigator with the operational units is determined by the nature of the cognitive methods used by the indicated subjects and investigative situations. Operational search activity is a relatively independent activity, has a clear search orientation and is expressed in the rapid without formal procedural procedures for finding information about criminal activity and its subjects by using silent methods and special technical means. After the opening of criminal proceedings, the operative-investigative activity is implemented in the form of vague investigative (investigative) actions and thus acquires a criminal-procedural form, the results of which are significant evidence.

To a large extent, the nature of the investigator's interaction with the operational units in the investigation of economic crimes is influenced by situations that arise at the initial stage of the investigation. Investigative situations are crucial - they are decisive not only for the resolution of purely procedural

issues of criminal proceedings, but also for the choice of cognitive and evidence techniques and methods that are implemented during the conduct of investigative activities and investigative (investigative) actions. Typical investigative situations that determine the nature of jointly resolved tactical investigative tasks are:

1) the situation of initiation of criminal proceedings and commencement of pre-trial investigation on the materials of operational investigative measures may have two options: a) the investigator receives materials from the operative unit that contain signs of economic crime, for the initiation and conduct of pre-trial investigation; b) the investigator receives from the operational unit only reports on the detection of signs of economic crime, but the operative-investigative measures have not yet been completed and, consequently, missing and relevant materials (in both cases, to ensure a judicial perspective of the economic crimes case requires the early connection of the investigator to the analysis received materials and the creation of a task force);

2) the situation of initiation of criminal proceedings and the commencement of a pre-trial investigation on the materials of state control bodies or business entities - in the absence of a factor of surprise, involves involvement in the investigation team and use of specialists of control bodies that conducted the audit (audit), for consultation and practical assistance in the study of financial and economic documents, preparation and conduct of individual investigative (search) actions, the appointment of economic expertise;

3) the situation of opening criminal proceedings and commencement of pretrial investigation on materials obtained directly by the investigator as a result of other criminal proceedings - is favorable for the commencement of the investigation, as it allows to record illegal activities, obtain relevant evidence, other evidence, and other information by conducting silent investigative (investigative) actions. can be used to solve a variety of tactical problems in criminal proceedings.

It is emphasized that since economic crimes are carefully concealed and committed under the shell of economic relations, the interaction of the investigator with the operational units is one of the key points in obtaining the proper and admissible evidence gathered by the prosecution. In particular, this relates to the conduct of the covert investigators investigative actions, which by their very nature are investigative measures that, after criminal proceedings, are permitted in certain situations to be used to gather evidence.

As a rule, the need for covert investigators investigative actions arises when, prior to the commencement of criminal proceedings, there were no operative-search measures aimed at solving operational-tactical tasks in order to document criminal activity and to secure a judicial perspective of the case. This is characteristic of a situation where criminal proceedings on the basis of the specified category of crimes are initiated on the basis of evidence obtained directly by the investigator as a result of another criminal proceeding about a serious crime and, accordingly, in criminal proceedings there are all grounds for conducting covert investigators investigative actions aimed at obtaining evidence of criminal activity. (art., art. 260-264, 267, 269- 272, 274 CPC of Ukraine).

It is stated that the effectiveness and vague investigative (search) actions depend on the proper interaction of the investigator with the staff of the operational units. First of all, it is about working with documents that show economic crimes, defining their list, removing them and using them as evidence in the future. These tasks are solved by means of searches with removal of documents, their review, preparation of relevant expertise (technical, handwriting, computer-technical, forensic accounting, financial and economic), interrogations of managers and employees of enterprises. These tasks are solved by the investigator with the involvement of operational staff in the preparation and conduct or by providing them with appropriate instructions for their independent conduct.

Attention is drawn to the fact that the granting of the CPC of Ukraine to the investigator of the powers formerly owned by the operational staff (the right to conduct the NSRF), as well as the limitation of the powers of the operational units in practice, led to a number of problematic issues in their interaction. The way to solve them is seen in the creation of investigative teams in the investigation of economic crimes. In this case, the instructions for conducting vowel and unspoken investigative (search) actions will be given not to the head of the operational unit, but directly to the operative employee, who is part of the investigative-operational group.

It is noted that in addition to the cognitive aspect (obtaining information about the crime), the interaction of the investigative and operational staff has a supporting aspect, which is manifested in the timely detection and elimination of counteraction to the investigation. This side of the operations of the operative units in the theory of operational search activities has been called the operative-search support of pretrial investigation, in which a number of negative tendencies are manifested in the conditions of cardinal updating of the criminal procedural legislation. They are facilitated by the absence of norms in the CPC of Ukraine that would regulate the establishment and operation of investigative teams to investigate serious and particularly serious crimes. The presence of such a gap, together with other deficiencies in determining the status of operational units, creates in the environment of employees of operational units the atmosphere of indifference to the results of criminal proceedings, the formal expectation of investigator's orders and, accordingly, their formal execution. This situation requires immediate correction, which is why a number of measures are proposed.

Key words: economic crimes, interaction, investigative situation, counteraction to investigation, unspoken investigators (investigative) actions, investigative task force.

**Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати
дисертації:**

публікації у наукових фахових виданнях України:

1. Обаль О. О. Взаємодія слідчого з оперативними підрозділами при виявленні ознак економічних злочинів. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: «Право»*. 2018. Вип. 25. С. 131–133

2. Даньшин М. В., Обаль О. О. Взаємодія слідчого з оперативними підрозділами під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях щодо економічних злочинів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2019. № 38. С. 172–175.

3. Обаль О. О. Слідчо-оперативна група як оптимальна організаційно-правова форма взаємодії слідчого з оперативними підрозділами під час розслідування економічних злочинів. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. № 2 (27). С. 192–196.

публікація у зарубіжному виданні

4. Обаль О. Взаємодія слідчого з оперативними підрозділами: трансформація теорії оперативно-розшукової діяльності та її ролі в розслідуванні злочинів. *S.R.L. Publicație științifico-practică de drept. Republica Moldova*. 2018. Nr. 5 (33). С. 194–197.

***публікація у періодичному науковому виданні держави-члена
Європейського Союзу***

5. Obal Aleksey. Economic crime investigation: organizational aspect. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. № 5 (2). С. 131–135. (Index Copernicus).

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Обаль. О. О. Актуальні питання розслідування злочинів, пов'язаних з незаконною трансплантацією органів та тканин людини: криміналістичний аспект. *Від громадянського суспільства – до правової держави: XIII Міжнародна наукова конференція молодих вчених та студентів*, (м. Харків, 27 квітня 2017 р. : збірник тези доп. Харків, : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2017. С. 349–351.

7. Обаль. О. О. Щодо взаємодії правоохоронних, контролюючих та інших органів при розслідуванні економічних злочинів у сучасних умовах в Україні. *Верховенство права – основоположний принцип правової держави: IX Науковий круглий стіл молодих вчених, аспірантів та магістрів: збірник тез доповідей* (м. Харків, 15 грудня 2017 р. : тези доп.). Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2017. С. 318–320.

8. Обаль. О. О. Про взаємодію слідчого та оперативних підрозділів у кримінальних провадженнях. *Захист прав людини: національний та міжнародно-правовий виміри: XIV Міжнародна науково-практична конференція «Від громадянського суспільства – до правової держави»:* збірник тез доповідей (м. Харків, 20 квітня 2018 р.). Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2018. С. 230–233.

9. Обаль. О. О. Щодо виявлення ознак економічних злочинів оперативно-розшуковими методами та роль слідчого. *Розбудова правової держави в Україні: реалії та перспективи: матеріали міжнародної науково-практичної конференції*, (м. Одеса, 25–26 травня 2018 р.,) / за ред. Г.О. Ульянової; уклад.: О. В. Дикий, Ю. Д. Батан. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 112–115.

10. Обаль. О. О. Про детермінанти взаємодії підрозділів правоохоронних і контролюючих органів в розслідуванні економічних злочинів. *Інтеграція юридичної науки і практики в сучасних умовах:* збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя,

24-25 серпня 2018 р.). Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2018. С. 105–109.

11. Обаль. О. О. Про вимоги щодо створення і функціонування слідчо-оперативних груп при розслідуванні економічних злочинів. *Актуальні проблеми законодавства України: пріоритетні напрями його вдосконалення: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Одеса, 11–12 жовтня 2019 р.). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2019. С. 102–104.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	17
ВСТУП.....	18
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВЗАЄМОДІЇ ПРАВООХОРОННИХ І КОНТРОЛЮЮЧИХ ОРГАНІВ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЕКОНОМІЧНИХ ЗЛОЧИНІВ	27
1.1 Особливості пізнавальної діяльності при розслідуванні злочинів, що обумовлюють необхідність взаємодії різних суб'єктів.....	27
1.2 Психологічні основи взаємодії суб'єктів досудового розслідування та її організаційні форми.....	37
1.3 Особливості криміналістичної характеристики економічних злочинів, які визначають напрями взаємодії правоохоронних і контролюючих органів в досудовому розслідуванні	53
Висновки до розділу 1.....	72
РОЗДІЛ 2 ВЗАЄМОДІЯ СЛІДЧОГО З ОПЕРАТИВНИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ ТА КОНТРОЛЮЮЧИМИ ОРГАНАМИ ПРИ ВІДКРИТТІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ І ПОЧАТКУ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ЗЛОЧИНІВ.....	76
2.1 Концептуальна трансформація теорії оперативно-розшукової діяльності та її ролі у виявленні і розслідуванні економічних злочинів.....	76
2.2 Ситуації початку досудового розслідування економічних злочинів та їх вплив на взаємодію слідчого з оперативними підрозділами та контролюючими органами	93
Висновки до розділу 2.....	113
РОЗДІЛ 3 ВЗАЄМОДІЯ СЛІДЧОГО З ОПЕРАТИВНИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ЗЛОЧИНІВ.....	116

3.1 Взаємодія слідчого з оперативними підрозділами при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій.....	117
3.2 Взаємодія слідчого зі співробітниками оперативного підрозділу при проведенні окремих гласних слідчих (розшукових) дій	139
3.3 Взаємодія слідчого та оперативних співробітників в подоланні протидії розслідуванню економічних злочинів	152
3.4 Слідчо-оперативна група як оптимальна організаційна форма взаємодії слідчого з оперативними підрозділами при розслідуванні економічних злочинів.....	165
Висновки до розділу 3	177
ВИСНОВКИ	182
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	190
ДОДАТКИ	217

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ГУНП – Головне управління Національної поліції

ДЗЕ - Департамент захисту економіки Національної поліції України

ДКРС - Державна контрольно-ревізійна служба

ДСБЕЗ – Державна служба боротьби з економічними злочинами

ДПА - Державна податкова адміністрація

ДФС - Державна фіскальна служба України

ЄРДР – Єдиний реєстр досудових розслідувань

КК – Кримінальний кодекс

КПК – Кримінальний процесуальний кодекс

МВС – Міністерство внутрішніх справ

НСРД – негласні слідчі (розшукові) дії

ОРД – оперативно-розшукова діяльність

ОРЗ – оперативно-розшукові заходи

СБУ – Служба безпеки України

СОГ – слідчо-оперативна група

ТО – тактична операція

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Ефективність досудового розслідування кримінальних правопорушень значною мірою залежить від налагодження взаємодії підрозділів правоохоронних органів. Особливо це стосується розслідування економічних злочинів, специфічний механізм яких вимагає контактування слідчих з оперативними підрозділами і контролюючими органами вже на стадії виявлення цих злочинів і документування протиправної діяльності організованих злочинних груп. Слідча практика на протязі довгої своєї історії показала, що значні обсяги складної роботи у кримінальному провадженні вимагають її розподілення і координації між кількома суб'єктами.

КПК України 2012 р. принципово змінив арсенал способів отримання доказів – до нього були включені методи оперативно-розшукової діяльності у вигляді негласних слідчих (розшукових) дій (НСРД). Були визначені й обсяги повноважень різних суб'єктів досудового розслідування – правом проведення НСРД були наділені слідчий органу досудового розслідування та співробітники оперативного підрозділу (правом здійснювати слідчу функцію наділений і прокурор). Але визначений порядок реалізації повноважень на практиці виявив низку недоліків, які негативно позначилися на взаємодії вказаних суб'єктів і в цілому на результативності досудового розслідування, особливо щодо економічних злочинів. Окрім того, оновлення кримінального процесуального законодавства обумовило й необхідність перегляду низки принципово важливих положень теорії оперативно-розшукової діяльності, що відбувається досить суперечливо.

Проблема взаємодії слідчих та оперативних підрозділів правоохоронних органів на протязі багатьох років була в полі зору науковців. Наукові дослідження фахівців у галузі кримінального процесу та криміналістики (Н.А. Аменицька, С. В. Андрусенко, М. В. Багрій, С.В. Бажанов, А. М. Балашов, Є. С. Безруких, В.Д. Берназ, В.М. Биков,

С.В. Бородін, А.Ф. Волобуєв, М. Б. Головка, Л.Я. Гордін, А.П. Дербеньов, І.В. Кубарєв, А.О.Ляш, В. С. Максимов, В.М. Малюга, Г.Ю. Прилуцький, В.В. Старченко, Г.П. Цимбал, Л.І. Щербина, О. О. Юхно, О.В. Яцюк та ін.) створили солідне теоретичне підґрунтя для визначення напрямків і форм взаємодії у кримінальному провадженні. Проте не всі сформульовані положення і рекомендації можуть бути використані в умовах оновленого кримінального процесуального законодавства України, а деякі з них є дискусійними. Окрім того, малодослідженими в сучасних умовах є зазначені питання при розслідуванні економічних злочинів, особливості яких значною мірою впливають на характер вирішуваних завдань у взаємодії слідчих, оперативних підрозділів та контролюючих органів. Саме ці обставини й обумовили вибір теми дисертаційної роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження спрямоване на подальшу реалізацію комплексної наукової програми «Основні напрями реформування законодавства України у контексті Європейської інтеграції» (номер державної реєстрації 0104U004048), Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», затвердженої Указом Президента України від 12 січня 2015 р. № 5/2015. Воно відповідає проблематиці, визначеної в «Переліку пріоритетних напрямів наукових досліджень в Україні з проблем наук кримінально-правового циклу» (п.п. 2.9., 5.6., 5.11.), затвердженого 30.05.2019 р. в Національній академії правових наук України. Дисертаційна робота виконана в рамках науково-дослідної теми кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна «Комплексні дослідження проблем злочинності та окремих видів злочинів на основі верховенства права» (номер державної реєстрації 0116U000916).

Мета і завдання дослідження. *Мета* дисертаційного дослідження полягає в удосконаленні на основі аналізу чинного кримінального законодавства і слідчо-судової практики правових та організаційних форм

взаємодії підрозділів правоохоронних та контролюючих органів при розслідуванні економічних злочинів. Для досягнення вказаної мети були поставлені і вирішувалися наступні наукові *завдання*:

- на основі аналізу слідчої практики та наукових розробок визначити чинники, які обумовлюють необхідність належної взаємодії суб'єктів розслідування економічних злочинів;

- визначити психологічний аспект взаємодії суб'єктів досудового розслідування у співвідношенні з його нормативно-правовою регламентацією;

- визначити роль оперативно-розшукової діяльності у виявленні економічних злочинів і початку досудового розслідування;

- встановити залежність взаємодії слідчого з оперативними підрозділами і контролюючими органами при відкритті кримінального провадження і початку досудового розслідування економічних злочинів від характеру пізнавальних методів вказаних суб'єктів та слідчих ситуацій;

- визначити характер впливу слідчих ситуацій початкового етапу розслідування економічних злочинів на взаємодію слідчого з оперативними підрозділами і контролюючими органами;

- проаналізувати зміст типових слідчих ситуацій і визначити тактичні завдання, які сумісно вирішуються слідчим і співробітниками оперативних підрозділів;

- визначити особливості економічних злочинів, які обумовлюють необхідність узгодження дій слідчого та співробітників оперативних підрозділів при проведенні НСРД з дотриманням встановлених процесуальних процедур;

- визначити типові НСРД, що проводяться при розслідуванні економічних злочинів і вимагають сумісного планування та організації;

- визначити типові гласні слідчі (розшукові) дії, що проводяться при розслідуванні економічних злочинів із залученням співробітників оперативних підрозділів;

- проаналізувати повноваження слідчого і співробітників оперативних підрозділів за чинним кримінальним процесуальним законодавством і визначити оптимальну форму їх взаємодії при розслідуванні економічних злочинів;

- визначити значущість взаємодії слідчого з оперативними підрозділами в усуненні (попередженні) протидії розслідуванню економічних злочинів та сформулювати відповідні пропозиції;

- сформулювати пропозиції щодо удосконалення окремих норм кримінального процесуального законодавства, які стосуються статусу оперативних підрозділів та створення слідчо-оперативних груп.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які виникають під час взаємодії правоохоронних, контролюючих та інших органів при розслідуванні економічних злочинів.

Предметом дослідження є взаємодія правоохоронних, контролюючих та інших органів при розслідуванні економічних злочинів.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертаційного дослідження складає загальний діалектичний метод наукового пізнання дійсності, на підставі якого взаємодія правоохоронних, контролюючих та інших органів при розслідуванні економічних злочинів розглядається як необхідна умова вирішення завдань кримінального провадження у взаємозв'язку і протиріччі усіх його елементів. Як науковий інструмент дослідження використано:

- методи логіки (аналіз, синтез, індукція, дедукція, аналогія тощо) – при дослідженні нормативних актів, матеріалів кримінальних проваджень, концепцій, точок зору авторів з окремих питань, що входять у предмет дослідження (розділи 1, 2, 3);

– історико-правовий метод – при аналізі концептуальної трансформації теорії оперативно-розшукової діяльності та її ролі у виявленні і розслідуванні економічних злочинів (підрозділ 2.1.);

– системно-структурний метод – при виділенні типових слідчих ситуацій початку досудового розслідування економічних злочинів та їх впливу на взаємодію слідчого з оперативними підрозділами та контролюючими органами (підрозділ 2.2.);

– порівняльно-правовий метод – при аналізі норм кримінального законодавства України та Російської федерації щодо визначення економічних злочинів (злочинів у сфері економічної діяльності) (підрозділ 1.3.);

– соціологічні методи (опитування, експертні оцінки) – для збору додаткової інформації про особливості криміналістичної характеристики економічних злочинів (підрозділ 1.3.) та особливості взаємодії слідчих з оперативними підрозділами (розділ 3).

Нормативно-правову основу проведеного дослідження складають Конституція України, кримінальне і кримінальне процесуальне законодавство України, Постанови Пленуму Верховного Суду України, відомчі нормативно-правові акти та інструктивні документи Міністерства фінансів України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України.

Теоретичним підґрунтям дисертаційного дослідження стали праці: Ю. П. Аленіна, Л. І. Аркуші, О. М. Бандурки, В. П. Бахіна, Р. С. Белкіна, В. Д. Берназа, А. Ф. Волобуєва, В. К. Гавло, В.І. Галагана, В. І. Гончаренка, М. В. Даньшина, В. А. Журавля, О. В. Капліної, В.В. Коваленка, І.І. Когутича, О. Н. Колесниченка, В. О. Коновалової, Н. І. Клименко, О. М. Ларіна, В. В. Лисенка, І.М. Лузгіна, Є. Д. Лук'янчикова, Г. А. Матусовського, В.В. Назарова, Е.Б. Симакової-Єфремян, О.В. Одерія, М.А. Погорецького, Р. Л. Степанюка, В. В. Тіщенко, Л. Д. Удалової,

К.О. Чаплинського, С. С. Чернявського, В. Ю. Шепітька, М. Г. Щербаковського, О. О. Юхна, М. П. Яблокова та ін.

Емпіричну базу дослідження складають результати вивчення матеріалів 120 кримінальних проваджень щодо економічних злочинів (вироки судів), результати опитування думок окремих слідчих, які мали досвід розслідування цих злочинів, статистичні дані Національної поліції та Генеральної прокуратури України.

Наукова новизна одержаних результатів зумовлюється тим, що у дисертації сформульовано та обґрунтовано низку теоретичних положень і практичних пропозицій, які мають значення для розвитку методики розслідування економічних злочинів, а також для практичної діяльності правоохоронних органів. Найбільш значущими серед них є такі, що мають певний ступінь новизни:

вперше:

- визначено чинники, що обумовлюють взаємодію суб'єктів досудового розслідування економічних злочинів: особливості пізнавального процесу (об'єкта, наслідків, атмосфери протидії, форми доказування); механізм вчинення економічних злочинів, який відображається в їх криміналістичній характеристиці (предметі посягання, суб'єктах, способах вчинення і слідах, прийомах протидії);

- встановлено вплив на характер взаємодії слідчого з оперативними підрозділами і контролюючими органами при розслідуванні економічних злочинів слідчих ситуацій, які складаються на початку досудового розслідування;

- визначені тактичні завдання, що сумісно вирішуються слідчим і співробітниками оперативних підрозділів в типових слідчих ситуаціях, які обумовлені характером відомостей про виявлений економічний злочин;

удосконалено:

- положення щодо визначення статусу оперативно-розшукової діяльності та її ролі у кримінальному провадженні, яка проявляється в швидкому без здійснення формальних процесуальних процедур пошуку інформації про злочинну діяльність та її суб'єктів шляхом використання негласних методів і спеціальних технічних засобів і реалізується до (і для) початку кримінального провадження;

- положення щодо визначення сутності НСРД, що за своїми методами є елементами оперативно-розшукової діяльності, проведення яких дозволяється після відкриття кримінального провадження в певних випадках для збирання доказів за встановленою процесуальною процедурою та узгодженості в діях слідчого та співробітників оперативних підрозділів;

- положення щодо необхідності проведення НСРД при розслідуванні економічних злочинів в ситуації, коли до відкриття кримінального провадження не використовувалися певні оперативно-розшукові методи, спрямовані на вирішення тактичних завдань стосовно документування протиправної діяльності і забезпечення перспективи винесення судом обвинувального вироку;

- положення щодо взаємодії слідчого з оперативними підрозділами в усуненні (попередженні) протидії розслідуванню економічних злочинів та аргументація збалансування статусів співробітника оперативного підрозділу і слідчого в кримінальному провадженні;

дістали подальшого розвитку:

- положення щодо необхідності врахування психологічного аспекту взаємодії слідчого із співробітниками оперативних підрозділів, оптимальною організаційною формою якої при розслідуванні економічних злочинів є слідчо-оперативна група;

- положення щодо типових НСРД, які проводяться при розслідуванні економічних злочинів і вимагають сумісного планування та організації з боку слідчого і співробітників оперативного підрозділу;
- положення щодо окремих гласних слідчих (розшукових) дій, які проводяться при розслідуванні економічних злочинів із залученням співробітників оперативних підрозділів;
- аргументація щодо необхідності створення слідчо-оперативних груп для розслідування економічних злочинів, як шляху вирішення проблемних питань, пов'язаних з обмеженнями у статусі оперативних підрозділів;
- аргументація необхідності визначення в КПК України слідчо-оперативної групи, як суб'єкта досудового розслідування, та регламентації порядку її створення та функціонування.

Практичне значення одержаних результатів. Отримані за результатами проведеного дослідження висновки і сформульовані пропозиції можуть бути використані:

- у практичній діяльності – при здійсненні кримінальних проваджень щодо економічних злочинів;
- у законотворчій діяльності - при уточненні редакції окремих статей КПК України, що торкаються проведення слідчих (розшукових) дій, НСРД, взаємодії слідчих та оперативних підрозділів;
- у навчальному процесі вищих закладів освіти – при викладанні кримінального процесу, криміналістики і підготовці підручників, навчальних посібників та навчально-методичних матеріалів.

Особистий внесок здобувача. Усі сформульовані положення, висновки та пропозиції є результатом особистих досліджень автора. У науковій статті «Взаємодія слідчого з оперативними підрозділами при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях щодо економічних злочинів», підготовленій у співавторстві, частка здобувача полягає в аналізі проблеми визначення і дотримання

форми проведення НСРД слідчими та співробітниками оперативних підрозділів, у зв'язку з чим підкреслено, що при наданні слідчим доручення про проведення НСРД він повинен брати активну участь в її підготовці та організації.

Апробація результатів роботи. Основні положення і висновки дисертації оприлюднені у формі доповідей на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях та круглих столах: «Від громадянського суспільства - до правової держави» (м. Харків, 27 квітня 2017 р.); «Верховенство права - основоположний принцип правової держави» (м. Харків, 15 грудня 2017 р.); «Захист прав людини: національний та міжнародно-правовий виміри» (м. Харків, 2018 р.); «Розбудова правової держави в Україні: реалії та перспективи» (м. Одеса, 25–26 травня 2018 р.); «Інтеграція юридичної науки і практики в сучасних умовах (м. Запоріжжя, 24–25 серпня 2018 р.); «Актуальні проблеми законодавства України: пріоритетні напрями його вдосконалення» (м. Одеса, 11–12 жовтня 2019 р.).

Публікації. Основні положення дисертації викладено у 4-х наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях України з юридичних наук, та у двох статтях у зарубіжних наукових виданнях, одна з них у періодичному науковому виданні держави, що входить до Організації економічного співробітництва та розвитку та Європейського Союзу, тезах 6 доповідей на науково-практичних конференціях та круглих столах.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, 3-х розділів, які включають дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Обсяг загального тексту дисертації складає 226 сторінок, з них основного тексту 189 сторінок. Список використаних джерел містить 227 найменувань і займає 28 сторінок, додатки викладено на 11 сторінках.

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВЗАЄМОДІЇ ПРАВООХОРОННИХ І КОНТРОЛЮЮЧИХ ОРГАНІВ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЕКОНОМІЧНИХ ЗЛОЧИНІВ

Необхідність у взаємодії правоохоронних і контролюючих органів при розслідуванні економічних злочинів детермінована низкою факторів. Різні суб'єкти, які приймають участь у досудовому розслідуванні (слідчий, співробітник оперативного підрозділу, спеціалісти) при вирішенні своїх завдань використовують різні методи. Це обумовлено, по-перше, специфічними особливостями слідства, які створюють певні складнощі пізнавальної діяльності при розслідуванні злочинів – їх подолання вимагає поєднання різних методів у добуванні інформації про злочин, з якої формуються докази. По-друге, економічні злочини мають особливий механізм вчинення (відображається в криміналістичній характеристиці), який також суттєвим чином впливає на використання методів виявлення та отримання доказів. Видається, що систематизована інформація про названі чинники складає важливе теоретичне підґрунтя взаємодії правоохоронних і контролюючих органів при розслідуванні економічних злочинів.

1.1 Особливості пізнавальної діяльності при розслідуванні злочинів, що обумовлюють необхідність взаємодії різних суб'єктів

Розслідування злочинів (кримінальних правопорушень) ґрунтується на основних положеннях теорії пізнання (гносеології). Завдання даного різновиду людської діяльності полягає у відображенні (відтворенні) події, яка існувала у минулому, в його юридично значущих обставинах. Реальна можливість викриття кожного злочину базується на положенні гносеології про принципову пізнаванність подій і явищ, які відбувалися в минулому. У людини природою закладена здатність адекватно сприймати і пізнавати різні сторони дійсності завдяки особливій властивості оточуючої природи -

відображенню. Тут вихідним є положення про те, що відображення є наслідком взаємодії предметів оточуючого людину світу, і може відбуватися незалежно від її бажання. Будь-який злочин не може бути підготовлений і вчинений без взаємодії його певних елементів (структур), зв'язків між ними. Відображення елементів, обставин всієї події злочину відбувається на тих чи інших складових оточуючої обстановки. А під час розслідування - у свідомості таких суб'єктів, як слідчий, прокурор, працівник оперативного підрозділу (психічна форма відображення), що дозволяє здійснювати пізнання досліджуваної події. Цей процес ґрунтується на загальних принципах гносеології, але має й певні особливості.

Одним із перших дослідників, хто звернув увагу на особливості пізнавального процесу при попередньому (досудовому) розслідуванні злочинів, які впливають на вибір і застосування пізнавальних методів, був І.М. Лузгін. У своїй науковій праці «Розслідування як процес пізнання» вчений розглядав кримінально-процесуальну діяльність, як одну з форм практичного пізнання, метою якого є встановлення істини - обставин вчинення злочину та винної особи. Отримане слідчим і суддею в установленому законом порядку і зафіксоване в процесуальних актах, знання щодо обставин скоєння злочину використовується, перш за все, для вирішення завдань, що стоять перед слідством і судом [114, с.7-9].

Ці ідеї отримали підтримку і подальший розвиток в працях науковців – фахівців у галузі кримінального процесу і криміналістики. Погляд на процесуальну діяльність як специфічну пізнавальну процедуру став досить популярним і наближав кримінальне провадження до наукового (теоретичного) пізнання. Але пізнання теоретичне і пізнання у кримінальному провадженні суттєво відрізняються як за своїм предметом, так і за методами. Як зазначають вчені-процесуалісти, предмет теоретичного пізнання безмежний, його становлять нові сутності, закономірності розвитку природи та суспільства. Але ж предмет

процесуального пізнання суттєво обмежений певними установами кримінального і кримінально-процесуального закону – він пов’язаний не з новими, а вже пізнаними сутностями. Його результати відображаються в поняттях події злочину, вини та інших обставинах, що підлягають доказуванню під час кримінального провадження [54, с. 201-202]. Ю.М. Грошевий писав, що пізнавальна діяльність, здійснювана слідчим, прокурором і суддями, не може розцінюватися як проміжне між буденним та науковим. Таке пізнання не є науковим - воно являє собою специфічний різновид соціального пізнання, яке умовно може бути назване процесуальним або судовим пізнанням. Це обумовлено тим що в його результаті суб’єкт одержує специфічний різновид соціального знання, що детерміновано особливостями об’єкта пізнання і процесуальними засобами [58, с. 17-19]. Ф.Н. Фаткуллін і В.С. Зеленецький також вбачали у процесуальному доказуванні окремий і самостійний різновид пізнавальної діяльності. Ф.Н. Фаткуллін пропонував назвати його слідчо-судовим пізнанням [205, с.19–20]. В.С. Зеленецький зазначав, що сутність пізнавальної діяльності в кримінальному процесі найбільш точно віддзеркалює поняття кримінально-процесуального пізнання явищ дійсності [73, с. 73-76]. В юридичній літературі відзначається, що пізнання в кримінальному провадженні (процесі) має дві сторони: 1) правознавча (сфера інтересів кримінального процесуального права); 2) слідознавча (криміналістична сфера). І з цієї точки зору пізнавальна (слідознавча) діяльність суб’єктів кримінального переслідування в стадії порушення кримінальної справи може бути охарактеризована як багатоетапний процес руху від рівня незнання до рівня знання недостатнього, а від нього - до рівня знання, достатнього для порушення кримінальної справи [18, с. 12].

Аналіз вказаної праці І.М. Лузгіна (першої глави) дозволяє виділити наступні визначені автором специфічні особливості слідства як пізнавальної практичної діяльності:

1) залежність пізнавальної діяльності слідчого від її предмета, яким виступає злочин – суспільно-небезпечне діяння (обумовлює застосування примусових заходів для запобігання створенню перешкод слідству, що створює сприятливі умови для його ведення);

2) оскільки злочин вчиняється людиною, тому в розслідуванні першорядне значення набувають психологічні чинники - психологія правопорушника (на основі врахування цього фактора розробляються тактичні прийоми розслідування, науково обґрунтовані рекомендації поведінки слідчого в різних ситуаціях, вивчаються пізнавальні можливості та ін.);

3) злочин як вольовий акт поведінки людини в навколишньому середовищі залишає сліди не тільки в свідомості інших людей, але і на матеріальних предметах (характер цих слідів зобов'язує використовувати в розслідуванні відповідні науково-технічні засоби і прийоми, спираючись при цьому на дані природничих наук);

4) пізнавальна діяльність при розслідуванні тісно пов'язана з доказуванням (з фіксацією отримуваних відомостей в установленому законом порядку з тим, щоби вони могли бути досліджені і перевірені всіма учасниками кримінального процесу та судом), але її предмет значно ширший, оскільки включає в себе окрім предмету доказування й обставини, які не входять до нього, в т.ч. оперативну інформацію, яка має тактичне значення [114, с.13-46].

Видається, що сформульовані І.М. Лузгіним положення щодо особливостей пізнавального процесу при розслідуванні важливі не тільки для розуміння механізму отримання інформації про злочин та формування доказів, але й для визначення ролі у цьому процесі різних суб'єктів, які приймають участь у досудовому розслідуванні. Участь цих суб'єктів полягає у внесенні кожним з них свого вкладу у встановлення обставин

вчиненого кримінального правопорушення, пов'язаного з особливостями використовуваних ними методів пізнання.

І.М. Лузгін у другій главі своєї праці надає характеристику методам пізнання в розслідуванні злочинів. Під ними автор розуміє певну сукупність взаємопов'язаних і взаємообумовлених практичних осмислених пізнавальних операцій нерозривно пов'язаних із засобами (інструментами) пізнання. До засобів пізнання віднесені, з одного боку, понятійний апарат, а з іншого - різного роду прилади, пристрої і матеріали, що використовуються людиною для досягнення цілей пізнання. Обидві групи засобів пізнання нерозривно пов'язані між собою людською практикою. У поняттях і судженнях відбиваються процес і результати застосування матеріальних засобів пізнання. На цій основі надається визначення поняття методів пізнання в розслідуванні злочинів як розроблюваних відповідно до положень закону і даних науки спеціальні прийоми і засоби виявлення, дослідження та оцінки доказів з метою досягнення істини у кримінальній справі. Автор підкреслює, що специфіка методів пізнання в розслідуванні визначається, по-перше, впливом норм кримінального та кримінально-процесуального закону, а також підзаконними відомчими нормативно-правовими актами, які регламентують порядок проведення розслідування. По-друге, на зміст засобів і прийомів розслідування суттєво впливає характер самого предмета пізнання, яким виступає злочинне діяння. По-третє, методи пізнання знаходяться під впливом характеру пізнавальної практики - слідчої, оперативно-розшукової, судової [114, с.48-50]. Обраний автором концептуальний підхід був використаний ним і в наступних його наукових працях [115; 116].

Поряд із загальними методами пізнання (спостереження, порівняння, вимірювання, опис, експеримент, моделювання, реконструкція, аналіз синтез, індукція і дедукція, гіпотеза, аналогія та ін.), які використовуються в розслідуванні, І.М. Лузгін виділяє спеціальні методи (прийоми виявлення

невидимих і маловидимих слідів, встановлення особи за рисами зовнішності, ототожнення цілого по частинах і ін.), які в значній мірі визначаються специфікою конкретного предмета пізнання, його завданнями та умовами [114, с. 51].

На основі викладених положень розглянуто особливості використання в розслідуванні злочинів і збиранні доказів таких методів безпосереднього рівня пізнання як спостереження, порівняння, вимірювання, моделювання, експеримент, фіксація, використання технічних засобів. Безпосередньо слідчий може сприймати предмети і явища, так чи інакше пов'язані з діями злочинця, які зберегли на собі сліди цих дій, що стали наслідками злочину [114, с. 68-85]. Поряд із збиранням доказів за допомогою вказаних методів автор досліджує й опосередкований рівень пізнання та відповідні йому методи: аналізу і синтезу; версій (різновид гіпотези). Показово, що автор підкреслює значущість для використання досліджуваних ним методів і формування певних висновків у кримінальній справі різних практик – слідчої, оперативно-розшукової, експертної, судової. В цьому контексті, наприклад, розглядається класифікація версій на слідчі, оперативно-розшукові, експертні, судові [114, с. 86-108].

Дослідження І.М. Лузгіна особливостей пізнавального процесу при розслідуванні злочинів і методів, що використовуються різними його суб'єктами, на наш погляд, є досить важливими для розуміння багатьох аспектів цього процесу, у тому числі проблеми взаємодії різних підрозділів правоохоронних органів між собою та іншими державними структурами (зокрема, контролюючими органами у сфері економічної діяльності). І в сучасних дослідженнях викладені раніше положення отримують подальший розвиток з урахуванням концептуальних змін, які відбуваються у кримінальному процесі. Так, відзначаються такі особливості пізнавального процесу при розслідуванні злочинів.

1. Об'єктом пізнання є подія минулого. Подія злочину знаходиться в минулому і встановити її обставини, що мають юридичне значення, можна тільки за її слідами. Тобто, між вчиненням злочину і його розслідуванням завжди існує певний проміжок часу (іноді досить довгий). Сліди злочину в широкому розумі – це будь-які матеріальні та ідеальні відображення злочину у навколишньому середовищі. Тобто під слідами розуміються всі зміни, які були внесені в оточуючу обстановку в результаті суспільно-небезпечного діяння людини. Слідами злочину є не тільки сліди-відбитки, але й зміна просторового розташування предметів, їх зникнення або поява, залишки предметів і речовин, внесення змін у документи, формування у свідомості очевидців певних образів тощо. Як правило, злочин відображається у слідах не повністю, а фрагментарно, що створює суттєві труднощі у пізнавальному процесі.

2. Сліди злочину можуть бути схожими на сліди незлочинної події. Це породжує проблему приналежності виявлених слідів саме злочинів, адже сліди залишають, як події, що передували злочинам, так і ті, що відбулися після його вчинення. Окрім того, в окремих випадках проблемною є оцінка слідів з урахуванням можливого характеру події. Наприклад, обстановка виявлення трупа людини може бути характерною як для вбивства, так і для самовбивства або нещасного випадку. Або у справах про економічні злочини виявлення суперечностей в економічних показниках підприємства може бути наслідком як злочинних дій, так і помилок, допущених при складанні бухгалтерських документів.

3. Розслідування злочинів завжди здійснюється в атмосфері існуючої або ймовірної протидії. Злочин є суспільно-небезпечним діянням, за яке передбачена кримінально-правова відповідальність (покарання). Винні особи, як правило, намагаються його уникнути, для чого використовують заходи для приховування злочину, здійснення протидії розслідуванню. Одним із способів їх дій є знищення слідів, створення

штучної обстановки після вчинення злочину, фальсифікації окремих слідів, у зв'язку з чим можуть виникнути певні проблеми з їх оцінкою.

4. *Пізнання здійснюється у формі доказування.* Розслідування злочинів проводиться з використанням способів отримання доказів, які визначені кримінально-процесуальним законом (слідчо-розшукових дій). Регламентується порядок їх застосування, а також встановлюються певні строки кримінального провадження. Сукупність кримінально-процесуальних приписів і вимог вводить розслідування злочину у певні часові межі і форми прийняття рішень, які суттєво впливають на пізнавальний процес [100, с. 20-21].

З наведених особливостей пізнавального процесу при розслідуванні злочинів, на наш погляд, найбільший вплив на використання методів пізнання справляє те що злочин ретельно приховується – злочинець намагається не залишати слідів, а залишені сліди прагне знищити [201, с. 10-12; 62, с. 6]. Крім того під час розслідування злочинець та особи, які зацікавлені з тих чи інших причин у нерозкритті злочину, можуть створювати для правоохоронних органів різні перешкоди в отриманні доказів (протидіяти розслідуванню). Потрібно зазначати, що в криміналістичній літературі особливий акцент робиться саме на протидії розслідуванню, як характерної особливості сучасної злочинності та її прояву при здійсненні слідчої діяльності [13, с. 12-18; 14, с. 30-35; 104, с. 24; 85; 29]. Саме приховування, знищення, маскування, фальсифікація інформації, замовчування, обмова та самообмова під час кримінального провадження спонукають до пошуку адекватних методів подолання (попередження, нейтралізації) різних форм протидії розслідуванню.

Також важливим чинником є жорстке кримінально-правове регламентування процедури розслідування, що накладає обмеження у виборі пізнавальних засобів і обмежує у часі. Тобто обставини вчиненого кримінального правопорушення повинні бути встановлені швидко

(оперативно) з упередженням намагань знищення доказів і з використанням найбільш ефективних засобів (новітніх досягнень науки). Видається, що саме з цим пов'язано задіяння в процесі розслідування різних суб'єктів, оснащених відмінними методами пізнання, і виділення різних видів практики (слідчої, оперативно-розшукової, експертної).

У підручниках і навчальних посібниках останніх років звертається увага на диференціацію методів, що використовуються в розслідуванні кримінальних правопорушень. Зокрема, серед методів, що розроблюються чи пристосовуються криміналістикою, виділяються методи, що використовуються безпосередньо слідчим при проведенні слідчих дій (входять в систему його криміналістичної підготовки), і методи, які в розслідуванні застосовуються залученим спеціалістом або експертом (використовуються методи, запозичені з інших наук). До методів, запозичених з інших наук, які використовуються залученими до проведення слідства обізнаними особами, зокрема віднесені:

- методи біології, які застосовуються при дослідженні відповідних об'єктів (біологічного походження);
- антропологічні методи (застосовуються для встановлення невідомого злочинця при формуванні опису зовнішності), визначенні за кістками особи, яка загинула тощо;
- методи фізики і хімії при аналізі фізичних і хімічних властивостей матеріалів і речовин, які виступають речовими доказами.

В окрему групу виділяються методи оперативно-розшукової діяльності (ОРД), які в поєднанні з криміналістичними методами покликані забезпечити подолання труднощів у розслідуванні, подолати (упередити) різні прояви протидії розслідуванню, встановити всі обставини кримінального правопорушення і зібрати відповідні докази [100, с. 11-12; 194, с.25-28]. Необхідність використання різних пізнавальних методів в їх

поєднанні обумовлює залучення спеціалістів при проведенні слідчих дій, які повинні бути наділені чіткими повноваженнями [87, с.259-262].

В той же час є й певні проблеми в пізнавальній діяльності, яку здійснюють кілька суб'єктів. Так, якщо розслідування злочину проводиться одноособово слідчим, то він безпосередньо сприймає всі виявлені сліди, на підставі яких ним визначаються обставини вчинення злочину. Але при розслідуванні, яке ведеться слідчо-оперативною групою, далеко не всі члени групи і навіть керівник мають таку можливість. Такий логічний розрив обумовлений тим, що в слідчо-оперативній групі існує розподіл обов'язків між слідчими та оперативними працівниками (за суб'єктами, за епізодами тощо). Слідчий сприймає встановлювані обставини через сприйняття певних фактів інших суб'єктів (оперативних співробітників, спеціалістів). Відсутність безпосереднього сприйняття всіх слідів злочину членами групи породжує певні проблеми, вирішення яких досягається шляхом періодичного, достанько повного і всебічного інформування не тільки керівника, але й інших учасників слідчо-оперативної групи тими її членами, які особисто виявляли, досліджували й вилучали ті чи інші сліди злочину [152, с. 96].

Підсумовуючи викладене потрібно відзначити, що розмежування і розрізнення пізнавальних методів у розслідуванні злочинів в залежності від суб'єктів, задіяних в розслідуванні, створює належне теоретичне підґрунтя для дослідження проблеми забезпечення належної взаємодії цих суб'єктів в процесі розслідування злочинів. Під взаємодією цих суб'єктів розуміють їх передбачену нормативно-правовими актами сумісну діяльність, засновану на спільності цілей і завдань, і погоджену за змістом, часом та місцем здійснення. Саме взаємодія різних підрозділів правоохоронних органів, які використовують різні методи в отриманні відомостей про кримінальне правопорушення, є запорукою успішного вирішення завдань кримінального провадження, визначених ст. 2 КПК України.

1.2 Психологічні основи взаємодії суб'єктів досудового розслідування та її організаційні форми

У повсякденній діяльності органів досудового розслідування з розкриття та розслідування злочинів важливе значення має людський фактор. Вирішуючи складні завдання по розкриттю і розслідуванню злочинів, правоохоронці стикаються з самими різними проявами людських переконань, інтересів, потреб, почуттів, мотивів, взаємин та інших психологічних особливостей. Правові норми, як й організаційні, соціальні, економічні та інші регулятори поведінки людей, повинні діяти в поєднанні з певними психологічними процесами. Тому і сам механізм правового регулювання повинен включати в себе психологічний аспект, без урахування якого досить важко досягнути належної дієвості правових норм. Тому серед проблем, що виникають при взаємодії, потрібно звертати увагу на проблему міжособистісних відносин між учасниками кримінального судочинства. Особливо це стосується слідчого та співробітника оперативного підрозділу - дуже важливо, щоб вони розуміли, що займаються однією справою, служать одній меті - боротьбі зі злочинністю, а особистісні бажання і прагнення можуть завдати спільній справі значної шкоди.

Ігнорування ж психологічного аспекту або його некомпетентне тлумачення знижують ефективність дій, спрямованих на розслідування, розкриття і запобігання вчиненню нових злочинів. Уміння побудувати свою роботу без всяких конфліктів і суперечностей характеризує рівень професійної майстерності слідчого, керівника органу досудового розслідування і прокурора. видається, що підвищення ефективності діяльності слідчих апаратів залежить від розробленості проблемних питань психології взаємодії, професійної підготовленості у даній сфері і досвіду практичного застосування отриманих знань.

Тому для визначення оптимальних організаційних форм взаємодії суб'єктів, які приймають участь у досудовому розслідуванні важливо враховувати психологічний аспект цієї взаємодії. І це є очевидним, адже сумісна діяльність кількох людей завжди вимагає врахування їх особистісних рис і властивостей. Вирішуючи складні завдання щодо виявлення і розслідування злочинів, працівники правоохоронних органів постійно стикаються з найрізноманітнішими проявами людських переконань, інтересів, потреб, почуттів, мотивів, взаємин та інших психологічних особливостей. Тому фахівці виділяють поряд з процесуальним і організаційним аспектом і психологічний аспект взаємодії слідчого з іншими суб'єктами, які приймають участь в досудовому розслідуванні [88].

Одним із перших, хто звернув увагу на значущість психологічного аспекту у взаємодії слідчого з оперативними підрозділами був В.М. Биков. Але навряд чи можна погодитися з його думкою, що вирішальними у формуванні міжособистісних відносин слідчого і оперативного працівника є їх професійні якості, а не особистісні [27, с. 14]. Іноді розбіжність особистісних якостей та інтересів при взаємодії слідчого і оперативного працівника може стати причиною конфлікту між ними, що, безумовно, негативно вплине на результати їх сумісної діяльності.

В юридичній психології переважно аналізується психологія слідчої діяльності (психологічні особливості слідчого та його процесуальної діяльності) [91, с. 51-60, 81-83], або загалом юридичної діяльності [220, с. 80-94]. Останнього часу стали з'являтися й дослідження психології оперативно-розшукової діяльності [219; 12; 90; 150; 93]. Але проблемі психології взаємодії різних суб'єктів, які здійснюють свою діяльність і виконують певні завдання у кримінальному провадженні в сучасних дослідженнях приділяється явно недостатньо уваги. В той же час очевидним є те, що ігнорування психології суб'єктів взаємодії нерідко

призводить до створення конфліктних ситуацій серед суб'єктів досудового розслідування, що негативно відображається на його результатах.

Серед проблем, що виникають при взаємодії, звертається увага на проблему міжособистісних відносин між учасниками кримінального провадження, і особливо це стосується слідчого та співробітника оперативного підрозділу [25]. Безсумнівно, досить важливо, щоби вони розуміли, що займаються однією справою, служать одній меті - боротьбі зі злочинністю, а особисті амбіції можуть тільки завдати шкоди спільній справі. Важливою частиною організації і тактики взаємодії в ході розкриття і розслідування злочинів є вирішення питання про психологічну сумісність слідчого і оперативного працівника. Ігнорування психологічних якостей суб'єктів взаємодії нерідко призводить до створення конфліктних ситуацій при розслідуванні злочинів. Під соціально-психологічною сумісністю, зазвичай, розуміють співвіднесеність професійних і морально-психологічних якостей людей. У тих випадках, коли між слідчим і працівниками органу дізнання є соціально-психологічна сумісність, то, як правило, між ними не виникає серйозних конфліктних ситуацій. Вони швидко знаходять спільну мову, їх розумова діяльність з висунення версій, планування і тактики розслідування протікає більш злагоджено. Вони відверто і в доброзичливій формі вказують один одному на допущені помилки і недоліки, пред'являють претензії з цього приводу і це не викликає відчуття приниження чи образ. Коли у міжособистісних відносинах дають зрозуміти, на яку форму і манеру спілкування робиться розрахунок, спільно визначаються шляхи і способи уникнення помилок в майбутньому, то це дає позитивний результат. Суб'єкти, які позитивно впливають один на одного, використовуючи і нейтралізуючи властиві кожному з них індивідуально-психологічні властивості, як правило досягають визначених в ході проведення розслідування.

Але цьому, на наш погляд, не сприяють окремі законодавчі положення. Слідчий у кримінальному провадженні відповідно ч. 1 ст. 40 КПК України виступає його організатором, саме він несе відповідальність за законність та своєчасність здійснення процесуальних дій (крім випадків, коли законом передбачено винесення рішення слідчого судді, суду або згода прокурора чи погодження керівника органу досудового розслідування або якщо рішення про його проведення приймає виключно прокурор). Тому він повинен завжди бачити судову перспективу справи і тому він наділений правом прийняття відповідних процесуальних рішень. Оперативні підрозділи можуть здійснювати слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії в кримінальному провадженні тільки за письмовим дорученням слідчого, прокурора і не мають права здійснювати процесуальні дії за власною ініціативою або звертатися з клопотаннями до слідчого судді чи прокурора (ст. 41 КПК України). Таким чином співробітники оперативного підрозділу виконують доручення слідчого опосередковано – через вказівку свого керівника, а окрім того, позбавлені права проявляти ініціативу, що негативно позначається на результатах кримінального провадження. Як показують результати анкетування слідчих та співробітників оперативних підрозділів поліції, проведеними українськими дослідниками, існують такі недоліки у взаємовідносинах слідчих та оперуповноваженими: небажання працювати з боку оперативних співробітників за дорученнями слідчого та необґрунтовані відмови; відсутність зацікавленості в результатах роботи; низький професійний рівень оперативних працівників; недовіра одних до інших та низький професійний рівень слідчих [175]. Видається, що значною мірою наведені недоліки викликані саме несприятливими міжособистісними відносинами або взагалі відсутністю таких.

На наш погляд, є очевидним, що особисті контакти між слідчим та оперативними співробітниками, їх психологічна сумісність є ключем для

вирішення багатьох питань у їх взаємодії в досудовому розслідуванні злочинів. Під соціально-психологічною сумісністю фахівці зазвичай розуміють співвіднесеність професійних і морально-психологічних якостей людей. Саме вона багато в чому детермінує характер спілкування суб'єктів взаємодії, впливає на тактику узгодженої діяльності. Коли соціально-психологічна сумісність між слідчим і іншими партнерами по взаємодії є наявною, то, як правило, між ними не виникає серйозних конфліктних ситуацій. У спільній роботі вони швидко знаходять спільну мову і розуміють один одного без великих пояснень. В результаті у кожного з них більш продуктивно протікають розумові процеси: з висунення слідчих версій і розробці шляхів, засобів і методів їх перевірки; вони відверто, в доброзичливій формі висловлюють один одному взаємні претензії в зв'язку з допущеними в ході взаємодії помилками і упущеннями, намічають узгоджені заходи щодо їх усунення та недопущення в майбутньому; позитивно впливають один на одного в плані виключення або нейтралізації властивих кожному з них індивідуально-психологічних властивостей, які перешкоджають ефективному та діловій співпраці, і т.д.

Таким чином, соціально-психологічна сумісність - це важлива умова до створення безконфліктної ситуації в злагодженій роботі. Практика показує, що в процесі службового спілкування взаємодіючі сторони поступово пізнають один одного, що дає можливість правильно прогнозувати варіанти поведінки партнера по взаємодії в різних слідчих ситуаціях, забезпечувати потрібну синхронність або асинхронність дій. Все це дозволяє обирати таку лінію поведінки, яка веде до максимальної ефективності взаємодії і, як наслідок, до досягнення бажаних результатів. І навпаки, негативний вплив на результативність взаємодії надає такий фактор, як соціально-психологічна несумісність партнерів. Вона може полягати в розходженнях звичок, потреб, смаків, уподобань, уподобань. Як правило, якщо на початковому етапі знайомства співробітники відчують

один до одного, здавалося б, ні на чому не засновану антипатію, то подальше спілкування цих людей нерідко веде до явного конфлікту і неможливості спільного впровадження якої б то не було діяльності. Як показують спостереження, на початковій стадії взаємодії незнайомі один з одним суб'єкти найчастіше відразу не усвідомлюють причину взаємної антипатії і неприязні, не усвідомлено ставляться до витоків психологічного дискомфорту. Надалі ця невизначеність знімається, і антипатія нерідко переростає в конфлікт, що різко негативно позначається на результатах взаємодії.

Відомо, що в силу вибіркості сприйняття психологічна несумісність також має вибірковий характер. Тому один і той же суб'єкт взаємодії може викликати у колег як симпатію, так і антипатію. Співробітники повинні пам'ятати, що нехтувати наявністю психологічної несумісності між членами взаємодії мікроколективу неприпустимо, оскільки це може призвести до серйозних проблемними ситуаціями в ході розслідування злочинів. На характер спілкування в ході взаємодії негативно впливають і швидкоплинні конфлікти, в основі яких лежать психологічні бар'єри - смисловий і емоційний. Перший зазвичай виникає у оперативного працівника, якщо йому неясна, наприклад, сутність доручення слідчого; другий - коли суб'єкти взаємодії вдаються до грубої, зневажливою формі спілкування. При цьому один проявляє зарозумілість, грубість, а другий, вичерпавши заходи врегулювання конфлікту, також нерідко проявляє впертість. В принципі ініціатором конфлікту може виявитися будь-який учасник взаємодії; в основному ним той, який володіє такими особистісними якостями, як запальність, імпульсивність, грубість.

З цього витікає правило – кожний працівник правоохоронних органів повинен вчитися долати негативні емоційні реакції, прагнути до стриманості і врівноваженості в будь-якій ситуації взаємодії незалежно від її психологічної забарвленості. Тільки таким чином можна придбати стійкі

звички морально допустимої поведінки, той моральний капітал, який забезпечує належну етику і тактику поведінки. Якщо ж стався психологічний зрив, наприклад, слідчий допустив невинуватого різкість щодо молодого колеги, він зобов'язаний вжити заходів до нейтралізації негативного ефекту. У подібних випадках необхідно відразу ж вибачитися. При цьому корисно пам'ятати стародавній вислів, яке допомагає вибрати належну лінію поведінки з партнером по взаємодії, сутність якого полягає в тому, щоби не робити іншому того, чого не бажаєш собі.

Тому важливою частиною організації взаємодії в досудовому розслідуванні злочинів є вирішення питання про психологічну сумісність слідчого і оперативного працівника. Ігнорування психологічних якостей суб'єктів взаємодії нерідко призводить до створення конфліктних ситуацій при розслідуванні злочинів. Під соціально-психологічною сумісністю фахівці зазвичай розуміють співвіднесеність професійних і морально-психологічних якостей людей. У тих випадках, коли між слідчим і працівниками органу дізнання є соціально-психологічна сумісність, то, як правило, між ними не виникає серйозних конфліктних ситуацій. Їх взаємини під час виконання своїх професійних обов'язків характеризуються наступними проявами:

- вони швидко знаходять спільну мову, їх розумова діяльність з висунення версій, планування і тактики розслідування протікає більш стрімко і бурхливо;
- вони відверто, не соромлячись, в доброзичливій формі вказують один одному на допущені помилки і недоліки, пред'являють претензії з цього приводу;
- дають зрозуміти, на яку форму і манеру спілкування вони розраховують;
- спільно намічають шляхи і способи уникнення помилок в майбутньому;

- позитивно впливають один на одного, використовуючи і нейтралізуючи властиві кожному з них індивідуально-психологічні властивості для ефективного ділового співробітництва в ході проведення розслідування.

Соціально-психологічна несумісність суб'єктів взаємодії, навпаки, робить негативний вплив на весь хід розслідування. Як правило, якщо на початковому етапі знайомства співробітники відчують один до одного, здавалося б, ні на чому не засновану антипатію, то подальше спілкування цих людей нерідко веде до явного конфлікту і неможливості спільного впровадження якої б то не було діяльності [9].

Видається, що процесуальні та організаційні форми взаємодії слідчого з оперативними підрозділами обов'язково повинні доповнюватися психологічним змістом – положеннями юридичної психології щодо врахування особистісних рис вказаних суб'єктів, які змушені поєднувати свої зусилля (інтелект, здібності, практичний досвід) для досягнення спільної мети. Ігнорування психологічного аспекту або його некомпетентне тлумачення знижують ефективність дій, спрямованих на розслідування і запобігання вчиненню нових злочинів. Уміння створити творчу робочу атмосферу, побудувати свою роботу без всяких міжособистісних конфліктів і суперечностей характеризує рівень професійної майстерності керівника у кримінальному провадженні. Таким чином підвищення ефективності діяльності слідчих апаратів залежить від розробленості проблемних питань психології взаємодії, професійної підготовленості у цих питаннях і досвіду практичного застосування отриманих знань.

Для розуміння необхідності врахування психологічної сумісності слідчого та оперативних працівників, які взаємодіють під час кримінального провадження, важливим є виділення видів сумісної їх роботи. Аналіз нормативно-правових актів, слідчої практики і наукових досліджень з цього питання дозволяє виділити наступні їх види:

1) ознайомлення слідчого з оперативними матеріалами в межах, встановлених ст. 7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [171], ст. 12 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» [172], п. 8 Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні (затв. Наказом МВС України 07.07.2017 № 575 - надалі Інструкція про взаємодію) [167];

2) сумісна діяльність у складі чергових слідчо-оперативних груп, створених для своєчасного реагування на заяви і повідомлення про кримінальні правопорушення;

3) сумісне планування та організація проведення гласних і негласних слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових заходів та їх комплексів після відкриття кримінального провадження;

4) сумісне обговорення та оцінка відомостей, отриманих в результаті проведення негласних слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів під час здійснення досудового розслідування;

5) поточний взаємний обмін думками щодо оцінки стану досудового розслідування на певний його момент (слідчої ситуації), його тактичних завдань та засобів їх вирішення, спільне обговорення оперативно-службових документів.

Беззаперечно, необхідною умовою для здійснення наведених видів сумісної діяльності є стійкий взаємний зв'язок при виконанні службових обов'язків, для встановлення якого величезне значення має психологічна сумісність суб'єктів. Адже взаємна повага і симпатія, схожість мислення приносить не тільки психологічне задоволення від спілкування суб'єктів, але й безпосередньо впливає на результати їх спільної роботи. Видається, що цей постулат є одним із головних при визначенні організаційних форм

взаємодії слідчого з оперативними підрозділами та ролі в них психологічного аспекту.

Організаційною формою взаємодії вказаних суб'єктів кримінального провадження є зовнішній прояв їх сумісної діяльності, який базується на певних положеннях кримінального процесуального законодавства і відомчих нормативно-правових актів. Такими організаційними формами на даний час є письмове доручення слідчого і слідчо-оперативна група.

Письмове доручення слідчого оперативному підрозділу передбачене КПК України і стосується проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, є обов'язковим для виконання, під час якого оперативний співробітник користується повноваженнями слідчого. Такі доручення слідчого надаються відповідним оперативним підрозділам органів Національної поліції, органів безпеки, Національного антикорупційного бюро України, Державного бюро розслідувань, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового і митного законодавства, органів Державної кримінально-виконавчої служби України, органів Державної прикордонної служби України (ст. 40, 41 КПК).

З точки зору психологічного змісту взаємодії письмові доручення слідчого оперативному підрозділу мають примітну ознаку – відсутність особистісного контакту з співробітником оперативного підрозділу, який виступає виконавцем доручення. Адже доручення надається слідчим за погодженням з керівником органу досудового розслідування (прокурором) і направляється навіть не керівнику відповідного оперативного підрозділу, а на ім'я керівника відповідного правоохоронного органу, який згідно зі своїми службовими повноваженнями контролює діяльність і оперативного підрозділу. Відтак, слідчий, як правило, не знає, хто саме з співробітників оперативного підрозділу буде виконувати його доручення. Безумовно, така знеособленість у виконанні негативно відображається на результатах

слідчих (розшукових) дій, проведення яких було доручено оперативному підрозділу.

В сучасних публікаціях зустрічаються рекомендації щодо змісту доручень слідчого, з якими не можна погодитися. Так, М.П. Климчук вважає, що в дорученні слідчого стосовно проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій потрібно формулювати тільки те, що повинен встановити оперативний підрозділ в інтересах кримінального провадження, а не які заходи він повинен для цього здійснити. Пропонуються формулювання типу: здійснювати оперативно-розшукову діяльність з метою одержання джерел доказів у кримінальному провадженні; з метою встановлення осіб, які вчинили кримінальне правопорушення; з метою встановлення фактичних обставин вчинення кримінального правопорушення [86, с. 55].

Видається, що вказаний автор тут має на увазі дещо інше, а саме доручення щодо здійснення оперативно-розшукової діяльності в кримінальному провадженні, що не передбачено чинним кримінальним процесуальним законодавством. Враховуючи вимоги, що впливають із змісту статей 40 і 41 КПК України слідчий уповноважений надавати доручення оперативним підрозділам лише щодо окремих слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, але не наділений правом доручати здійснення оперативно-розшукових заходів. Можливо це і обмежує арсенал методів досудового розслідування, але відсутність таких законодавчих повноважень, як цілком правильно зазначає С.М. Карпіка, ставить під сумнів правомірність направлення слідчим доручення оперативному підрозділу, наприклад, про встановлення кола осіб, пов'язаних з вчиненням кримінального правопорушення, оскільки в КПК передбачається проведення тільки негласних слідчих (розшукових), а не оперативно-розшукових заходів [84, с. 82-83].

У зв'язку з цим звернемо увагу на те, що Інструкцією про взаємодію чітко визначено зміст доручення слідчого оперативному підрозділу щодо проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій. Так, у п.п. 4, 5 розділу VI зазначається, що у дорученнях слідчого (реєструються в канцелярії територіального підрозділу поліції) зазначаються найменування кримінального провадження, його реєстраційний номер та дата початку досудового розслідування; правова кваліфікація кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) КК України; короткий виклад фактичних обставин кримінального правопорушення; конкретний перелік слідчих (розшукових) дій чи негласних слідчих (розшукових) дій, які потрібно виконати; інші відомості, необхідні для виконання цих дій.

Потрібно відзначити ту обставину, що КПК України містить положення, яке виключає ініціативу оперативного співробітника у кримінальному провадженні, що, на наш погляд, негативно відображається на ефективності його взаємодії з слідчим. Йдеться про ч. 2 ст. 41 КПК, якою закріплено, що під час виконання доручень слідчого, прокурора співробітники оперативних підрозділів (крім підрозділу детективів, підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України) не мають права здійснювати процесуальні дії у кримінальному провадженні за власною ініціативою або звертатися з клопотаннями до слідчого судді чи прокурора. Тим самим руйнуються психологічні підвалини налагодження ефективної взаємодії суб'єктів розслідування, які можуть застосовувати різні методи пізнавальної діяльності у збиранні доказів.

У зв'язку із цим звертає на себе увагу нечіткість у визначенні статусу співробітника оперативного підрозділу у кримінальному провадженні, що в умовах змагальності може надавати підстави для сумнівів у його повноваженнях. Так, в публікаціях звертається увага, що законодавець

параграфом другим глави третьої Кримінального процесуального кодексу України до сторони обвинувачення відніс також й оперативні підрозділи (ст. 41 КПК). Водночас, відповідно до визначення основних термінів, вжитих в КПК, наведених у ст. 3 цього Кодексу, зокрема п. 19 встановлено, що сторонами кримінального провадження з боку обвинувачення є слідчий, керівник органу досудового розслідування, прокурор, а також потерпілий, його представник та законний представник у випадках, установлених цим Кодексом. Тож існує певна суперечність, яка дозволяє все ж таки сумніватися в тому, чи є співробітник оперативного підрозділу стороною кримінального провадження і який обсяг його повноважень, в тому числі, коли він виконує доручення слідчого стосовно проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій [47].

Слідчо-оперативна група, як форма взаємодії слідчих та оперативних підрозділів у кримінальному провадженні з'явилася в результаті накопичення багаторічного досвіду поєднання криміналістичних та оперативно-розшукових методів в розслідуванні злочинів. Саме шляхом створення слідчо-оперативних груп досягається мета – успішного виконання сумісної роботи щодо виявлення і розслідування кримінальних правопорушень. Але в КПК України це поняття так і не потрапило, в ньому використовується лише поняття слідчої групи. В ч. 2 ст. 38 КПК України відзначається, що досудове розслідування здійснюють слідчі органу досудового розслідування одноособово або слідчою групою. Тобто, слідча група (СГ) являє собою передбачену Кримінальним процесуальним кодексом організаційну форму здійснення двома чи більше слідчими досудового розслідування в кримінальному провадженні.

Поняття слідчо-оперативної групи використовується в Інструкції про взаємодію [165]. В даному нормативно-правовому акті передбачено створення слідчо-оперативних груп (СОГ) двох видів: 1) чергові СОГ; 2) СОГ для проведення досудового розслідування окремих кримінальних

правопорушень. Обидва види СОГ являють собою організаційну форму взаємодії слідчих та працівників оперативних підрозділів, метою якої є оптимальне поєднання криміналістичних та оперативно-розшукових методів у кримінальному провадженні, але зміст їх діяльності та психологічний фон суттєво відрізняються. Розглянемо їх детальніше.

Чергові СОГ. Такі слідчо-оперативні групи створюються відповідно до Інструкції про взаємодію при чергових частинах органів та підрозділів поліції для своєчасного реагування на заяви і повідомлення про кримінальні правопорушення. Склад цих груп формується з числа працівників поліції відповідно до графіка чергування, затвердженого керівником органу, підрозділу поліції та погодженого з керівником органу досудового розслідування. До складу СОГ включаються слідчий (старший СОГ), працівник оперативного підрозділу, інспектор-криміналіст (технік-криміналіст), а також (за необхідності) кінолог зі службовим собакою. Її завданням є оперативне реагування на заяви і повідомлення про кримінальні правопорушення, що включає в себе виїзд на місце події, виявлення, фіксація, вилучення та пакування слідів кримінального правопорушення, речових доказів, установлення свідків та потерпілих, з'ясування обставин кримінального правопорушення, що мають значення для всебічного, повного і неупередженого їх дослідження та встановлення осіб, які його вчинили.

Відповідно до Інструкції про взаємодію слідчий виступає керівником СОГ і відповідає за якість проведення огляду місця події (п. 8). Зокрема, він: фіксує відомості щодо обставин учинення кримінального правопорушення; вилучає речі і документи, які мають значення для кримінального провадження, та речі, вилучені з обігу, у тому числі матеріальні об'єкти, придатні для з'ясування обставин, що підлягають доказуванню, забезпечує в установленому порядку їх належне зберігання для подальшого направлення для проведення судової експертизи.

Працівник оперативного підрозділу на місці події за дорученням слідчого здійснює поквартирний чи подвірний обхід з метою виявлення свідків учиненого кримінального правопорушення, збору відомостей, що можуть бути використані як докази. Також він здійснює обстеження місцевості в районі вчинення кримінального правопорушення з метою виявлення загублених, викинутих правопорушником знарядь учиненого діяння, інших предметів. При цьому він установлює: час, місце і обставини вчинення кримінального правопорушення; кількість осіб, які його вчинили, їх прикмети; наявність у них зброї, транспортних засобів, слідів на одязі чи тілі, які могли залишитися через опір потерпілих або при подоланні перешкод; індивідуальні ознаки викрадених речей; напрямку руху осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, інші відомості, необхідні для їх встановлення; використовує наявні джерела оперативної інформації з метою розкриття кримінального правопорушення. Після отримання вказаних відомостей оперуповноважений негайно інформує слідчого про одержані дані щодо обставин вчинення кримінального правопорушення та осіб, які його вчинили, для їх подальшої фіксації шляхом проведення слідчих (розшукових) дій або негласних слідчих (розшукових) дій (п. 9).

Взаємодія слідчих з оперативними працівниками в межах чергових СОГ передбачає їх безпосередній психологічний контакт. Але оскільки формування таких СОГ відбувається не за професійними якостями їх членів і без врахування їх особистісних даних, а за графіком чергування, то досягнення належної взаємодії при виконанні спільного завдання має спонтанний характер і цілком залежить від вміння слідчого, як керівника, налагоджувати психологічний контакт з членами СОГ і створювати ділову атмосферу. При виникненні конфлікту - відмові (ухилянні) оперативного працівника від виконання своїх обов'язків за дорученням слідчого чи недбалого їх виконання, слідчий може використати службовий важіль впливу шляхом інформування (подання рапорту) начальника відповідного

територіального підрозділу поліції, який контролює діяльність оперативного підрозділу.

СОГ для проведення досудового розслідування окремих кримінальних правопорушень. Такі слідчо-оперативні групи створюються відповідно до Інструкції про взаємодію для досудового розслідування у складних та великих за обсягом кримінальних провадженнях, а також щодо тяжких та особливо тяжких злочинів, учинених в умовах неочевидності, кримінальних правопорушень, які набули суспільного резонансу або учинені на території декількох адміністративно-територіальних одиниць (п. 1 розділу VI). Для організації розслідування нерозкритих тяжких та особливо тяжких злочинів, учинених у минулі роки, можуть створюватися спеціалізовані постійно діючі СОГ (п. 6 розділу VI).

Утворення СОГ здійснюється наказом Голови Національної поліції України, першого заступника Голови Національної поліції України, заступника Голови Національної поліції України - начальника Головного слідчого управління, керівника територіального органу поліції, керівника територіального (відокремленого) підрозділу поліції або осіб, які виконують їх обов'язки. Безпосередньою метою створення СОГ даного виду є оптимальне поєднання криміналістичних та оперативно-розшукових методів у досудовому розслідуванні резонансних злочинів, максимальна концентрація для цього найкращих кадрів слідчих та оперативних працівників. Керівником групи є слідчий, визначений керівником органу досудового розслідування для проведення досудового розслідування кримінального правопорушення.

Потрібно підкреслити, що формування складу таких СОГ здійснюється за погодженням з керівником органу досудового розслідування, а заміна оперативних працівників, що включені до складу групи, можлива лише за погодженням зі слідчим (керівником СОГ) або керівником органу досудового розслідування (п. 2-4 розділу VI Інструкції

про взаємодію). Це означає, що підбір персонального складу СОГ даної категорії відбувається з урахуванням як професійних якостей оперативних працівників і слідчих, так і їх психологічних особливостей з точки зору їх впливу на можливість створення ділової творчої атмосфери при здійсненні сумісної діяльності у кримінальному провадженні.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що для оптимальної організаційної форми взаємодії суб'єктів досудового розслідування характерним є врахування психологічних особливостей цих суб'єктів і цій вимозі найбільше відповідає створення слідчо-оперативних груп для розслідування окремих кримінальних правопорушень з великим обсягом застосування криміналістичних та оперативно-розшукових методів.

1.3 Особливості криміналістичної характеристики економічних злочинів, які визначають напрями взаємодії правоохоронних і контролюючих органів в досудовому розслідуванні

Сучасний стан економіки України, як відзначає А.А. Дмитрієв, характеризується високим рівнем її криміналізації. Особливу небезпеку для суспільства становить те що кримінальники прагнуть взяти під особистий контроль найбільш важливі і прибуткові галузі економіки - енергозабезпечення, інвестиційну сферу, кредитно-фінансову систему, зовнішньоторгівельну діяльність, приватизаційні операції тощо. Це здійснюється шляхом проникнення рганізованих злочинних угруповань у вказані сфери шляхом утворення певних комерційних структур, в тому числі банків і страхових компаній, з метою відмивання злочинно здобутих коштів. Метою цього є отримання можливостей здійснювати вплив на ключові і найбільш прибуткові галузі економіки [65, с. 84-85]. У зв'язку із цим постає питання про поняття економічних злочинів та його використання

в юридичних науках кримінально-правового циклу і в практичній діяльності правоохоронних органів.

Як зазначалося, економічні злочини мають особливий механізм вчинення, який відображається в криміналістичній характеристиці і суттєвим чином впливає на використання методів виявлення та отримання доказів. Перш за все, потрібно визначитися, які саме злочини вважаються економічними. Проблема полягає у тому, що поняття економічних злочинів тлумачиться по-різному, що утруднює визначення сутності цих злочинів і визначення детермінантних елементів їх криміналістичної характеристики.

Поняття економічних злочинів. Потрібно зазначити, що поняття «економічні злочини», «злочини у сфері економічної діяльності», «злочини економічної спрямованості» останнього часу увійшли в широкий науковий обіг і використовуються в наукових кримінально-правових, кримінологічних, криміналістичних дослідженнях. Використовуються ці терміни і в офіційній статистиці щодо стану злочинності в Україні. Був визначений навіть окремий напрямок діяльності правоохоронних органів, який символізувала державна служба боротьби з економічною злочинністю МВС України (ДСБЕЗ), створена за постановою Кабінету міністрів України від 05.07.1993. Таким чином узагальнюючим поняттям наведених варіацій можна вважати поняття економічних злочинів, але вивчення публікацій, а також нормативно-правових актів, відомчих статистичних даних свідчить, що в нього вкладається різний зміст – цим поняттям позначаються різні види злочинів.

Видається, що виникнення проблеми економічних злочинів пов'язано з реформуванням так званої соціалістичної економіки в економіку ринкову з притаманними їй приватною власністю, духом вільної підприємницької діяльності і ризиками втрати коштів, що використовуються, та різноманітними організаційними формами суб'єктів цієї діяльності. Роздержавлення економіки, приватизаційні процеси створили зовсім нову

атмосферу для функціонування підприємств та інших економічних інститутів, що досить повільно усвідомлюється як населенням, так і різними державними інституціями (у т. ч. правоохоронними і контролюючими органами). У цій атмосфері виявилось, що певна частина вказаних суб'єктів у змові з службовими особами певних сегментів державного апарату стала вдаватися до незаконного збагачення, використовуючи для цього ринкові механізми. Для протидії цьому явищу у кримінальне законодавство почали вноситися зміни і поряд з традиційними злочинами з'явилися нові їх різновиди, зосереджені у розділі VII «Злочини у сфері господарської діяльності» КК України, що було обумовлено ринковими перетвореннями.

Досить швидко стало зрозуміло, що злочини у сфері господарської діяльності вельми суттєво впливають на механізми вчинення й традиційних злочинів, зокрема злочинів проти власності. Це означало, що злочинність під впливом нових економічних умов кардинально змінилася - вона все більше набувала корисливого характеру, більшої організованості і використовувала механізми ринкової економіки. Так, П.П. Іщенко в сучасні злочинності виділяє чотири тенденції:

- 1) домінування корисливої мотивації у вчиненні злочинів;
- 2) набуття злочинною діяльністю характеру бізнесу, що в умовах глобалізації, відкритості суспільства і прозорості кордонів призвело до появи міжнародного і транскордонного злочинного бізнесу;
- 3) підвищення рівня організації злочинів - торгівля наркотиками, рейдерство, фінансові піраміди стали складно організованими кримінальними підприємствами, що об'єднують десятки, а то і сотні учасників;
- 4) набуття злочинністю високої технічної оснащеності - її озброєння сучасними технологіями (використання загальнодоступних комунікаційних технологій, таких як Інтернет і мобільний зв'язок) [75].

Правоохоронні органи відразу ж зіткнулися з труднощами у боротьбі з економічною злочинністю, особливо на стадії виявлення і досудового розслідування злочинів, що вимагало нового теоретичного осмислення якісних змін у характері злочинності, точного визначення не тільки кримінально-правих, але й інших (цивільно-правових, господарсько-правових, фінансово-правових) засобів впливу на неї, реформування контролюючих і правоохоронних органів, розробки ефективних методик розслідування [195].

Саме з наведеними змінами й з'явилося і набуло широкого використання поняття економічних злочинів. Але звертає на себе увагу та обставина, що це поняття почало використовуватися науковцями – представниками різних юридичних наук кримінально-правового циклу, які вкладали в нього своє розуміння у відповідності з предметом і завданнями своїх наук. Ця обставина породила й певні розходження в розумінні сутності економічних злочинів та їх ознак. Уявляється, що найголовніша проблема полягає у тому що тлумачення вказаного поняття в аспекті завдань однієї науки іноді помилково переноситься в іншу науку, в якій вирішуються кардинально інші завдання. На наш погляд, надзвичайно важливим є твердження, що зміст поняття економічних злочинів залежить від того, якої предметної зони він торкається, і у зв'язку із чим виділяються різні його аспекти (кримінально-правовий, кримінологічний, криміналістичний) [39]. З виділенням вказаних аспектів поняття економічних злочинів доцільним є розгляд їх змісту.

Кримінально-правовий аспект розуміння економічних злочинів спрямований на визначення тих видів злочинів, що спрямовані на економічні відносини, як родовий об'єкт посягання. Виділення такого аспекту обумовлене метою систематизації однорідних злочинів у кримінальному законодавстві, що є визначальним для матеріального права. У зв'язку з цим економічні злочини розглядаються як діяння, що

передбачені кримінальним законом і спрямовані на руйнування майнових відносин (відносин власності) і встановленого порядку зайняття господарською діяльністю [190, с. 121].

Такий підхід, зокрема, було використано при структуруванні кримінального кодексу Російської Федерації 1996 р., у якому в окремий розділ (розділ 8 «Злочини в сфері економіки») було об'єднано злочини проти власності (гл. 21), злочини в сфері економічної діяльності (гл. 22) і злочини проти інтересів служби в комерційних та інших організаціях (гл. 23). Таким чином російським законодавцем було визначено, що економічними можуть називатися злочини, родовим об'єктом яких є економіка, тобто певна сукупність виробничих відносин з приводу створення, обміну, розподілення і споживання товарів і послуг [34, с. 79-80].

Економічні злочини, визначені у такий спосіб, можуть бути поділені за видовим об'єктом на підгрупи. Так, Б.В. Волженкін на основі аналізу чинного кримінального законодавства Росії та викладених науковцями точок зору щодо систематизації злочинів у сфері економічної діяльності пропонує розподіляти їх на:

- 1) Злочини, які порушують загальні принципи встановленого порядку здійснення підприємницької та іншої економічної діяльності, права і свободи її учасників;
- 2) Злочини проти інтересів кредиторів;
- 3) Злочини, які порушують відносини добросовісної конкуренції;
- 4) Злочини, які порушують встановлений порядок обігу грошових коштів і цінних паперів;
- 5) Злочини проти встановленого порядку зовнішньоекономічної діяльності (митні злочини);

6) Злочини проти встановленого порядку обігу валютних цінностей (валютні злочини);

7) Злочини проти встановленого порядку сплати податків (податкові злочини);

8) Злочини проти прав споживачів [34, с. 70-118].

Кримінально-правова систематизація економічних злочинів, незважаючи на існуючі проблеми, є інструментом, який полегшує відмежування одних видів злочинів від інших, визначення ступеню їх суспільної небезпечності та оптимального виду і міри покарання.

У зв'язку цим потрібно зазначити, що український законодавець при структуруванні кримінального кодексу України 2001 р. уникнув використання наведених понять (злочини в сфері економіки, злочини в сфері економічної діяльності). Ймовірно це було обумовлено усвідомленням того, що ці поняття є ще науково невизначеними. Тому замість них були використані поняття злочинів проти власності (розділ 6) та злочинів у сфері господарської діяльності (розділ 7). З огляду на це слід зауважити, що взагалі для структурування кримінального кодексу на розділи (глави) характерною є вказівка не на сферу злочинної діяльності, а на об'єкт цієї діяльності (наприклад, злочини проти власності). Відтак назва розділу, в якому фігурує вказівка на сферу господарської діяльності (розділ 7) уявляється не зовсім коректною, оскільки у цій сфері можуть бути вчинені злочини проти власності, проти довкілля, службові злочини, злочини проти громадської безпеки тощо. Тому більш точним визначенням вказаної групи злочинів була б назва розділу 7: «Злочини проти встановленого порядку здійснення господарської діяльності».

Кримінологічний аспект поняття економічних злочинів, який сформувався в кримінологічній літературі, пов'язаний з особливостями предмета кримінологічних досліджень. Він полягає у визначенні структури економічної злочинності як масового негативного явища (його кількісних і

якісних показників), зв'язку з іншими злочинами та проявами девіантної соціальної поведінки [99, с. 205; 101, с. 126]. В цьому аспекті економічна злочинність визначається як вчинки, що мають своєю метою досягнення економічної вигоди протиправним шляхом суб'єктами господарської діяльності. При цьому відзначається, що вона може бути пов'язана і з фізичними жертвами, коли, наприклад, має місце порушення техніки безпеки при виконанні певних робіт чи законів стосовно охорони здоров'я та природного середовища. Наслідки таких правопорушень, за оцінками окремих вчених, можуть в кілька разів перевищувати наслідки насильницьких злочинів. На цій основі робиться висновок, що для економічної злочинності є характерним:

- вона охоплює правопорушення суб'єктів, що посягають на встановлений порядок управління економікою;
- вона реалізується у процесі господарської діяльності уповноважених суб'єктів;
- вона заподіює суттєву матеріальну, фізичну і моральну шкоду державі, суспільству, громадянам;
- вона складається з числених епізодів злочинних правопорушень;
- вона вчиняється фізичними та юридичними особами;
- вона обумовлює складнощі в ідентифікації як суб'єкта злочину, так і його жертв [105, с. 68-71].

Класифікації і характеристики економічних злочинів, побудовані за ознаками кримінологічного характеру мають метою визначення факторів, що детермінують злочинність і розробки відповідних заходів по їх усуненню чи принаймні ослабленню. Тому кримінологічна інтерпретація економічних злочинів має тенденцію до розширення цього поняття у порівнянні з його кримінально-правовим аспектом. Так, В.В. Лунєєв відзначає, що економічні злочини є частиною корисливої злочинності, яка безпосередньо пов'язана з економічними відносинами. Тому, на його

думку, до економічних злочинів можуть бути віднесені зловживання службовим становищем, одержання хабара, злочини у сфері комп'ютерної інформації [118, с. 255-257]. Інші автори йдуть ще далі, включаючи до складу економічної злочинності навіть тіньову економіку [134, с. 9-20]. З цим не можна погодитися, зважаючи на те, що тіньова економіка охоплює ту економічну діяльність, яка з певних причин не відображається в офіційній статистиці і таким чином не обліковується як складова частина валового національного продукту, і складається з:

- легальної неприхованої економічної діяльності, що не піддається облікуванню з різних причин, а відтак не потрапляє до офіційної статистики (так звана неформальна економіка);

- протизаконної, свідомо приховуваної економічної діяльності (так звана підпільна економіка) [30].

Криміналістичний аспект поняття економічних злочинів сформувався у зв'язку з появою нових видів злочинів, а також трансформацією традиційних злочинів проти власності і злочинів у сфері службової діяльності. Природно, що з появою кримінально-правового і кримінологічного поняття економічних злочинів, постало й питання щодо їх розслідування. Характерною рисою цих злочинів є те що для досягнення злочинної мети і маскування злочину використовується статус суб'єкта господарської діяльності (атрибутів підприємства). Так, С.С. Чернявський визначає економічні злочини як суспільно-небезпечні діяння, при вчиненні яких для одержання економічної вигоди особа протиправно використовує певні інститути (правила, процедури, механізми) економічної діяльності [216, с. 153]. Видається, що саме використання в механізмі вчинення злочинів підприємств і відповідних розрахункових операцій обумовило появу спільних криміналістично значущих ознак (суб'єкта, слідоутворення, обстановки та ін.) Для групи злочинів, яка й отримала назву економічних. Таким чином сенс у виділенні криміналістичного аспекту поняття

економічних злочинів полягає у потребі розроблення на основі їх спільних криміналістично значущих ознак методики їх розслідування.

Дійсно, використання в злочинній діяльності інститутів і механізмів економічної діяльності (злочини у сфері господарської діяльності) значно ускладнило й механізм вчинення традиційних злочинів, що дало підстави для використання в криміналістичній літературі поняття технологій злочинної діяльності [41]. Труднощі, які виникли перед правоохоронними органами у справі виявлення і розслідування цих злочинів в силу їх новизни вимагали накопичення відповідних знань про механізми їх вчинення (криміналістичних характеристик злочинів) і розробки ефективних методик розслідування. Але виявилося, що вирішувати ці суто криміналістичні завдання з використанням поняття економічних злочинів та їх класифікацій, запозичених з кримінального права і кримінології (чи у їх поєднанні) не вдається.

Наприклад, Л.В. Бертовский економічні злочини визначає як суспільно небезпечні діяння, які передбачені кримінальним законом, зазіхають на економічні відносини і вчинені в певній формі власності. До їх числа автор включає не тільки злочини, включені в главу про злочини в сфері економіки, але й інші діяння. Наприклад, привласнення або розтрату (ст. 160 КК РФ), випуск або продаж товарів, що не відповідають вимогам безпеки (ст. 238 КК РФ), порушення правил охорони праці (ст. 143 КК РФ), безпеки при веденні гірських, будівельних або інших робіт (ст. 216 КК РФ), правил безпеки на вибухонебезпечних об'єктах (ст. 217 КК РФ), пожежної безпеки (ст. 219 КК РФ), екологічні злочини (гл. 26 КК РФ), ухилення від сплати податків і (або) зборів з організації (ст. 199 КК РФ), зловживання повноваженнями (ст. 201 КК РФ), комерційний підкуп (ст. 204 КК РФ), зловживання посадовим повноваженнями (ст. 285 КК РФ), перевищення посадових повноважень (ст. 286 КК РФ), службове підроблення (ст. 292 КК РФ), недбалість (ст. 293 КК РФ) і ряд інших [19, с. 6-7]. Але неважко

помітити суттєву різницю з криміналістичної точки зору, наприклад, між ухиленням від сплати податків і порушенням правил пожежної безпеки, що робить неможливим розроблення єдиних методичних положень щодо їх розслідування. Очевидно, що цього зробити не можна тому, що названі злочини кардинально відрізняються один від одного місцем вчинення, слідовою обстановкою і, відповідно, ситуаціями відкриття кримінального провадження, завданнями розслідування та засобами їх вирішення. Уявляється, що помилка тут полягає у тому, що вказана класифікаційна група злочинів побудована не за певною криміналістичною ознакою, а за можливої наявності того чи іншого зв'язку злочину з економічною діяльністю.

Г.А. Матусовським було запропоновано в криміналістичному аспекті економічні злочини розглядати як корисливі протиправні діяння, що вчиняються особами, які виконують певні функції у сфері виробництва і послуг, а також особами, пов'язаними з регулюванням цієї діяльності і контролем за нею [127, с. 15]. В цьому ж аспекті може розглядатися й низка злочинів, які хоча і передбачені різними розділами КК України, але які об'єднані в протиправній діяльності єдиним злочинним умислом.

В.П. Корж виділяє наступні криміналістичні ознаки економічних злочинів:

– спеціальний суб'єкт або суб'єктивний склад злочину, який безпосередньо пов'язаний з предметом злочинного посягання та сферою економічних відносин (керівники підприємств, підрозділів, відділів, секцій, матеріально відповідальні особи, фінансово – бухгалтерські працівники, державні службовці центральних, регіональних органів управління; приватні підприємці, власники, співвласники підприємств або особи, які внаслідок виконання покладених на них повноважень, у тому числі і суто матеріально – технічного чи виробничого характеру, вчинили злочин у складі злочинної чи організованої групи або сприяли вчиненню злочину,

прихованню його слідів, легалізації злочинних доходів, використанню легального, тіньового бізнесу, корупційних схем у злочинній діяльності);

– спеціальний предмет злочинного посягання – це майно, майнові права та обов’язки підприємств, установ, організацій (гроші, цінні папери, валютні цінності, майнові права та зобов’язання) або нерухоме – земельні та інші природні угіддя, будь-яке майно, розміщене на землі, пов’язане з нею (будівлі, споруди тощо);

– кримінальна технологія економічного злочину – це сукупність дій, операцій, прийомів, методів впливу і корупційних схем, спрямованих на вибір організатором злочинної діяльності об’єктів злочинного посягання, способу вчинення злочину, який включає кілька способів самостійних складів злочинів;

– закономірна мета злочинної діяльності – одержання кримінальних доходів та їх легалізація [92, с.47].

Використання злочинцями підприємств спрямоване на досягнення протиправної мети – отримання незаконної матеріальної вигоди і для них характерним є:

1) надання офіційного (документально підтвердженого державою) статусу суб’єкта господарчої діяльності, що створює умови довіри як з боку населення, так і суб’єктів господарської діяльності;

2) надає можливість використовувати механізм банківських розрахункових операцій (використання рахунків), що створює сприятливі умови для розроблення та здійснення різноманітних обманних транзакцій з грошовими коштами в особливо великих розмірах у безготівковій формі;

3) надає можливість укласти різноманітні господарсько-правові угоди для маскуванню обманних майнових операцій для надання кримінальним правопорушенням видимості господарських, цивільно-правових правопорушень (невиконання зобов’язань);

4) створює умови для підприємців-керівників перекладати юридичну відповідальність за вчинені правопорушення на найманих службових осіб та інших працівників підприємства;

5) створює умови для приховування викрадених коштів та іншого майна шляхом створення певних фондів або заснування нових підприємств з різною формою власності.

Аналіз матеріалів кримінальних проваджень про злочини, вчинені з використанням суб'єктів господарської діяльності, показує, що для цих діянь властива інтелектуальність, організованість, використання досягнень високих технологій. При цьому ОЗГ вчиняються не поодинокі злочини, а низка (сукупність) кримінальних правопорушень, об'єднаних єдиним планом і з розподіленням функцій між членами ОЗГ.

Помічено, що заволодіння чужим майном або отримання іншої матеріальної вигоди з використанням підприємств закономірно пов'язано зі вчиненням таких злочинів як підробка документів, фіктивне підприємництво, перекручування комп'ютерної інформації, легалізація (відмивання) прибутків, отриманих злочинним шляхом та деяких інших [38, с. 51-80]. У своїй сукупності ці злочини представляють своєрідні технології злочинного збагачення, коли один вид злочину виступає необхідним елементом підготовки іншого злочину або його приховування. Такі злочинні технології об'єднують сукупності взаємно пов'язаних злочинів різної спрямованості - проти власності, господарські, посадові, комп'ютерні злочини. І таким чином вони у своїй сукупності набувають ознак системи протиправної діяльності. Саме наявність системного зв'язку між злочинами надає їм характеру технології злочинної діяльності, в якій виділяються основні і підпорядковані злочини. Таким чином під технологіями злочинної діяльності (збагачення) розуміють сукупність взаємопов'язаних злочинів, що вчиняється ОЗГ і мають своєю ціллю одержання матеріальної вигоди. Характерною їх рисою є використання легальних форм господарської

діяльності, в структурі яких виділяють основні (предикатні) злочини і підпорядковані злочини [39].

До основних (предикатних) економічних злочинів віднесені ті, сутністю яких є заволодіння майном або одержання іншої неправомірної вигоди: шахрайство (ст. 190 КК України); заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовим становищем (ч. 2 ст. 191 КК України); ухиляння від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів (ст. 212 КК України); шахрайство з фінансовими ресурсами (ст. 222 КК України).

До підпорядкованих злочинів віднесені ті, котрі використовуються як способи вчинення основних або вони створюють сприятливі умови для цього: незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, обладнанням для їх виготовлення (ст. 200 КК України); фіктивне підприємництво (ст. 205 КК України); легалізація (відмивання) грошових коштів та іншого майна, здобутих злочинним шляхом (ст. 209 КК України); порушення законодавства про бюджетну систему України (ст. 210 КК України); фіктивне банкрутство (ст. 218 КК України); доведення до банкрутства (ст. 219 КК України); порушення порядку випуску (емісії) та обігу цінних паперів (ст. 223 КК України); виготовлення, збут та використання підроблених недержавних цінних паперів (ст. 224 КК України); підроблення документів, печаток, штампів та бланків, їх збут, використання підроблених документів (ст. 358 КК України); злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів, систем та комп'ютерних мереж (ст. 361-363 КК України). Як підпорядковані злочини потрібно розглядати й злочини, що вчиняються службовими особами і які спрямовані на створення сприятливих умов для заволодіння чужим майном чи одержання іншої неправомірної вигоди іншими особами: зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 України); службове підроблення (ст. 366 КК України); прийняття пропозиції, обіцянки або

одержання неправомірної вигоди службовою особою (ст. 368 КК України) та інші.

Сенс у класифікації економічних злочинів на основні і підпорядковані міститься у тому що на практиці правоохоронні органи стикаються саме з сукупністю злочинів з різною кримінально-правовою кваліфікацією, яка вчиняється організованою групою осіб з розподіленням функцій - виконання окремих складових ланок злочинної технології збагачення розподіляється між членами злочинної групи. Для доказування існування єдиного злочинного задуму (плану) для цієї групи потрібно встановити наявність зв'язку між окремими її членами і вчинюваними ними діями. Видається, що саме ця обставина є однією з найважливіших у розробленні методичних положень розслідування економічних злочинів, у тому числі і стосовно взаємодії різних підрозділів правоохоронних і контролюючих органів. У цьому сенсі актуальним є розгляд особливостей окремих елементів криміналістичної характеристики економічних злочинів, які зумовлюють використання різних методів у виявленні злочинів і збиранні доказів.

Особливості предмету економічних злочинів. Предмет економічних злочинів займає важливе місце в системі їх криміналістичної характеристики, оскільки він суттєво впливає на способи вчинення і приховування [218]. Предметом зазіхання у сфері підприємництва найчастіше виступають грошові кошти в національній чи іноземній валюті у безготівковій формі, цінні папери, рідше матеріальні цінності. Безготівкові грошові кошти (банківські гроші) фактично є записами грошових сум на рахунках у банку. Відповідно до нормативно-правових актів Національного банку України (НБУ) безготівкові гроші можуть знаходитись на поточному або депозитному рахунках [51, с. 159-165].

Цінні папери (акції, облігації, векселі та ін.) виступають фінансовим інструментом, який засвідчує виникнення та існування певного права [213].

Їх привабливість, як предмету зазіхання, обумовлена тим, що володіння ними надає право на отримання певного майна або доходу. Окрім того цінні папери можуть бути продані, тобто вони виступають й мірою вартості. Їх обіг регулюється спеціальним законодавством і підзаконними нормативно-правовими актами [131, с. 258-259].

Матеріальні цінності виступають безпосереднім предметом зазіхання у підприємницькій діяльності найчастіше у вигляді партій певного товару, якими заволодіває підприємець-шахрай за певною угодою, вводячи в оману свого партнера. Сліди таких дій залишаються в першу чергу в різноманітних бухгалтерських документах [80].

Відтак умови обігу предмета зазіхання економічних злочинів та його відображення є визначальними для застосування певних методів виявлення цих злочинів та збирання доказів.

Особливості суб'єктів економічних злочинів. В процесі виявлення і розслідування економічних злочинів важливим є врахування типологічних рис їх суб'єктів. Проведені вченими узагальнення і матеріали кримінальних справ показують, що суб'єкти економічних злочинів, як правило, належать до вищих прошарків суспільства (білі комірці):

- підприємець – фізична особа (працює без створення підприємства);
- засновник (учасник) підприємства;
- найманий керівник (менеджер) підприємства;
- найманий спеціаліст (економіст, бухгалтер, інженер-електронік тощо);
- державний посадовець, наділений, контрольно-дозвільними повноваженнями [3; 76; 38; 121; 226; 184].

Вказані особи залучають до вчинення злочину найбільш кваліфікованих фахівців в тій чи іншій сфері, мають значні фінансові можливості і впливові соціальні зв'язки, які можуть бути використані для протидії розслідуванню. Характерна риса організованої ними злочинної

групи – це використання поряд з кримінальним професіоналізмом службово-посадового професіоналізму та спеціальних знань. Економічні злочинці в багатьох випадках мають досит високий авторитет в певних прошарках суспільства, що пояснюється виділенням з своїх протиправних статків коштів для задоволення потреб громад чи окремих громадських інституцій (облаштування дитячих майданчиків, місцевих доріг тощо).

Вказані особливості суб'єктів економічних злочинів вимагають застосування правоохоронними органами таких методів виявлення економічних злочинів, які б дозволяли не тільки виявити злочин, але й попередити можливу протидію з боку вказаних осіб або ефективно її нейтралізувати.

Особливості слідів - джерел доказів. В криміналістичній літературі відзначається, що інформація, яка містить ознаки економічних злочинів, поділяється на документальну, особистісну та речову [111, с. 54; 98, 227-228; 208, с. 91-92]. Як пише С.С. Чернявський, з об'єктів, які несуть у собі інформацію про злочин, можна скласти шість груп:

- 1) документи (письмові, графічні, фото- кіно-, аудіо-, відео-, кіно-, електронні документи);
- 2) предмети (печатки, штампи, зразки бланків, платіжні картки, обладнання для виготовлення засобів доступу до банківських рахунків);
- 3) приміщення (складські, офісні, житлові та ін.);
- 4) товарно-матеріальні цінності (рухоме, нерухоме майно) та гроші (готівкові та безготівкові, у тому числі електронні банківські розрахунки);
- 5) електронні носії інформації (системні блоки комп'ютерів, магнітні диски, лазерні диски тощо);
- 6) пам'ять людей (ідеальні сліди) [217, с. 258-259].

Економічні злочини відображаються, насамперед, у документах бухгалтерського обліку та звітності, реєстраційних й установчих документах діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, банківських документах та ін.

Тому документи стосовно економічних злочинів потрібно розглядати як одну з категорій криміналістичного вчення про сліди [109, с. 179-188]. Ідеальні сліди в пам'яті людей також мають значення, але в більшості випадків тільки в поєднання з документальними даними. Як зазначає А. Ф. Волобуєв, економічні злочини важче виявити тільки за ідеальними слідами, що обумовлено тією обставиною, що ознаки таких злочинів надзвичайно схожі на збої у господарській діяльності. І навіть потерпілий не завжди впевнений в тому, став він жертвою економічних шахраїв чи несприятливої кон'юнктури ринку та власної ризикованої поведінки [42, с. 135].

Використання документально зафіксованої інформації для виявлення економічних злочинів, встановлення обставин їх вчинення, що має доказове значення, є важливою складовою окремих методик розслідування. Звичайно, самі по собі бухгалтерські, банківські та інші документи зовнішніх ознак вчинення злочину не містять. Але в них фіксується здійснення певних господарсько-фінансових операцій, які й виступають обставинами вчинення вказаних злочинів, що вимагає дослідження цих операцій фахівцями. Тому значимість документів, як слідів економічних злочинів і джерел доказів, обумовлює використання й відповідних методів у їх розслідуванні – своєчасне виявлення, збереження і дослідження документів з використанням методів ОРД, бухгалтерського обліку, економічного аналізу. Саме це зумовлює необхідність організації скоординованої взаємодії слідчого, співробітників оперативних підрозділів та спеціалістів контролюючих органів.

Особливості способів вчинення економічних злочинів і протидії розслідуванню. Цей елемент криміналістичної характеристики має суттєве значення щодо визначення методів, які використовуються при розслідуванні економічних злочинів підрозділами правоохоронних органів та контрольних структур, які залучаються до цього. Способів вчинення економічних злочинів існує надзвичайно велика кількість, що обумовлено як видом

підприємницької діяльності, так і конкретних засобів, що застосовуються зловмисниками [96; 119].

Узагальненим способом вчинення економічних злочинів (виходячи з їх сутності і використання суб'єктів підприємницької діяльності) є застосування механізму розрахункових операцій – заволодіння чужими коштами і переведення викрадених коштів через банківські рахунки підприємств під прикриттям фіктивних договорів. В криміналістичній літературі викладено кілька класифікацій типових дій злочинців щодо заволодіння чужим майном. Так колектив російських вчених виділив три основні групи способів шахрайств у підприємницькій діяльності, в межах яких злочинці використовують численні прийоми обману потерпілих:

- 1) введення в оману потерпілого шляхом використання підроблених або фальсифікованих документів (платіжних доручень, гарантій тощо);
- 2) заволодіння чужим майном шляхом зловживання довірою;
- 3) введення потерпілого в оману шляхом укладення договору, який завідомо не може бути виконаний [44, с.21-24].

Неважко помітити, що при укладанні договорів, які завідомо не можуть бути виконані (3-й спосіб), можуть використовуватися й підроблені документи і зловживання довірою (1-й і 2-й способи). Видається більш інформативним підхід, який ґрунтується на використанні особливостей механізму розрахункових операцій, що використовуються злочинцями:

- 1) задіяння комп'ютерних технологій при здійсненні фіктивних платежів (електронні платежі);
- 2) використання фіктивних угод на умовах повної або часткової попередньої оплати з послідуочим прихованням одержаних коштів;
- 3) створення інвестиційної компанії (страхової, пенсійного фонду, довірчого товариства) з послідуочим перерахуванням і прихованням грошових коштів інвесторів;

4) утворення і використання у підприємницькій діяльності фіктивних безготівкових грошових коштів;

5) одержання шляхом обману кредиту та приховання одержаних коштів без наміру виконання взятих зобов'язань[38, с. 52-80].

Способи вчинення економічних злочинів залишають характерні для них сліди, виявлення яких потребує використання методів, заснованих на спеціальних знаннях (економіки, бухгалтерського обліку, банківської справи, комп'ютерних технологій та ін.), якими володіють спеціалісти державних контролюючих органів. Але виявлення ознак (слідів) економічних злочинів окрім способів їх вчинення вимагає й врахування способів протидії контролюючим і правоохоронним органам. Аналіз криміналістичної літератури з проблеми протидії розслідуванню та її подолання дозволяє виділити наступні типові способи протидії, які обумовлюють застосування для їх нейтралізації певних методів ОРД та форм організації розслідування:

1) прийоми протидії розслідуванню, котрі направлені на фальсифікацію, утаємничення або маскування чи повне або часткове знищення, інформації:

- переховування, фальсифікація, знищення документів;
- тиск на свідків;
- переховування осіб від слідства;
- ухилення від показань (дача неправдивих показань);
- вбивство окремих ключових учасників кримінального провадження.

2) прийоми протидії розслідуванню, котрі спрямовані на штучне створення для нього несприятливої (ускладненої) зовнішньої обстановки:

- цілеспрямоване створення у певної громади негативної оцінки самого процесу досудового розслідування злочину;
- намагання впливу на розслідування з боку корумпованих чиновників.

3) прийоми протидії розслідуванню, котрі спрямовані на штучне створення для нього несприятливої (ускладненої) внутрішньої обстановки:

- уповільнення процесу розслідування через запізнене утворення слідчо-оперативних груп (СОГ), перманентні її трансформації;
- організація витоку інформації, яка має характер слідчої таємниці (ознайомлення з нею зацікавлених осіб);
- безпосереднє втручання в досудове розслідування у формі усних пропозицій чи вказівок;
- необґрунтована ротація складу СОГ з метою виключення з розслідування принципівих і досвідчених її членів.

4) прийоми протидії розслідуванню, змістом яких є здійснення впливу на СОГ та її членів:

- підкуп;
- періодичні погрози фізичною розправою по телефону [209; 82; 71; 126; 63; 24; 16; 221; 192; 117; 7; 224; 130; 122; 201; 5; 35].

Підводячи підсумок викладеному, зазначимо що особливості криміналістичної характеристики економічних злочинів суттєво впливають на характер і напрямки взаємодії правоохоронних і контролюючих органів в досудовому розслідуванні економічних злочинів, оскільки визначають окремі завдання і методи їх вирішення.

Висновки до розділу 1

Взаємодія правоохоронних і контролюючих органів при розслідуванні економічних злочинів базується на врахуванні двох чинників - особливостях пізнавального процесу та механізму вчинення економічних злочинів, який відображається в їх криміналістичній характеристиці.

Особливості слідства як пізнавальної практичної діяльності полягають в її залежності від наступного:

- 1) об'єкта, яким виступає злочин (суспільно-небезпечне діяння), як подія минулого;
- 2) пізнання злочину відбувається за його слідами;
- 3) сліди злочину можуть бути схожими на сліди незлочинної події;
- 4) атмосфери існуючої або ймовірної протидії;
- 5) пізнання здійснюється у формі доказування.

Вказані чинники справляють суттєвий вплив на використання методів пізнання при розслідуванні економічних злочинів, до яких віднесені методи, що використовуються слідчим (криміналістичні методи), співробітником оперативного підрозділу (методи ОРД), спеціалістом (методи спеціальних галузей знань). Необхідність узгодження між собою названих методів, їх органічне поєднання вимагає організації належної взаємодії між суб'єктами пізнання при розслідуванні.

Для визначення оптимальних організаційних форм взаємодії суб'єктів, які приймають участь у досудовому розслідуванні важливо враховувати психологічний аспект цієї взаємодії, особливо це стосується проблеми міжособистісних відносин слідчого та співробітника оперативного підрозділу. Законодавча регламентація цієї взаємодії не завжди створює передумови для створення сприятливої атмосфери у взаємовідносинах вказаних суб'єктів. Так, процедура надання і виконання доручень слідчого оперативним підрозділам стосовно здійснення слідчих (розшукових) дій та НСРД не сприяє налагодженню психологічного контакту між слідчими та оперативними співробітниками – виконавцями доручень. Співробітники оперативного підрозділу виконують доручення слідчого опосередковано – через вказівку свого керівника, а окрім того, позбавлені права проявляти ініціативу, що негативно позначається на результатах кримінального провадження.

Більш прийнятною в цьому плані організаційною формою взаємодії слідчого і співробітників оперативних підрозділів є створення слідчо-

оперативних груп (чергових, для розслідування окремих кримінальних правопорушень). Найбільш сприятливим для успішної взаємодії вказаних суб'єктів є порядок створення і функціонування слідчо-оперативних груп для розслідування тяжких та особливо тяжких резонансних злочинів, який створює умови для оптимального поєднання криміналістичних та оперативно-розшукових методів у досудовому розслідуванні, максимальної концентрації для цього найкращих кадрів слідчих та оперативних працівників. Тим самим створюються й умови для урахування як професійних якостей оперативних працівників і слідчих, так і їх психологічних особливостей з точки зору їх впливу на можливість створення ділової творчої атмосфери при здійсненні сумісної діяльності у кримінальному провадженні.

На визначення напрямків взаємодії правоохоронних і контролюючих органів в досудовому розслідуванні економічних злочинів суттєво впливають особливості механізму їх вчинення [141]. Особливості криміналістичної характеристики економічних злочинів, як корисливих протиправних діянь, що вчиняються особами з використанням підприємств чи реалізації певних повноважень щодо контролю за господарською діяльністю, проявляються в:

- 1) предметі зазіхання економічних злочинів, яким переважно виступають грошові кошти у безготівковій формі (безготівкові кошти);
- 2) суб'єктах економічних злочинів (підприємець – фізична особа, засновник підприємства, найманий керівник підприємства, найманий спеціаліст, державний посадовець);
- 3) слідах - джерелах доказів (перш за все, документах бухгалтерського обліку та звітності, реєстраційних й установчих документах діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, банківських документах);
- 4) способах вчинення (різних варіантів використання злочинцями механізму розрахункових операцій);

5) прийомах протидії розслідуванню (знищення чи фальсифікація інформації, створення несприятливих зовнішніх чи внутрішніх умов розслідування, безпосередній вплив на слідчого та інших членів слідчо-оперативної групи).

Вказані особливості криміналістичної характеристики економічних злочинів суттєво впливають на характер і напрямки взаємодії правоохоронних і контролюючих органів в досудовому розслідуванні економічних злочинів, оскільки визначають окремі завдання і методи їх вирішення.

РОЗДІЛ 2

ВЗАЄМОДІЯ СЛІДЧОГО З ОПЕРАТИВНИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ ТА КОНТРОЛЮЮЧИМИ ОРГАНАМИ ПРИ ВІДКРИТТІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ І ПОЧАТКУ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ЗЛОЧИНІВ

В КПК України визначені двоє суб'єктів, котрі уповноважені на здійснення слідчих (розшукових) дій та НСРД в кримінальному провадженні – це слідчий органу досудового розслідування та співробітник оперативного підрозділу (правом виконання слідчої функції наділений і прокурор). Історично склалося так, що пізнавальні методи для слідчого розроблялися криміналістикою (техніко-криміналістичні засоби, тактичні прийоми, комбінації та операції), а пізнавальні методи для співробітника оперативного підрозділу – теорією оперативно-розшукової діяльності (оперативно-технічні засоби, оперативно-розшукові заходи). Відтак, завжди існувала проблема оптимального поєднання в розслідуванні злочинів різних методів, що породжувало пошук ефективних форм взаємодії слідчого з оперативними підрозділами. В різні періоди теорія ОРД зазнавала різних змін, що визначали її сутність та роль її методів у виявленні і розслідуванні злочинів. В останні роки сталася суттєва концептуальна трансформація теорії оперативно-розшукової діяльності.

2.1 Концептуальна трансформація теорії оперативно-розшукової діяльності та її ролі у виявленні і розслідуванні економічних злочинів

Поява оперативно-розшукової діяльності, як різновиду соціальної практики, пов'язана з формуванням держави та її функцій і сягає в глибоке історичне минуле, коли у можновладців з'явилася потреба у контролі за поведінкою своїх підданих – наскільки вони лояльні і дотримуються

встановлених правил поведінки. Для цього використовувалася агентура, зокрема для отримання інформації про таємні плани і дії зловмисників. Тому з давніх давен сутність оперативно-розшукової (розвідувальної, контррозвідувальної) діяльності визначалася агентурним методом. Він полягав у сукупності певних способів і прийомів замаскованої поведінки агентів (негласних співробітників) та оперативних працівників правоохоронних органів, спрямованої на отримання оперативно значимої інформації за допомогою встановлення довірчих відносин з конкретними особами, які володіли такою інформацією [144, с. 118; 149, с. 7-30; 11, с. 14-27; 123, с. 20-34].

За своєю сутністю розшукова діяльність є відгалуженням від розвідувальної діяльності, що проводиться для з'ясування планів противника, але має свої специфічні ознаки. При виникненні держави розвідка отримала статус офіційного напрямку і використовувалася спочатку, в основному, проти зовнішнього противника. Завдання полягало в отриманні інформації або від полонених, або від осіб, спеціально засланих, або залишених в місцях розташування противника розвідників (пізніше їх стали називати шпигунами). Правителі оточували себе цілими арміями таємних агентів. Виходячи з того, що у держави, крім зовнішніх ворогів, завжди були також вороги внутрішні, окремі форми розвідки стали використовуватися в боротьбі і з ними, у т.ч. з різного роду злочинцями. В подальшому ці форми видозмінювалися, пристосовувалися до існуючих умов і набували специфічних рис, тобто була вироблена особлива тактика, характерна лише для боротьби з внутрішніми ворогами. Деякі елементи цієї тактики стали використовуватися для боротьби з кримінальними злочинцями, в першу чергу для розшуку злочинців, що переховувалися. Маючи розвідувально-розшуковий характер, оперативно-розшукова діяльність відігравала виключно важливу роль у виявленні злочинів (особливо ретельно прихованих) та осіб, які їх вчинили. Вона мала

закритий, таємний характер і регламентувалася таємними інструкціями і наказами. В сучасному тлумаченні терміном оперативно-розшукової діяльності позначається система дій, спрямованих на швидке і з використанням гласних і негласних засобів виявлення (збирання) відомостей про протиправні і суспільно-небезпечні діяння та осіб, що їх скоїли, з метою запобігання правопорушень та виконання завдань кримінального провадження.

Незалежна Україна отримала теорію оперативно-розшукової діяльності у спадок від СРСР, яка, безумовно, несла в собі поряд з позитивом (теоретично осмислений досвід використання у боротьбі з тяжкими злочинами розвідувальних методів) і негативний відбиток – вона створювалася зовсім не для забезпечення верховенства права, не для вирішення пріоритетного завдання захисту прав і свобод людини, а для обслуговування тоталітарного режиму, забезпечення його ідеології та стійкості. У розвитку теорії ОРД радянського періоду А.М. Бандурка виділяє чотири самостійних етапи розвитку (середина 1918 - 1930 рр.; 1931 - 1952 рр.; 1953 - середина 1970 р.р.; середина 1970-х р.р. - серпень 1991 р.), які характеризувалися різним рівнем свавільства в нормативних актах, що регламентували ОРД [11, с. 70-73]. На останніх етапах відбувалася поступова відмова від цієї порочної практики і підготовка кардинальних змін у правовій регламентації ОРД.

З отриманням незалежності Україною було зроблено різкий стрибок на рівень законодавчої регламентації. Її початком є дата ухвалення Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» (18 лютого 1992 р.), який відкрито регулював таємну роботу правоохоронних органів і спецслужб України. У законі давалося визначення оперативно-розшукової діяльності, вказувалися її цілі, завдання та принципи, передбачалося гарантування додержання прав і свобод особи, наводився вичерпний перелік оперативно-розшукових дій, підстави й умови їх здійснення, викладалися підстави й

елементи порядку провадження оперативної перевірки, а також використання результатів. Так, сутність оперативно-розшукової діяльності визначалася системаю гласних і негласних пошукових, розвідувальних та контррозвідувальних заходів, які реалізуються шляхом використання оперативних та оперативно-технічних засобів. Завданням оперативно-розшукової діяльності визначався пошук та фіксація відомостей щодо протиправних діянь окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена КК України, розвідувальну і підривну діяльність спецслужб іноземних держав та організацій з метою припинення правопорушень та в інтересах кримінального судочинства, а також отримання інформації в інтересах безпеки громадян, суспільства і держави (ст. 1, 2) [171]. Вказаний закон містив вичерпний перелік державних органів, правомочних здійснювати ОРД.

Ухвалення закону про ОРД створило реальні передумови для формування нової галузі українського законодавства - оперативно-розшукового законодавства. Однак цей нормативно-правовий акт увібрав і відобразив суперечності, притаманні специфічному, головним чином негласному, виду діяльності держави минулого часу. У ньому містилась велика кількість бланкетних (відсильних) юридичних норм, низка положень мала декларативний характер [11, с. 74]. Значний час в Україні, який можна назвати пострадянським, зберігався минулий підхід до тлумачення і практичної реалізації окремих концептуальних положень ОРД. Важливо підкреслити, що інформація про вчинені (підготовлювані) злочини, отримана оперативно-розшуковим шляхом, не могла бути використана у кримінальному провадженні в якості доказів. Така інформація (матеріали оперативно-розшукової діяльності) мала тільки орієнтуюче значення і використовувалася як приводи та підстави для початку кримінального провадження з наступним отриманням доказів. Оперативно-розшукова інформація використовувалася також для попередження задумуваних чи

підготовлюваних злочинів і припинення вже розпочатих, а також для створення безпечних умов для роботи правоохоронних органів, суду, а також осіб - учасників кримінального провадження. Таким чином на даному етапі оперативно-розшукова діяльність по відношенню до кримінально-процесуальної діяльності мала відокремлений (самостійний), але допоміжний, забезпечувальний характер.

Проблематика співвідношення оперативно-розшукової діяльності та кримінально-процесуальної діяльності певним чином знайшла відображення в концепції зв'язків ОРД з криміналістикою та наукою кримінального процесу. В оперативно-розшуковій літературі відзначалося, що криміналістика і теорія ОРД є найбільш близькими за теоретичним і практичним змістом юридичними науками. Це обумовлювалося тією обставиною, що ці науки мають спільні об'єкти вивчення - злочинну діяльність різних видів і діяльність по її розкриттю і розслідуванню. Від самого початку ОРД, як певна сукупність знань, зароджувалася в надрах криміналістики. Відтак такі розділи криміналістики, як техніка, тактика і методика, мали суттєвий вплив на розвиток відповідних розділів теорії ОРД - багато вихідних теоретичних положень, прийоми і методи ОРД сформувалися в рамках криміналістики. Дана обставина цілком визначала й тісний зв'язок ОРД з кримінальним процесом адже криміналістика у свою чергу є відокремленою частиною кримінального процесу. Зв'язок ОРД з кримінальним процесом, зокрема зумовлений тим що саме з ОРД найчастіше починається активна робота по розкриттю злочину. ОРД за часом найближче до моменту виявлення злочину, в ідеалі ведеться по гарячих слідах і має своїм завданням не тільки виявлення, попередження, припинення і розкриття злочинів, але також виявлення і встановлення осіб, які підготовляють та вчиняють злочини. Інакше кажучи, за результатами ОРД стає можливим виявлення як самого факту суспільно небезпечного діяння, так і встановлення особи (осіб), до нього причетного. Саме тому

результати ОРД можуть слугувати приводом і підставою для порушення кримінальної справи і, відповідно, для початку самого кримінального судочинства [144].

Кардинальні концептуальні зміни в теорії ОРД в Україні почали відбуватися з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України 2012 р., що потягнуло за собою внесення і відповідних змін до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» та реформування системи правоохоронних органів в цілому. Ці процеси були обумовлені вибором європейського шляху розвитку України, що зумовило й нові підходи до правоохоронної практики. У зв'язку з цим була висловлена думка, що існуюча теорія ОРД потребує суттєвого переосмислення та вироблення нової парадигми.

Так, О.Є. Користін відзначає, що нова парадигма оперативно-розшукової діяльності має формуватися на основі концепції кримінальної розвідки органів внутрішніх справ України, яка знаходиться у стадії розроблення. Її метою має бути визначення правових та оперативно-тактичних основ кримінальної розвідки, що створить підґрунтя для ефективної діяльності оперативних підрозділів, які здійснюють розвідувальну діяльність в інтересах кримінального судочинства. Це забезпечить інформування суб'єктів забезпечення національної безпеки України розвідувальною інформацією, необхідною для оперативного прийняття виважених управлінських рішень у сфері протидії злочинності. Обов'язковим елементом зазначеної концепції є розроблення проекту Закону України «Про кримінальну розвідку». Вбачається, що законопроект має визначити мету і завдання кримінальної розвідки органів внутрішніх справ, підстави її здійснення, її правову основу та принципи. Він має встановити державні органи, які здійснюють кримінальну розвідку, повноваження цих підрозділів, порядок надання розвідувальної інформації та захисту відомостей про кримінальну розвідку. Окрім того вказаний

законопроект має містити вичерпний перелік розвідувальних заходів, а також визначати порядок фінансування і матеріально-технічного забезпечення, соціальні та правові гарантії співробітників органів і підрозділів, які здійснюють кримінальну розвідку та осіб, які сприяють її здійсненню, гарантії дотримання законності, особливості контролю за здійсненням антикримінальної розвідки та особливості контролю і нагляду [94, с. 4-5].

Потрібно відзначити, що в теорії ОРД значний час зберігається застаріла термінологія, сформована за радянських часів. Зокрема, таким архаїчним терміном виглядає поняття оперативно-розшукового обслуговування певних об'єктів (підприємств, установ, організацій). В умовах економіки соціалістичного типу, коли всі підприємства були державними поняття оперативно-розшукового обслуговування мало сенс, адже державні підприємства обслуговувалися державою з метою збереження державної власності. На даний час, не дивлячись на трансформацію державної економіки в економіку ринкову, яка ґрунтується на приватних підприємствах, поняття оперативно-розшукового обслуговування продовжує використовуватися в теорії ОРД. Так, в діяльності апаратів Державної служби боротьби з економічною злочинністю МВС України (ДСБЕЗ) залежно від різних факторів, використовувалися наступні види оперативного обслуговування (їх також називають принципами):

- 1) об'єктно-галузевий (він закріплює за оперативним співробітником певні підприємства, організації чи установи окремої галузі);

- 2) лінійно-об'єктний (передбачає оперативне обслуговування об'єктів, де можуть вчинятися певні види злочинів; боротьба із цими злочинами визначається як лінія роботи, у зв'язку із чим і сформульована назва даного виду);

3) зональний (територіальний) - принцип, вироблений практикою, для оперативного обслуговування об'єктів, переважно в сільській місцевості, де апарати ДСБЕЗ нечисленні (передбачає закріплення за працівником ДСБЕЗ певної території, на якій він повинен вести боротьбу з усіма злочинами, що належать до компетенції підрозділів ДСБЕЗ);

4) міжгалузевий - його сутність полягає в тому, що господарюючі суб'єкти (підприємства), пов'язані єдиним технологічним ланцюгом, обслуговуються одною групою співробітників ДСБЕЗ;

5) наскрізне оперативне обслуговування - принцип більше типовий для управлінської ланки ДСБЕЗ обласного рівня (його сутність полягає в тім, що співробітник ДСБЕЗ обслуговує об'єкти різних рівнів підпорядкування) [57, с. 8-9].

Але в пострадянський період в організації оперативного обслуговування співробітниками ДСБЕЗ виникла низка проблем. Головна з них полягає у тому, яким чином повинні обслуговуватися підприємства недержавних форм власності (приватної, колективної, з участю нерезидентів тощо). Справа в тім, що концепція оперативно-розшукового обслуговування і практична її реалізація склалися з орієнтацією на об'єкти державної власності. Саме на таких об'єктах була раніше відпрацьована система одержання й обробки оперативно-розшукової інформації.

В сучасних умовах вказаний оперативний підрозділ (ДСБЕЗ) було перейменовано в Департамент захисту економіки Національної поліції України (ДЗЕ), оперативні працівники якого, намагаючись реалізувати вже вироблені прийоми одержання інформації, найчастіше наштовхуються на відмову або ухилення керівників недержавних підприємств надавати інформацію про їх господарську діяльність, посиляючись на комерційну (банківську) таємницю. Потрібно відзначити, що на даний час ця проблема не одержала вирішення ні в теоретичному, ні в практичному плані.

Відповідно, відсутнє і нормативне регулювання цього аспекту оперативно-розшукової діяльності у зв'язку із чим оперативні працівники або фактично не обслуговують певні комерційні структури, або добувають інформацію методами, пов'язаними найчастіше з порушенням законності [48, с. 10]. Видається, що вирішення даної проблеми знаходиться у площині перегляду раніше сформованих положень теорії оперативного обслуговування з урахування існуючих економічних реалій. Зокрема, потрібно відмовитися від застарілого поняття оперативно-розшукового обслуговування, замінивши його терміном «моніторинг», який повинен здійснюватися за допомогою оперативно-розшукових засобів і методів. Взагалі під моніторингом (англ. monitoring – спостереження) розуміється постійне відстеження будь-якого процесу для встановлення його відповідності первинному припущенню або бажаному результату [137, с. 540].

У зв'язку із цим потрібно зазначити, що у вересні 2019 р. рішенням новосформованого Кабінету Міністрів України Департамент захисту економіки Національної поліції України було ліквідовано. Цей захід був спрямований на обмеження втручання поліції в бізнес. За коментарем глави уряду Прем'єр-міністра України Олексія Гончарука, ця служба не стільки захищала бізнес, скільки заважала йому ефективно функціонувати. Працівники вказаної структури через суд отримували ухвалу на проведення слідчих дій і проводили обшук, в результаті якого на підприємствах вилучалися комп'ютери, бухгалтерія, гроші, документи. У такий спосіб робота підприємств паралізувалася, а потім вимагався викуп. За словами Прем'єр-міністра України, після скасування вказаного Департаменту його функції будуть перерозподілені на інші структурні підрозділи Національної поліції України. Також буде утворена нова ефективна структура, призначена для розслідування фінансових злочинів, до якої на роботу будуть залучені чесні і порядні працівники [203].

Важливим є врахування тієї обставини, що КПК України 2012 р. вніс радикальні зміни в порядок здійснення кримінального провадження, які багато в чому змінюють ідеологію кримінального процесу, систему його інститутів, процесуальний статус суб'єктів та інше. Зокрема, потрібно зазначити, якщо в ст. 2 КПК України 1961 р. ставилося завдання розкриття злочинів органами досудового розслідування, то в КПК України 2012 р. таке завдання відсутнє - розкриття злочинів (виявлення осіб, які їх вчинили) та інших розшукуваних осіб цілком покладається на оперативні підрозділи органів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність. Тим самим законодавець більш-менш чітко розділив повноваження органів досудового розслідування і органів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, і поклав на останніх обов'язок виявляти саме латентні злочини і розкривати злочини, які були вчинені в умовах неочевидності.

Але видається, що під кутом зору розглядуваної проблематики найбільш значущим новим положенням КПК України виступає інститут НСРД, який суттєво вплинув на повноваження і роль, з одного боку, слідчого, а з іншого – співробітників оперативних підрозділів в кримінальному провадженні. НСРД є різновидом слідчих (розшукових) дій, інформація про факт і методи проведення яких, за загальним правилом, не розголошується (ч.1 ст. 246 КПК України). Методи проведення НСРД складають певні сукупності прийомів практично-організаційного характеру, які реалізуються із застосуванням спеціальних технічних засобів і дозволяють отримати інформацію про злочин або особу, яка його вчинила, без її відома та у порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законодавством України. Інститут НСРД ґрунтується на тому положенні, що оскільки підготовка та здійснення злочинів здійснюються таємно, витончено і замасковано, тому й окремі засоби збирання доказів щодо таких злочинів також повинні бути замаскованими, потайними, розвідувальними.

Вказане нововведення фактично створило механізм застосування методів оперативно-розшукової діяльності у кримінальному провадженні, адже система НСРД (Глава 21 КПК України «Негласні слідчі (розшукові) дії») за своїм змістом є нічим іншим як оперативно-розшуковими заходами, передбаченими законом «Про оперативно-розшукову діяльність» [132, с. 16].

Потрібно звернути увагу, що проводити НСРД має право слідчий, який здійснює досудове розслідування злочину, або за його дорученням - уповноважені оперативні підрозділи (ч. 6ст. 246 КПК України). Хоча для проведення НСРД потрібне погодження з прокурором та дозвіл слідчого судді (ч. 3 ст.246 КПК України), надання слідчому права проведення НСРД справедливо поставило питання щодо необхідності визначення співвідношення кримінальної процесуальної та оперативно-розшукової діяльності, уточнення поняття оперативно-розшукового заходу [133, с. 188-189; 95, с.117-122; , с. 59-64; 223, 22]. Вченими звертається увага, що НСРД співпадають із напрацьованими правоохоронною практикою традиційними оперативно-розшуковими заходами за змістом, організаційно-тактичними особливостями, засобами і методами проведення, але мають декілька відмінностей за їх правовим статусом, суб'єктом й порядком проведення, формою фіксації ходу й результатів, правових наслідків. Відзначається, що окрім використання методів ОРД для отримання доказів, оперативними підрозділами вирішуються й інші завдання. Так, Ю.Ю. Орлов виділяє такі завдання, що вирішуються в процесі оперативно-розшукової діяльності оперативних підрозділів:

1) виявлення, попередження та розкриття злочинів, а також виявлення й встановлення осіб, які їх готують, вчиняють або уже вчинили;

2) розшук безвісти зниклих осіб; розшук осіб, що переховуються від правоохоронних органів і суду, уникають застосування до них

кримінального покарання; встановлення осіб, які не можуть надати інформацію про себе.

Вказаний автор пропонує визначати діяльність оперативних підрозділів як процесуальну діяльність у випадку, якщо особи, які вчинили злочин були встановлені оперативним підрозділом в ході НСРД за дорученням слідчого або прокурора. Якщо ж злочин було розкрито до моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, то такі ж самі дії оперативного підрозділу набувають правового статусу оперативно-розшукової діяльності [146, с. 17-18].

На наш погляд, введення в КПК України інституту НСРД означає надання методам ОРД статусу засобів отримання доказів, а відтак і надання оперативно-розшуковій діяльності під час кримінального провадження статусу кримінально-процесуальної. Таким чином, якщо раніше оперативно-розшукова діяльність під час кримінального провадження іменувалася оперативно-розшуковим супроводженням [154; 227; 107; 151] і відомості про обставини вчинення злочину, отримані шляхом проведення оперативно-розшукових заходів (ОРЗ), розглядалися як орієнтуючі і потребували легалізації шляхом проведення процесуальних дій, то зараз при дотриманні встановлених правил проведення НСРД їх результати є доказами нарівні з результатами звичайних слідчих дій. Це надає значно більше можливостей отримання доказів в умовах активної протидії з боку організованих злочинних груп.

У зв'язку із цим може виникнути питання щодо перетворення оперативно-розшукової діяльності під час кримінального провадження в процесуальну діяльність? Відповідь на це запитання можна отримати на основі аналізу окремих законодавчих положень. Так, згідно ч. 6 ст.6 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», підстави для здійснення ОРД можуть міститися у письмових дорученнях і постановках слідчого та прокурора. У п. 2 ст. 7 цього закону зазначається, що підрозділи, які

займаються ОРД, зобов'язані виконувати письмові доручення слідчого, вказівки прокурора та ухвали слідчого судді суду і запити повноважних державних органів щодо проведення оперативно-розшукових заходів. Таким чином слідчому і прокурору надано право давати вказівки, письмові доручення або виносити постанови щодо проведення оперативним підрозділом оперативно-розшукових заходів. Тобто можна зробити попередній висновок, що під час кримінального провадження за дорученням слідчого (або прокурора) можуть проводитися як НСРД, так й оперативно-розшукові заходи. З цього витікає, що методи ОРД можуть застосовуватися і для отримання доказів, і для отримання орієнтуючої інформації. Але в КПК відсутня пряма вказівка на те що слідчий (прокурор) можуть ініціювати оперативно-розшукову діяльність під час кримінального провадження. Тут виникає й питання про доцільність проведення оперативно-розшукових заходів в межах кримінального провадження, коли існує можливість здійснення НСРД для отримання доказів. Очевидно, що слідчий (і прокурор) при виборі форми залучення оперативного підрозділу буде віддавати перевагу дорученню на проведення НСРД, безпосередньо передбаченому кримінальним процесуальним законом.

У зв'язку із цим обґрунтованим буде припущення, що за допомогою ОРЗ під час кримінального провадження повинні вирішуватися завдання, які відрізняються від завдань НСРД. Наприклад, таким завданням може бути розшук осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, слідчого судді, суду або ухиляються від відбування кримінального покарання (п.1 ст. 6 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»). КПК України серед суб'єктів, щодо яких може здійснюватися розшук в межах кримінального провадження виокремлює підозрюваного (ст. 281) та обвинуваченого (ст. 335). Примітно, що на стадії судового розгляду, коли обвинувачений ухиляється від суду, суд зупиняє судове провадження щодо цього обвинуваченого до його розшуку, який

оголошується ухвалою суду і виконання якого доручається слідчому та/або прокурору (ст. 335).

Окрім того за допомогою ОРЗ під час кримінального провадження вирішується завдання забезпечення безпеки певних учасників кримінального провадження (п.5 ч.2 ст. 27, п. 12 ч.3 ст. 42, п. 5 ч.1 ст.56, п.8 ч.1 ст. 66 КПК України). Очевидно, що згідно чинного законодавства таке забезпечення мають здійснювати оперативні підрозділи із застосуванням методів і засобів ОРД [163; 164].

Таким чином можна зробити важливий для визначення напрямків і форм взаємодії слідчого з оперативними підрозділами висновок, що під час кримінального провадження слідчим (і прокурором) можуть використовуватися методи ОРД у формі проведення НСРД для отримання доказів, а також методи ОРД для вирішення завдань, які не можуть бути повністю вирішеними за допомогою НСРД.

Змінилися й взаємовідносини слідчого із співробітниками оперативних підрозділів при взаємодії в умовах відкритого кримінального провадження і розпочатого досудового розслідування, що обумовлено оновленою редакцією Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» у зв'язку з прийняттям КПК України 2012 р. Так, у вказаному законі відзначається, що у разі виявлення ознак злочину оперативним підрозділом, який виконує оперативно-розшукову діяльність, він зобов'язаний невідкладно направити отримані матеріали для вирішення питання про початок досудового розслідування. В тому випадку, коли оперативно-розшукові заходи ще не закінчені, а їх припинення може негативно вплинути на перспективи кримінального провадження, то оперативний підрозділ зобов'язаний поінформувати про це орган досудового розслідування та прокурора. Це повідомлення стосується виявлених ознак злочину та необхідності закінчити розпочаті оперативно-

розшукові заходи. Тільки після цього зібрані матеріали в повному обсязі направляються до відповідного органу досудового розслідування (ч.2 ст. 7).

У вказаній ситуації слідчий, безумовно, повинен контактувати з оперативним підрозділом з приводу визначення моменту передачі вказаних матеріалів та сутності злочину (його кримінально-правової кваліфікації), ознаки якого виявлені оперативно-розшуковим шляхом [139]. Отримані за допомогою ОРЗ відомості про вчинений чи підготовлюваний злочин та осіб, які готують його вчинення, зокрема, потребують сумісного аналізу з боку слідчого та співробітників оперативного підрозділу з точки зору їх достатності для початку досудового розслідування і з точки зору забезпечення його перспективи. Не менш важливим є й визначення моменту передачі вказаних матеріалів та першочергових слідчо-розшукових дій, які нададуть можливість одержати беззаперечні докази і нейтралізувати (попередити) можливу протидію розслідуванню. Перш за все, йдеться про проведення комплексу НСРД, який би дозволив використати фактор раптовості щодо злочинців і отримати прямі докази їх злочинної діяльності. Звичайно, повноваження слідчого щодо доручення оперативним підрозділам проведення слідчо-розшукових дій (п. 3 ч.2 ст. 40 КПК України) в кожному випадку повинні ґрунтуватися на ретельно продуманому і узгодженому з безпосередніми виконавцями плані розслідування на його початковому етапі.

Потрібно звернути увагу й на можливість використання після початку досудового розслідування матеріалів, що були отримані під час здійснення ОРД. Так, в ч. 2 ст. 99 КПК України вказується, що матеріали, в яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб та груп осіб, зібрані оперативними підрозділами з дотриманням вимог Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», за умови відповідності вимогам цієї статті, є документами та можуть використовуватися в кримінальному провадженні як докази. Але при цьому законодавець не

вказав вид діяльності, під час якої повинні бути зібрані вказані матеріали – оперативно-розшукової діяльності до початку кримінального провадження чи під час здійснення НСРД на стадії досудового розслідування. Поза увагою залишили це питання й автори коментаря до ст. 99 КПК України, підготовленого в Національній академії правових наук України [102, с. 294-296].

На основі аналізу змісту ст. 99, глави 21 КПК України і ст., ст. 7-9 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» можна дійти можливого висновку, що йдеться про матеріали оперативно-розшукової діяльності, які були отримані до початку кримінального провадження. При здійсненні ОРД до початку кримінального провадження гарантіями належності і допустимості отримуваних матеріалів (документів), які можуть використовуватися в кримінальному провадженні як докази, є заведення оперативно-розшукових справ у будь-якому випадку при наявності підстав для здійснення ОРД, а також отримання дозволу слідчого судді у формі ухвали на проведення окремих оперативно-розшукових заходів, передбачених ст., ст. 7-9 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність». Але оскільки сторони кримінального провадження керуються у своїх діях КПК, який був і залишається єдиним нормативно-правовим актом, що регулює правовідносини у кримінальному провадженні, нагальною потребою є відображення вказаних положень в ч. 2 ст. 99 КПК України. Пропонується в ч. 2 ст. 99 сформулювати відповідні положення в наступній редакції: «Матеріали, в яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб та груп осіб, зібрані оперативними підрозділами під час здійснення оперативно-розшукових заходів до початку досудового розслідування з дотриманням вимог Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» і за дозволом слідчого судді, за умови відповідності вимогам цієї статті, є документами та можуть використовуватися в кримінальному провадженні як докази».

Підсумовуючи викладене щодо концептуальної трансформації теорії оперативно-розшукової діяльності та її ролі в розкритті і розслідуванні економічних злочинів, можна зробити наступні попередні висновки.

1. Оперативно-розшукова діяльність - це самостійний вид діяльності поряд з кримінально-процесуальною діяльністю. Її самостійність полягає в тому, що оперативні підрозділи використовують, перша за все, негласні методи і спеціальні технічні засоби для отримання відомостей про злочинну діяльність, регламентовані відомчими нормативно-правовими актами з обмеженим режимом доступу.

2. Оперативно-розшукова діяльність реалізується до відкриття (початку) кримінального провадження шляхом властивих тільки їй оперативно-розшукових заходів, вичерпний перелік яких встановлений законодавчо.

3. Оперативно-розшукова діяльність має чітку оперативно-пошукову спрямованість і виражається в швидкому без здійснення формальних процесуальних процедур пошуку інформації про злочинну діяльність та її суб'єктів.

4. Оперативно-розшукові заходи проводяться тільки уповноваженими посадовими особами органів, які здійснюють ОРД від імені держави і лише на правовій основі.

5. Оперативно-розшукові заходи спрямовані в першу чергу на виявлення і збирання відомостей про підготовлювані, вчинені злочини та осіб, які їх готують або вже вчинили. Отримана у такий спосіб інформація направляється до органу досудового розслідування, де вона використовується як приводи та підстави для початку кримінального провадження з наступним отриманням доказів.

6. Після відкриття кримінального провадження оперативно-розшукова діяльність реалізується у вигляді негласних слідчих (розшукових) дій і

набуває таким чином кримінально-процесуальної форми, результати якої мають значення доказів [140].

Наведені положення, на наш погляд, є вихідними для визначення напрямків і форм взаємодії слідчого з оперативними підрозділами при розслідуванні економічних злочинів з урахуванням особливостей механізму вчинення останніх.

2.2 Ситуації початку досудового розслідування економічних злочинів та їх вплив на взаємодію слідчого з оперативними підрозділами та контролюючими органами

Організаційні форми взаємодії слідчого з оперативними підрозділами значною мірою залежать, як справедливо зазначає О.В. Поліщук, зокрема від виду кримінального правопорушення і від етапу кримінального провадження [159, с. 92]. Але значною мірою на це впливають і ситуації, які складаються на певному етапі розслідування, особливо це стосується ситуацій, що складаються на момент відкриття кримінального провадження і початку досудового розслідування економічних злочинів.

В загальному розумінні ситуація тлумачиться як сукупність зовнішніх умов, які створюють певну обстановку і викликають ті чи інші взаємовідносини людей [138, с. 288]. Розслідування злочинів здійснюється в конкретних умовах часу, місця, взаємозв'язку поведінки учасників кримінального провадження і під впливом інших різноманітних чинників. Ці чинники складають ту особливу обстановку, в якій протікає конкретне розслідування і в якій діє сам слідчий. Таку обстановку, що характеризує процес розслідування, його стан в той чи інший момент, називають слідчої ситуацією, яка стала предметом окремої криміналістичної теорії [66]. І це є цілком логічним, оскільки в загальній теорії пізнання є аксіомою - для того щоби пізнавальний процес був успішним, вибір і застосування засобів

пізнання повинно відповідати, зокрема умовам, в яких пізнання здійснюється [188, с. 35]. Тому в пізнавальній діяльності, якою є розслідування злочинів, слідчі ситуації виступають саме умовами розслідування, які суттєво впливають на вибір і застосування засобів і прийомів збирання доказів.

В літературі, починаючи з кінця 60-х років минулого століття, звертається увага на значущість слідчих ситуацій для слідчої діяльності, необхідність їх аналізу та оцінки як при розробленні наукових рекомендацій, так під час їх практичної реалізації. Вивчення наукових публікацій показує, що в науці фактично існують два різних тлумачення поняття слідчої ситуації, на що звертає увагу А.Ф. Волобуєв [37, с. 72-74].

Найбільш ранній підхід знайшов відображення в працях Р.С. Белкіна, де автор на основі історичного аналізу різних тлумачень науковців дійшов висновку, що слідча ситуація являє собою сукупність різноманітних умов, в яких в певний момент здійснюється розслідування. вказаний вчений вважав, що слідча ситуація складається з декількох груп компонентів:

1) психологічного характеру: результату конфлікту між слідчим і особами, що протистоять йому; проявів психологічних властивостей слідчого та осіб, що проходять за кримінальною справою тощо;

2) інформаційного характеру: обізнаністю слідчого про обставини вчинення злочину; обізнаністю осіб, що проходять за кримінальною справою про стан розслідування та його можливості, наміри слідчого тощо;

3) процесуального і тактичного характеру: стану провадження за справою; можливості застосування запобіжного заходу; ізоляції один від одного осіб, що проходять за справою; можливості проведення конкретної слідчої дії тощо;

4) матеріального та організаційно-технічного характеру: наявності зв'язку між черговою частиною та слідчо-оперативною групою;

можливістю мобільного маневрування наявними силами і засобами тощо [15, с. 136-137].

Такий підхід передбачає досить велику кількість компонентів слідчої ситуації, які повинен враховувати слідчий, - їх достатньо багато і їх можна тільки згрупувати. Р.С. Белкін відзначає, що поєднання і результати взаємодії названих компонентів обумовлюють індивідуальність слідчої ситуації, тобто конкретну сукупність умов, в яких випало чи належить діяти слідчому [15, с. 137]. Виходячи з аргументації вказаного вченого, тут маються на увазі, перш за все, реальні слідчі ситуації, які мають місце на певний момент кримінального провадження.

Видається, що такий підхід відображає суто практичний аспект проблеми, оскільки націлює на визначення компонентів реальної структури слідчої ситуації яка склалася в конкретному кримінальному провадженні. Таким чином він націлює орган досудового розслідування на отримання інформації про структурні елементи ситуації, яка склалася на певний момент розслідування, на її вивчення та визначення тактичних завдань і прийняття щодо засобів їх вирішення. При всі практичній спрямованості застосовувати таке тлумачення слідчої ситуації в наукових дослідженнях з метою структурування методики розслідування злочинів окремих видів практично неможливо. Така думка ґрунтується на тому, що існує досить велика кількість складових елементів слідчої ситуації, які не піддаються узагальненню і типізації. Як зазначає В.В. Тіщенко, у кожному конкретному випадку слідча ситуація індивідуальна і неповторна, а висловити методичні рекомендації індивідуально-визначеного характеру неможливо [198, с. 126].

Інший підхід в тлумаченні змісту слідчої ситуації пов'язаний з тим, що вона розглядається лише як сукупність інформації (доказів та оперативно-розшукових відомостей) на певний момент розслідування [45, с. 90-94; 46, с. с. 75; 207, с.71-75]. Цей підхід значно звужує змісту слідчої ситуації, але, як вважає О.Г. Філіпов, він є вимушеним оскільки узагальнити

величезну кількість компонентів, які характеризують реальні умови розслідування, практично неможливо. Типізація слідчих ситуації за одним, але найбільш значущим компонентом надає можливість побудувати жорстку конструкцію, яка дозволяє досить наближено до потреб практики формувати рекомендації в межах окремих методик розслідування [206, с. 26-27].

Видається, що з таким підходом потрібно погодитися, беручи до уваги й те, що різні компоненти слідчої ситуації мають різне значення для кримінального провадження і деякими компонентами слідчої ситуації в теорії при розробці криміналістичних методик можна знехтувати, оскільки вони мають другорядне значення. У зв'язку з цим потрібно тільки звернути увагу, що при визначенні слідчої ситуації в цьому аспекті точніше вказувати не на певний момент розслідування, а певний етап розслідування (саме етап розслідування використовується в науково-методичних дослідженнях).

З наведеного аналізу підходів до тлумачення змісту слідчої ситуації можна зробити висновок, що вони віддзеркалюють різні аспекти проблеми. З одного боку вказівка на багатокomпонентність слідчої ситуації націлює на встановлення всіх компонентів, що важливо у практичній діяльності (практичний аспект). З іншого – при формуванні наукових рекомендацій реально можливим є врахування тільки того компонента, який піддається типізації (теоретичний аспект). Таким чином можна дійти висновку, що використовуване в криміналістиці поняття слідчої ситуації фактично охоплює два поняття: 1) *конкретної слідчої ситуації* у кримінальному провадженні - сукупності всіх тих умов обстановки, в якій проводиться розслідування на певний його момент (інформаційного, процесуального, психологічного, тактичного та матеріально-технічного характеру); 2) *типової слідчої ситуації* – тільки певної сукупності інформації (доказів та інформації, отриманої оперативно-розшуковим шляхом), яка є найбільш

прийнятною для визначення особливостей певного етапу розслідування у кримінальних провадженнях окремих видів [37, с. 74].

Типові слідчі ситуації використовуються у криміналістиці при розробленні окремих методик розслідування злочинів, в тому числі економічних злочинів. Науковці відзначають їх значущість у зв'язку з тим що вони є визначальними для напрямків розслідування [4, с. 274], дозволяють слідчому зорієнтуватися у всьому масиві інформації, висунути найбільш обґрунтовані версії й визначити (або скоригувати) напрями їх перевірки, правильно обрати спрямування та послідовність слідчих дій та оперативно-розшукових заходів [217, с. 489]. Окрім того, на наш погляд, типові слідчі ситуації є важливими й в аспекті аналізу проблеми взаємодії слідчого з оперативними підрозділами.

Видається, що в контексті проблематики взаємодії слідчого з оперативними підрозділами розгляд ситуацій початку досудового розслідування економічних злочинів має ключове значення, оскільки саме на цьому етапі створюються сприятливі умови для збирання доказів і забезпечення судової перспективи справи. Зокрема, йдеться про реалізацію відомостей про злочин, отриманих оперативно-розшуковим шляхом, і проведення слідчо-розшукових дій (в т. ч. негласних) після відкриття кримінального провадження. Цей аспект є виключно важливим з урахуванням того, що досудове розслідування з самого початку відбувається в умовах змагальності між стороною обвинувачення і стороною захисту, які передбачені КПК України (ст. 22). При цьому потрібно брати до уваги, що стратегією адвоката у цьому процесі є використання помилок слідства – саме ступінь оволодіння прийомами виявлення таких помилок визнається показником того чи іншого рівня професійності захисника у кримінальному провадженні. Зокрема, Я.П. Зейкан, формулюючи рекомендації адвокатам щодо алгоритму їх дій на досудовому слідстві, відзначає, що особливо важливим є вміння

скористатися помилками досудового слідства, вміння підштовхнути слідчого, прокурора до помилок та виявлення недопустимих і очевидно недопустимих доказів [72, с. 5]. Початок досудового слідства щодо економічних злочинів є одним із проблемних у цьому відношенні, коли допускається найбільше помилок при поєднанні криміналістичних та оперативно-розшукових методів в збиранні доказів.

Ситуації початку досудового розслідування економічних злочинів є визначальними не тільки для вирішення суто процесуальних питань кримінального провадження, але й для вибору пізнавальних та посвідчувальних прийомів і методів, що реалізуються під час проведення оперативно-розшукових заходів та слідчих (розшукових) дій. Тому видається, що належна організація взаємодії слідчого з оперативними підрозділами на цьому етапі є виключно важливою і в той же час малодослідженою, що є причиною чисельних помилок з боку слідства, які виступають ключовими об'єктами пошуку представниками сторони захисту у змагальному процесі. Аналіз матеріалів слідства і судового розгляду справ щодо економічних злочинів дозволяє виділити три типові ситуації початку досудового розслідування, які мають значення для організації взаємодії слідчого з оперативними підрозділами: 1) відкриття кримінального провадження і початок досудового розслідування за матеріалами оперативно-розшукових заходів; 2) відкриття кримінального провадження і початок досудового розслідування за матеріалами державних контролюючих органів або суб'єктів підприємницької діяльності; 3) відкриття кримінального провадження і початок досудового розслідування за матеріалами, отриманими безпосередньо слідчим в результаті іншого кримінального провадження.

Ситуація 1. Відкриття кримінального провадження і початок досудового розслідування за матеріалами оперативно-розшукових заходів. Ця ситуація є найбільш характерною для початку розслідування

економічних злочинів, що обумовлено прихованістю цих злочинів, їх маскуванням під економічні негаразди в діяльності певного підприємства чи форс мажорні обставини (відсутність платежів за кредитним договором, не поставка оплаченого товару тощо). Виявлення ознак таких злочинів та їх документування буває можливим тільки в результаті цілеспрямованої оперативно-розшукової діяльності підрозділів Департаменту захисту економіки Національної поліції України.

Відповідно до ч. 2 ст. 7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» оперативний підрозділ, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, у разі виявлення ознак злочину зобов'язаний невідкладно направляти зібрані матеріали для початку та здійснення досудового розслідування. У разі, якщо оперативно-розшукові заходи ще тривають і їх припинення може негативно вплинути на результати кримінального провадження, підрозділ, який здійснює оперативно-розшукову діяльність, повинен повідомити відповідний орган досудового розслідування та прокурора про виявлення ознак злочину, закінчити проведення оперативно-розшукового заходу і тільки після цього направити зібрані матеріали до відповідного органу досудового розслідування [171]. Таким чином у випадку виявлення ознак економічного злочину оперативно-розшуковим шляхом можуть скластися два варіанти ситуації початку досудового розслідування:

1) слідчий отримує від оперативного підрозділу матеріали, в яких зафіксовані ознаки економічного злочину, для початку і здійснення досудового розслідування;

2) слідчий отримує від оперативного підрозділу тільки повідомлення про виявлення ознак економічного злочину, але оперативно-розшукові заходи ще не завершені, а відтак, відсутні і відповідні матеріали.

Наведені варіанти ситуації початку досудового розслідування суттєво відрізняються за своїм змістом і обумовлюють особливості взаємодії слідчого з оперативним підрозділом. Розглянемо їх детальніше.

При першому варіанті слідчий відповідно до ч. 1 ст. 214 КПК України зобов'язаний невідкладно (не пізніше 24 год.) після отримання матеріалів ОРД, в яких зафіксовані ознаки економічного злочину, внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань і розпочати розслідування. На перший погляд ситуація є достатньо сприятливою для початку розслідування, оскільки оперативно-розшукові заходи негласного характеру дозволяють зберегти фактор раптовості початку досудового розслідування. Як цілком обґрунтовано зазначає Р.Л. Степанюк, для ситуацій розслідування економічних злочинів, зокрема вчинених у бюджетній сфері, актуальним є ступінь поінформованості запідозрених осіб про виявлення ознак вчиненого ними злочину правоохоронними органами [187, с.157]. Тобто йдеться про фактор раптовості, який має принципове значення в аспекті обрання напрямків розслідування, коли проведення слідчих дій буде неочікуваним для запідозрених у вчиненні злочину осіб і не надасть їм можливості створити перешкоди слідству у збиранні доказів.

В той же час тут є й певні проблеми, які торкаються характеру матеріалів ОРД, а саме того, ознаки якого економічного злочину були виявлені - підпорядкованого чи основного злочину і чи були ці злочини закінчені, чи вони є триваючими. Р.Л. Степанюк звертає увагу, що під час досудового провадження у справах про взаємопов'язані комплекси економічних злочинів нерідко кримінальне провадження починається за ознаками одного або кількох злочинів в ситуації інформаційної недостатності про обставини інших деліктів, що суттєво впливає на обрання напрямків розслідування [187, с.156]. Тут криється проблема, яка безпосередньо торкається взаємодії слідчого з оперативним підрозділом.

Вона полягає у тому, що отримання слідчим матеріалів ОРД з ознаками тільки про підпорядкований економічний злочин не дає можливості починати досудове розслідування з проведення НСРД, адже відповідно до ч. 2 ст. 246 КПК України останні можна проводити на підставі ухвали слідчого судді і виключно у кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів (підпорядковані економічні злочини до цієї категорії не належать). Ситуація документування оперативним підрозділом триваючого підпорядкованого економічного злочину та його зв'язку з основним злочином (як правило, він належить до категорії тяжких або особливо тяжких) надає можливість слідчому почати досудове розслідування з проведення негласних слідчо-розшукових дій. У зв'язку з цим виключно важливим є визначення моменту направлення слідчому зібраних оперативно-розшуковим шляхом матеріалів для початку та здійснення досудового розслідування. Тому перший ситуаційний варіант початку досудового розслідування економічного злочину, коли слідчий отримує від оперативного підрозділу матеріали ОРД, в яких зафіксовані ознаки економічного злочину (зобов'язує слідчого невідкладно внести відомості до ЄРДР і почати досудове розслідування), є ризикованим оскільки неузгодженість змісту цих матеріалів та його повноти може значно погіршити перспективи отримання належних доказів.

В такому варіанті ситуації доцільним є попереднє ознайомлення слідчого з матеріалами ОРД, які планується передати в орган досудового розслідування, до їх реєстрації в порядку ведення єдиного обліку в органах поліції. Слідчий, отримавши відповідне завдання від керівника органу досудового розслідування, оцінює наданий йому оперативним підрозділом матеріал ОРД на предмет визначення ознак вчинення економічного злочину певної кваліфікації. Якщо слідчим в матеріалах не вбачається попередньо визначена кваліфікація виявленого кримінального правопорушення, то вони повертаються на доопрацювання з відповідними вказівками слідчого. Лише

після виконання таких вказівок і належного оформлення матеріалів ОРД вони реєструються за резолюцією начальника органу поліції в журналі єдиного обліку та офіційно передаються слідчому для внесення відповідних відомостей до ЄРДР і початку досудового розслідування. Але тут можуть бути труднощі в доопрацюванні матеріалів ОРД, оскільки оперативно-розшукові заходи вже були закінчені, а їх відновлення може потягти за собою певні ускладнення.

Другий варіант ситуації, коли слідчий отримує від оперативного підрозділу тільки повідомлення про виявлення ознак економічного злочину, але оперативно-розшукові заходи ще не завершені (злочин знаходиться в стадії документування і відповідні матеріали остаточно не оформлені) є більш прийнятним і сприятливим для організації ефективної взаємодії у кримінальних провадженнях щодо економічних злочинів. В цих умовах є реальна можливість попереднього ознайомлення слідчого з отриманою інформацією про злочин та визначення змісту матеріалів ОРД, які б надавали підстави для відкриття кримінального провадження не тільки за ознаками підпорядкованих злочинів, але й за ознаками певного основного злочину, що належить до категорії тяжких.

Матеріали ОРД щодо економічних злочинів, як правило, є досить складними і завжди існує необхідність їх юридичної оцінки, як в кримінально-правовому аспекті, так і з точки зору забезпечення їх судової перспективи шляхом проведення досудового розслідування. Тому видається обґрунтованою рекомендація попереднього узгодження оформлення матеріалів ОРД, в яких зафіксовані ознаки економічного злочину, із слідчим, що вимагає відповідної організаційної форми. Це можливо здійснити шляхом проведення сумісного аналізу оперативно-розшукової інформації про злочини слідчим та оперативними співробітниками, які проводили відповідні ОРЗ. Тобто слідчий бере активну участь у розробленні плану оперативно-розшукових заходів і фактично з

дотриманням режиму таємності здійснює методичне супроводження документування даних про можливі протиправні діяння окремих осіб чи груп в певній сфері економічної діяльності. Після закінчення ОРЗ відповідні матеріали оформлюються і офіційно направляються в орган досудового розслідування, де вони стають для слідчого підставою для належної кваліфікації виявлених злочинів (основного і підпорядкованих) і початку досудового розслідування відповідно до ст. 214 КПК України. Послідовні дії оперативного підрозділу і слідчого можуть мати вигляд певного алгоритму документування кримінальних правопорушень у певній сфері підприємницької (економічної) діяльності та їх реалізації в кримінальне провадження [31, с. 66].

Очевидно, що дана форма сумісної роботи слідчих та оперативних співробітників надасть найбільший ефект лише при створенні слідчо-оперативної групи (СОГ) ще до відкриття кримінального провадження за узгодженням з керівниками органу досудового розслідування та відповідного оперативного підрозділу наказом керівника органу поліції відповідного рівня. Цією ж СОГ повинно проводитися і досудове розслідування, яке може починатися з проведення НСРД в умовах, коли існує фактор неочікуваності для запідозрених осіб, які продовжують протиправні дії, що складають механізм їх злочинної діяльності. Для ситуації початку досудового розслідування економічних злочинів, що розглядається, НСРД є дієвим та ефективним інструментом отримання доказів злочинної діяльності, яка ретельно маскується.

Ситуація 2. Відкриття кримінального провадження і початок досудового розслідування за матеріалами державних контролюючих органів або суб'єктів підприємницької діяльності. Дана ситуація є характерною, коли ознаки економічних злочинів виявлені державними контролюючими органами в результаті проведення планових чи позапланових перевірок (ревізій). В залежності від методів виділяють

суцільний та вибірковий контроль. Що стосується суцільного контролю, то він головним чином застосовується під час комплексних та наскрізних контрольних перевірок, який має метою виявлення однотипних господарських операцій у разі підвищеного ризику недотримання встановлених регламентів або в результаті виявлення таких випадків, що зумовлює проведення перевірки усіх аналогічних операцій за певний проміжок часу. Що стосується вибірових перевірок, то вони є найбільш часто використовуваним етодом контролю. Вони надають можливість невеликими силами охопити контролем різні стадії управління для виявлення можливих правопорушень. Відповідно до результатів вибірових перевірок суб'єкти контролю приймають рішення про організацію тематичних та інших більш деталізованих контрольних заходів, спрямованих на всебічне дослідження виявлених сумнівних аспектів діяльності підконтрольного об'єкта [158, с. 39].

Система державного контролю в Україні пройшла складний шлях формування з досить частими перейменуваннями контролюючих органів [158, с. 47-87]. Органи досудового слідства найчастіше отримують матеріали про економічні кримінальні правопорушення від підрозділів Державної аудиторської служби України (Держаудитслужба), Державної фіскальної служби України (ДФС) та Державної служби фінансового моніторингу України (Держфінмоніторинг).

Держаудитслужба є центральним органом виконавчої влади, який забезпечує формування і реалізує державну політику у сфері державного фінансового контролю і відповідно до Положення про Державну аудиторську службу України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 03 лютого 2016 р. № 43 [169], здійснює оцінку ефективного, законного, цільового, результативного використання та збереження державних фінансових ресурсів суб'єктами господарювання державного сектору економіки. У разі встановлення порушень

законодавства, за які передбачено кримінальну відповідальність або які містять ознаки корупційних діянь підрозділи Держаудитслужби передають в установленому порядку правоохоронним органам матеріали за результатами державного фінансового контролю.

Державна фіскальна служба є центральним органом виконавчої влади, який був утворений Постановою Кабінету Міністрів від 21 травня 2014 р. [173] шляхом реорганізації Міністерства доходів і зборів (створене 24 грудня 2012 р. шляхом об'єднання Державної податкової служби України та Державної митної служби України). Відповідно до Положення про Державну фіскальну службу вона несе відповідальність за реалізацію державної політики у сфері стягування податків, ведення митної справи, адміністрування єдиного соціального внеску на загальнообов'язкове державне соцстрахування. Крім того, Державна фіскальна служба здійснює державну політику у сфері боротьби з правопорушеннями у рамках виконання податкового, митного законодавства і правил сплати єдиного соціального внеску. 18 грудня 2018 р. Кабінет Міністрів України схвалив постанову про реорганізацію Державної фіскальної служби шляхом поділу на Державну податкову і Державну митну служби. Але дотепер ДФС продовжує працювати до фактичного створення нових служб і здійснює контроль за дотриманням суб'єктами господарювання вимог чинного законодавства, виявляє кримінальні та інші правопорушення у сфері оподаткування, митній та бюджетній сферах, виявляє причини та умови, що призвели до їх вчинення, та вживає заходів до їх усунення, порушує в установленому законом порядку питання про притягнення до відповідальності винних осіб.

Держфінмоніторинг також є центральним органом виконавчої влади, який реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення.

Згідно Положення про Державну службу фінансового моніторингу України, перезатвердженого Постановою Кабінету Міністрів від 29 липня 2015 р. № 537, [168] на неї покладається обов'язок, зокрема, виявляти фінансові операції, які можуть бути пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму чи фінансуванням розповсюдження зброї масового знищення та передавати відповідні матеріали в до правоохоронні органи для здійснення досудового розслідування або передавати їх до розвідувальних органів для проведення оперативно-розшукової діяльності.

На думку окремих фахівців діюча нині в Україні система формування та виконання державного та місцевих бюджетів, обліку та звітності, на жаль, не орієнтована на підвищення ефективності використання державних коштів, не має кількісних вимірів соціально значимих результатів витрат державних коштів, на досягнення яких має бути спрямована діяльність їх одержувачів. Це, відповідно, відбивається і на державному фінансовому контролі, оцінки під час проведення якого несуть часом суб'єктивний характер. Однією з найбільш болючіших проблем, пов'язаних зі здійсненням державного контролю, є проблема ефективності [158, с. 213-214].

На даний час однією з суттєвих перешкод у створенні надійної та об'єктивної системи державного фінансового контролю в Україні називають низький рівень інформаційного та програмного забезпечення діяльності органів, які його розробляють. Такий рівень обумовлений, як вважає В.Ф. Піхоцький, такими такими характеристиками:

- відсутність єдиного інформаційного центру органів ДФК та організаційна розпорошеність наявних інформаційних ресурсів в органах ДФК;
- склад і наповнення інформаційних ресурсів не відповідає існуючій організації роботи органів ДФК;

- наявність міжвідомчого бар'єру щодо обміну інформацією як на центральному, так і на місцевому рівнях;
- відсутність нормативно-правового забезпечення і методологічна неузгодженість процесів обміну інформацією;
- відсутність єдиної системи класифікації і кодування інформації.

На думку вказаного автора, органи державного фінансового контролю недостатньо використовують наявні інформаційні ресурси у процесі планування та здійснення відповідних контрольних заходів. Створенню ефективної системи електронного обміну інформацією між спеціалізованими органами ДФК та іншими органами виконавчої влади перешкоджає й те, що деякі з них використовують різні програмні продукти, не адаптовані один одного [158, с. 300-301].

Чинником, який ускладнює провадження державного фінансового контролю є те, що з розвитком ринкових відносин і створенням відповідної інфраструктури в Україні суттєво збільшало господарсько-фінансових зв'язків між різноманітними суб'єктами економічної діяльності. Для ефективного контролю необхідно збирати і аналізувати величезні обсяги інформації, які стосуються таких зв'язків. Але існуюче інформаційне забезпечення контролюючих органів має низку недоліків. Одним із них є те, що одна й та ж інформація надається кільком адресатам - і одержувачами бюджетних коштів, і платниками податків. Тобто одна і та ж інформація багаторазово дублюється. З іншого ж боку, одні й ті ж дані проходять подвійну і досить різну обробку у різних державних установах. Вважається, що цю проблему повинна вирішувати ефективна інформаційна взаємодія у межах єдиної інформаційної системи, коли кожний державний орган, одержуючи певну інформацію, зможе, з одного боку, обробляти її у розрізі власних управлінських завдань, а з другого боку, це дасть змогу втілювати аналіз різних рівнів (в цілому по Україні і на рівні кожного конкретного суб'єкта). Таким чином, проаналізувавши податкові та інші фінансові

надходження й витрачання коштів, господарські зв'язки даного економічного суб'єкта в межах окремих платників податків можна буде аналітичним шляхом виявити будь-які податкові правопорушення, [158, с. 302].

Порядок надання та розгляду узагальнених матеріалів визначений в остаточній редакції спільним Наказом Міністерства фінансів України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України 11 березня 2019 року № 103/162/384 [170]. Відповідно до вказаного нормативно-правового акту (п. 5) узагальнені матеріали, що передаються до правоохоронного органу, повинні обов'язково містити:

- реєстраційний номер, дату, умовне найменування, підпис уповноваженої особи Держфінмоніторингу;

- опис суті фінансової операції або сукупності пов'язаних між собою фінансових трнзакцій, що можуть бути обумовлені легалізацією (відмиванням) доходів, отриманих злочинним шляхом, чи фінансуванням тероризму, розповсюдження зброї масового знищення (з відображенням дати та суми, на яку проведено фінансові операції, місця та обставин їх здійснення, взаємовідносин, а також зв'язків між особами, які їх вчинили), або:

- опис суті фінансової операції або сукупності пов'язаних між собою фінансових операцій, які можуть бути пов'язані з предикатним злочином, з відображенням дати та суми, на яку проведено фінансові операції, місця та обставин їх здійснення, взаємовідносин, а також зв'язків між особами, які їх вчинили;

- опис суті фінансової операції або сукупності пов'язаних між собою фінансових операцій, які дають можливість підозрювати, що фінансова операція або клієнт пов'язані із вчиненням іншого суспільно небезпечного діяння, яке визначене КК України як злочин, що не стосується легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування

тероризму та фінансування розповсюдження зброї масового знищення, з відображенням дати та суми, на яку проведено фінансові операції, місця та обставин їх здійснення, взаємовідносин, а також зв'язків між особами, які їх вчинили;

- опис достатніх підстав, які дають можливість вважати, що фінансові операції або сукупність пов'язаних між собою фінансових операцій можуть бути пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванням тероризму та фінансуванням розповсюдження зброї масового знищення, або:

- опис достатніх підстав, які дають можливість вважати, що фінансові операції або сукупність пов'язаних між собою фінансових операцій можуть бути пов'язані з предикатним злочином;

- опис достатніх підстав, які дають можливість підозрювати, що фінансова операція або клієнт пов'язані із вчиненням іншого суспільно небезпечного діяння, яке визначене КК України як злочин, що не стосується легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму та фінансування розповсюдження зброї масового знищення;

- вмотивований висновок про те, що фінансові операції можуть здійснюватися з метою легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму та фінансування розповсюдження зброї масового знищення або з метою вчинення іншого суспільно небезпечного діяння, яке визначене КК України як злочин, що не стосується легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму та фінансування розповсюдження зброї масового знищення.

Матеріали, в яких утримуються відомості про ознаки економічних злочинів можуть надходити до правоохоронних органів і від суб'єктів підприємницької діяльності, як результат їх внутрішнього розслідування

власними службами безпеки. Для цих матеріалів спільним є те, що вони складаються в результаті проведення певних перевірочних дій за участі фахівців різного профілю, які надають узагальнюючу оцінку виявленим фактам. Узагальнені матеріали, як правило, супроводжуються додатками (документами), на які спираються висновки перевіряючих осіб про наявність ознак правопорушення.

Ситуація початку досудового розслідування за матеріалами державних контролюючих органів або суб'єктів підприємницької діяльності відрізняється від попередньо розглянутої слідчої ситуації (ситуація 1) тим, що в ній вже не існує фактору раптовості (неочікуваності) відкриття кримінального провадження для кола запідозрених осіб. Адже перевірки, які проводяться контролюючими органами, як правило, досить тривалі і винні особи завжди поінформовані про виявлені правопорушення і мають змогу вжити заходів щодо здійснення протидії майбутньому розслідуванню і побудувати за допомогою юристів своїх підприємств лінію захисту. Зокрема, такий захист будується на основі використання помилок і неточностей, допущених перевіряючими особами і закладеними в матеріали, які передаються в правоохоронні органи. Тому першочерговим завданням після початку досудового розслідування виступає ретельний аналіз представлених документів і перевірка закладених у них відомостей, що потребує узгодженої роботи слідчих та співробітників оперативних підрозділів. Як видається, ефективне виконання цієї роботи можливе лише у такій організаційній формі їх взаємодії, як слідчо-оперативна група.

Окрім того, потрібно відзначити, що в даній слідчій ситуації органу досудового розслідування потрібно використовувати допомогу фахівців у певній галузі економічної діяльності. В контролюючих органах в рамках здійснюваних ними функцій накопичується великий обсяг інформації, яка могла б сприяти розкриттю і розслідуванню економічних злочинів. Зокрема, досить часто у справах про економічні злочини виникає потреба у

проведенні позапланових перевірок (ревізій) за ініціативою правоохоронного органу. При їх призначенні і проведенні існую низка проблемних питань, які знайшли висвітлення в наукових публікаціях [124; 125; 177; 202; 215; 196; 210; 199; 81]. Але призначення перевірок набуло популярності у розслідуванні економічних злочинів, оскільки часто лише за їх допомогою можливо встановити факт та обставини кримінального правопорушення (факт розтрати майна, факти порушень правил нарахування та сплати обов'язкових платежів, розміри збитків тощо). Хоча порядок проведення перевірок визначається спеціальним податковим законодавством і не належить до сфери регулювання КПК України (за аналогією із судовими експертизами в кримінальному процесі), підстави для їх проведення мають подвійну природу (податкову та кримінальну процесуальну). Такі перевірки мають дуже схожі завдання із судовими експертизами (зокрема, судово-бухгалтерськими та економічними), але не є такими. Тому проведення перевірки не виключає, а скоріше передбачає в майбутньому проведення відповідної експертизи.

Використання допомоги фахівців державних контролюючих органів та суб'єктів підприємницької діяльності можливе не тільки в аспекті проведення позапланових перевірок, які ініціюються правоохоронним органом (через ухвалу слідчого судді). Видається, що необхідні фахівці можуть відряджатися контролюючим органом чи суб'єктом підприємництва для роботи у складі слідчо-оперативної групи на певний термін. Слідчі та співробітники оперативних підрозділів можуть використовувати знання таких фахівців при вивченні фінансово-господарських документів, підготовці окремих слідчих (розшукових) дій, призначенні економічних експертиз.

Ситуація 3. Відкриття кримінального провадження і початок досудового розслідування за матеріалами, отриманими безпосередньо слідчим в результаті іншого кримінального провадження. Особливістю

даної ситуації є те, що вона включає в себе можливість початку досудового розслідування економічного злочину в умовах, коли причетні до нього особи не знають про це і продовжують свою протиправну діяльність. Ця обставина є виключно сприятливою для початку розслідування, оскільки дозволяє шляхом проведення негласних слідчих (розшукових) дій зафіксувати протиправну діяльність, отримати відповідні докази та іншу інформацію, яка може бути використана при вирішенні різноманітних тактичних завдань у кримінальному провадженні даної категорії. Звичайно, така можливість існує не у всіх випадках, але потенційно вона закладена в зазначену ситуацію і є визначальною для завдань розслідування, які вирішуються слідчим сумісно з співробітниками оперативних підрозділів.

Але тут існують й певні труднощі, які обумовлені тим, що слідчий, як правило, володіє досить обмеженою інформацією про обставини кримінального правопорушення, оскільки не проводилися перевірки фінансово-господарської діяльності суб'єктів, які є фігурантами у справі. Тому використання фактору раптовості повинно бути спрямоване, передусім, на вирішення тактичних завдань розслідування щодо упередження протидії розслідуванню з боку причетних до злочину осіб. Зокрема, це стосується забезпечення збереження документів, в яких відобразилися сумнівні фінансово-господарські операції і які будуть слугувати об'єктом дослідження ревізій (перевірок), економічних експертиз і можуть в майбутньому використовуватися як джерела доказів. Таке завдання тісно пов'язано і з вирішенням питання про момент призначення проведення відповідних перевірок (ревізій) державними контролюючими органами, що пов'язано з підготовкою клопотання до слідчого судді та відповідних матеріалів, які його обґрунтовують.

В даній ситуації існує й можливість отримання показань від осіб, які володіють інформацією про ті чи інші обставини вчинення економічного злочину в межах первинного кримінального провадження. Зокрема, ці

обставини можуть торкатися, наприклад, порядку використання (приховування) викрадених коштів чи матеріальних цінностей та місця їх знаходження на даний час, причетних до протиправних дій певних осіб тощо.

Вирішення вказаних тактичних завдань розслідування в наведеній слідчій ситуації вимагає їх ретельного сумісного аналізу слідчим та оперативними співробітниками при визначенні комплексу гласних і негласних слідчих (розшукових) дій і порядку їх проведення.

Висновки до розділу 2

Взаємодія слідчого з оперативними підрозділами при відкритті кримінального провадження і початку досудового розслідування економічних злочинів визначається характером використовуваних пізнавальних методів вказаних суб'єктів та слідчих ситуацій.

Оперативно-розшукова діяльність є самостійним видом діяльності поряд з кримінально-процесуальною діяльністю. Її самостійність полягає в тому, що оперативні підрозділи використовують, перш за все, негласні методи і спеціальні технічні засоби для отримання відомостей про злочинну діяльність, регламентовані відомчими нормативно-правовими актами з обмеженим режимом доступу. Оперативно-розшукова діяльність реалізується до відкриття (початку) кримінального провадження шляхом властивих тільки їй оперативно-розшукових заходів, вичерпний перелік яких встановлений законодавчо.

Оперативно-розшукова діяльність має чітку оперативно-пошукову спрямованість і виражається в швидкому без здійснення формальних процесуальних процедур пошуку інформації про злочинну діяльність та її суб'єктів. Здійснюється вона тільки уповноваженими посадовими особами органів від імені держави і лише на правовій основі. Оперативно-розшукові

заходи спрямовані в першу чергу на виявлення і збирання відомостей про підготовлювані, вчинені злочини та осіб, які їх готують або вже вчинили. Отримана у такий спосіб інформація направляється до органу досудового розслідування, де вона використовується як приводи та підстави для початку кримінального провадження з наступним отриманням доказів. Після відкриття кримінального провадження оперативно-розшукова діяльність реалізується у вигляді негласних слідчих (розшукових) дій і набуває таким чином кримінально-процесуальної форми, результати якої мають значення доказів.

Значною мірою на поєднання процесуальних та оперативно-розшукових засобів впливають ситуації, які складаються на початковому етапі розслідування, коли створюються сприятливі умови для отримання доказів і забезпечення судової перспективи справи. Тому в контексті проблематики взаємодії слідчого з оперативними підрозділами ситуації початку досудового розслідування економічних злочинів мають ключове значення — вони є визначальними не тільки для вирішення суто процесуальних питань кримінального провадження, але й для вибору пізнавальних та посвідчувальних прийомів і методів, що реалізуються під час проведення оперативно-розшукових заходів та слідчих (розшукових) дій.

З цих позицій на основі аналізу матеріалів слідства і судового розгляду справ щодо економічних злочинів виділено типові слідчі ситуації:

1) відкриття кримінального провадження і початок досудового розслідування за матеріалами оперативно-розшукових заходів: можуть скластися два її варіанти: а) слідчий отримує від оперативного підрозділу матеріали, в яких зафіксовані ознаки економічного злочину, для початку і здійснення досудового розслідування; б) слідчий отримує від оперативного підрозділу тільки повідомлення про виявлення ознак економічного злочину, але оперативно-розшукові заходи ще не завершені, а відтак, відсутні і

відповідні матеріали. В обох випадках для забезпечення судової перспективи справи про економічні злочини потрібне завчасне підключення слідчого до аналізу отримуваних матеріалів і створення слідчо-оперативної групи;

2) *відкриття кримінального провадження і початок досудового розслідування за матеріалами державних контролюючих органів або суб'єктів підприємницької діяльності*: при відсутності фактору раптовості передбачає залучення до СОГ фахівців контролюючих органів, які проводили перевірку (ревізію), для отримання консультацій та практичної допомоги при вивченні фінансово-господарських документів, підготовці і проведенні окремих слідчих (розшукових) дій, призначенні економічних експертиз;

3) *відкриття кримінального провадження і початок досудового розслідування за матеріалами, отриманими безпосередньо слідчим в результаті іншого кримінального провадження*: при наявності фактору раптовості є сприятливою для початку розслідування, оскільки дозволяє шляхом проведення НСРД зафіксувати протиправну діяльність, отримати відповідні докази та іншу інформацію, яка може бути використана при вирішенні різноманітних тактичних завдань у кримінальному провадженні.

Вирішення тактичних завдань розслідування в типових слідчих ситуаціях вимагає їх ретельного сумісного аналізу слідчим та оперативними співробітниками при визначенні комплексу гласних і негласних слідчих (розшукових) дій і порядку їх проведення.

РОЗДІЛ 3 ВЗАЄМОДІЯ СЛІДЧОГО З ОПЕРАТИВНИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ЗЛОЧИНІВ

КПК України 2012 р. ввів у судову практику принципово важливий стандарт – він переніс акцент в доказуванні в судову стадію кримінального провадження. Саме у суді відбувається остаточна оцінка доказів як допустимих і належних в результаті змагального їх розгляду. Аналіз слідчої судової практики показує, що на сьогодні однією з основних стратегій сторони захисту є породження у суду сумнівів щодо допустимості доказів, зібраних стороною обвинувачення. Зокрема, це стосується вміння скористатися помилками досудового слідства, вміння підштовхнути слідчого, прокурора до певних дій, які можуть бути використаними потім у суді для визнання отриманих доказів недопустимими. Змагальний процес наділяє захист у цьому плані певними можливостями. З цією метою адвокати здійснюють комплексний аналіз кримінального провадження і вже на досудовому слідстві готуються до майбутнього судового процесу. Їх прагнення полягає у демонстрації недоліків направлено до суду кримінального провадження, що дозволяє формувати у суду вигідного для себе бачення справи.

Зокрема, предметом особливої уваги виступають докази, що були одержані в результаті проведення гласних слідчих (розшукових) дій та НСРД у взаємодії слідчого з оперативними підрозділами. Непорозуміння у підготовці таких дій, неналежне оформлення доручень у їх проведенні, помилки чи недбале процесуальне оформлення результатів їх проведення є основою побудови лінії захисту, спрямованої на визнання недопустимими доказів обвинувачення. Саме неузгодженості в діях суб'єктів досудового розслідування нерідко стають підставою для визнання у суді доказів, зібраних стороною обвинувачення, недопустимими.

3.1 Взаємодія слідчого з оперативними підрозділами при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій

Належна взаємодія слідчого з оперативним підрозділами при проведенні негласних слідчих (розшукових) є одним із ключових аспектів ефективного розслідування економічних злочинів. Обумовлено це, перш за все, специфічністю економічних злочинів, які зовні мають оболонку господарських відносин і здійснення суб'єктами кримінальних правопорушень може легко видаватися за цивільно-правові (господарські) правопорушення або взагалі пояснюватися певними форс мажорними обставинами як наявними, так і надуманими. Тому використання під час слідства негласних методів виступає чи не найбільш дієвим засобом виявлення доказів особливо на початковому етапі розслідування.

Доцільність проведення негласних слідчих (розшукових) дій під час кримінального провадження залежить від взаємодії суб'єктів кримінального судочинства. Так, працівники, що мають більше 10 років стажу зазначають, що вирішення питання про доцільність проведення НСРД на 35% залежить від взаємодії оперативного працівника та слідчого, на 45% від слідчого судді та на 10 % від взаємодії слідчого та прокурора. Молоді ж співробітники у практичній роботі навпаки на 39 % спираються на взаємодію слідчого та прокурора під час кримінального провадження, на 37 % від слідчого судді та взаємодії оперативного працівника та слідчого, тобто вбачається зворотна тенденція. Практичні співробітники зазначають доцільність та необхідність законодавчому закріпленню можливості ініціювання оперативними підрозділами перед слідчим (прокурором) про необхідність або можливість проведення НСРД або оперативно-розшукових дій самостійно. Цього можна досягти доповненням статті 41 КПК України такими правами оперативних підрозділів [175, с. 95].

У зв'язку з цим, перш за все потрібно відзначити, що КПК України (ст. 40) було розширено коло повноважень слідчого в порівнянні з минулою практикою, зокрема, він був уповноважений, наприклад, як доручати проведення негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам, так і проводити їх сам. В.А. Фастовець відзначає, що такі зміни дещо негативно вплинули на рівень організації взаємодії між слідчим та оперативним співробітником, про що зазначають багато практичних працівників правоохоронних органів. Адже підставою для виникнення взаємодії є необхідність в об'єднанні зусиль, сил і засобів різних виконавців, необхідність розв'язання ними конкретних визначених завдань, що характеризуються спільністю їх мети. Така взаємодія обумовлена, в першу чергу, різними функціями, які виконують суб'єкти взаємодії, різним обсягом повноважень, засобами та методами (традиційно слідчі здійснювали процесуальні дії, а оперативні співробітники - оперативно-розшукові та окремі процесуальні дії). Натомість, надання КПК України слідчому повноважень, що раніше належали оперативним співробітникам, а також обмеження обсягу повноважень оперативних підрозділів поставили питання щодо можливості та доцільності застосування раніше напрацьованих форм їх взаємодії, зокрема, проведення першочергових дій на початку досудового розслідування, надання допомоги у затриманні злочинців тощо. Так, згідно з ст. 40 КПК України, слідчий має право доручати проведення слідчих (розшукових) дій та НСРД певним оперативним підрозділам, які при цьому користуються повноваженнями слідчого (ст. 41 КПК). Водночас співробітники оперативних підрозділів не уповноважені здійснювати процесуальні дії у кримінальному провадженні за власною ініціативою, вони не мають права й звертатися з відповідним клопотанням про їх проведення до слідчого чи прокурора. Ці та інші недоліки чинного законодавства, на думку автора, обумовлюють необхідність внесення змін в чинний КПК України [204, с. 97].

Як показують результати анкетування слідчих та співробітників оперативних підрозділів поліції, проведеними українськими дослідниками, 92 % опитаних слідчих в своїй роботі давали доручення оперативним підрозділам на проведення НСРД [175, с. 95]. Але в можливостях проведення НСРД є низка проблемних питань, вирішення яких пов'язано з рівнем взаємодії слідчих та оперативних працівників. Зокрема, практичні співробітники зазначають доцільність та необхідність законодавчого закріплення можливості ініціювання оперативними підрозділами перед слідчим (прокурором) про необхідність або можливість проведення НСРД або оперативно-розшукових дій самостійно (цього можна досягти доповненням статті 41 КПК України такими правами оперативних підрозділів). Окрім того вказуються такі недоліки, що існують у взаємодії слідчих з оперативними підрозділами: небажання працювати за дорученнями слідчого та необґрунтовані відмови; відсутність зацікавленості в результатах роботи; низький професійний рівень оперативних працівників; недовіра одних до одних та низький професійний рівень слідчих. Під час виконання завдань кримінального провадження слідчі стикаються з браком часу (33%), труднощами в документальному оформленні на отримання дозволу для проведення НСРД (24%), з надмірним контролем прокурора або його відмови давати на це дозвіл та з низьким рівнем взаємодії слідчого з оперативним підрозділами (19%), з необґрунтованими відмовами слідчого судді давати дозвіл на проведення НСРД (13%), з недостатнім особистим досвідом роботи за нормами нового Кримінального процесуального кодексу (10 %) та з особистим небажанням використання цього способу добування доказів (3%) [175, с. 95].

Але не дивлячись на існуючі недоліки в правовому регулюванні і в розподіленні повноважень між слідчим та оперативними підрозділами, НСРД проводяться, як правило, оперативними підрозділами за дорученням слідчого і надають достатньо відчутний ефект у збиранні доказів у справах

про економічні злочини. Як зазначалося, економічні злочини є ретельно замаскованими під звичайну фінансово-господарську діяльність підприємств. Зокрема для прикриття основного злочину, пов'язаного з протиправним збагаченням (шахрайство, привласнення майна шляхом зловживання службовим становищем, ухилення від сплати податків тощо) створюються (реєструються) підприємства на певний обмежений час діяльності і продуманою схемою швидкого їх закриття. Тому при виявленні і розслідуванні злочинів, пов'язаних з діяльністю таких підприємств, особливого значення набуває застосування методів ОРД та їх поєднання з методами процесуальної діяльності. Однією з форм застосування методів оперативно-розшукової діяльності і є проведення НСРД. Для з'ясування змісту взаємодії слідчого з співробітниками оперативних підрозділів під час їх проведення важливо розглянути завдання і зміст цих слідчих дій.

Перш за все, потрібно відзначити, що інститут НСРД є новим для кримінального процесу України і є достатньо підстав вважати, що він є запозиченням досвіду боротьби з організованою злочинністю в таких країнах як США, Великобританія, ФРН, де кримінальне переслідування особи уповноваженими суб'єктами забезпечується провадженням легальних гласних і негласних дій, що направлені на пошук та фіксацію доказової інформації [79, с. 169-171]. За своїм змістом негласні слідчі (розшукові) дії фатично є відповідними оперативно-розшуковими заходами, які вже багато років проводяться оперативними підрозділами правоохоронних органів (накопичено значний практичний досвід). Але статус НСРД суттєво відрізняється – вони можуть проводитися для збирання доказів тільки після початку кримінального провадження і тільки в певних ситуаціях. Таким чином НСРД є спеціальним інструментом отримання доказів, який правоохоронні органи можуть використовувати тільки в певних

законодавчо визначених випадках. Так, відповідно до ч. 2 ст. 246 КПК України негласні слідчі (розшукові) дії проводяться у випадках, якщо відомості про злочин та особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб. Л.І. Данченко пропонує класифікувати їх на окремі групи: а) негласні слідчі (розшукові) дії, які проводяться виключно у кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів (ст.,ст. 260-264, 267, 269-272, 274 КПК України); б) контроль за вчиненням злочину (контрольована поставка, контрольована закупка, оперативна закупка, спеціальний слідчий експеримент, імітування обстановки злочину); виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації; в) негласні слідчі (розшукові) дії, які проводяться незалежно від тяжкості злочину (ч. 2 ст. 264, ст. 268 КПК України) [60, с. 40-42]. Необхідність проведення НСРД визначається слідчим (прокурором) за погодження із прокурором (статті 267, 269-272, 274 або слідчим суддею за клопотанням слідчого або прокурора (статті 260-264 КПК України). Заправило, таке рішення реалізується у формі доручення оперативному підрозділу про проведення відповідної негласної слідчої дії.

В чинній системі кримінального процесу України основним функціональним призначенням НСРД є отримання доказів, за допомогою гласних слідчих дій отримати їх неможливо. Отримання доказів забезпечується застосуванням у кримінальному провадженні інформації, негласних сил і засобів, які є прерогативою оперативно-розшукової діяльності. Примітним є та обставина, що інформація про факти і методи їх проведення не підлягають розголошенню за винятком випадків, передбачених КПК України (ч. 1 ст. 246). Наявність такої умови створює для правоохоронних органів сприятливу обстановку для викриття організованих і ретельно прихованих злочинів. На основі

узагальнення накопиченого досвіду проведення негласних слідчих (розшукових) дій під час кримінального провадження М.С. Цуцкірідзе пропонує наступний алгоритм дій:

- слідчий вносить відомості до ЄРДР про вчинене кримінальне правопорушення, розпочинає досудове розслідування і направляє повідомлення прокурору;

- слідчий складає клопотання про проведення негласної слідчої (розшукової) дії, де зазначається що про результати її проведення повинен бути проінформований саме слідчий;

- слідчий погоджує клопотання з прокурором, який здійснює нагляд за додержанням законності (а за необхідності і слідчим суддею, який виносить відповідну ухвалу);

- слідчий складає доручення про проведення негласної слідчої (розшукової) дії, яке направляє керівнику оперативного підрозділу до компетенції якого віднесено її проведення;

- керівник оперативного підрозділу визначає виконавця, який оформлює результати проведення негласної слідчої (розшукової) дії у вигляді протоколу;

- оперативний працівник, відповідальний за організацію негласної слідчої (розшукової) дії, інформує слідчого про проведення визначеної дії та результати [214, с. 116-118].

Згідно відомчих нормативно-правових актів (інструкцій) МВС України щодо організації взаємодії між слідчими та оперативними підрозділами при розслідуванні тяжких та особливо тяжких злочинів вважається обов'язковим створення слідчо-оперативних груп. В умовах діяльності таких груп доручення про проведення негласної слідчої (розшукової) дії надається не керівнику оперативного підрозділу, а безпосередньо оперативному працівникові, який входить до складу слідчо-оперативної групи, що забезпечує своєчасність його виконання

та його ефективність загалом.

При розслідуванні економічних злочинів потреба у проведенні НСРД виникає, як правило, тоді, коли до початку кримінального провадження не проводилися оперативно-розшукові заходи, спрямовані на документування злочинної діяльності. Як зазначалося, це є характерним для ситуацій, коли досудове розслідування за ознаками даної категорії злочинів розпочинається на підставі доказів, одержаних безпосередньо слідчим в результаті іншого кримінального провадження про тяжкий злочин (наприклад, при розслідуванні заволодіння бюджетних коштів шляхом зловживання службовим становищем) і, відповідно, є наявними всі підстави для проведення негласних слідчих (розшукових) дій, спрямованих на одержання доказів здійснення кримінальних правопорушень. Їх зміст відповідно до КПК України та Інструкції про проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні (затверджена спільним наказом Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Міністерства фінансів України, Адміністрації Державної прикордонної служби України та Міністерства юстиції України від 16.11.2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1681/51 - надалі Інструкція про НСРД) полягає в наступному [166].

Аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260 КК України) є різновидом втручання у приватне спілкування певної особи, яке проводиться без її відома на підставі ухвали слідчого судді, якщо є достатні підстави вважати, що розмови цієї особи або інші дії, пов'язані з її діяльністю або місцеперебуванням містять відомості, які мають значення для досудового розслідування. Такими особами у кримінальних провадженнях щодо економічних злочинів виступають, з одного боку, службові особи фіктивних підприємств, які використовуються

організованими групами економічних злочинців. А з іншого боку, - це особи, які є представниками клієнтів цих підприємств в інтересах яких здійснюються, наприклад, незаконні фінансово-господарські операції. Аудіо-, відеоконтроль здійснюється стосовно фактів зустрічей названих осіб і змісту їх розмов. Типовими тактичними завданнями даної негласної слідчої (розшукової) дії у цьому випадку, зокрема, є фіксація:

- механізму укладання домовленостей про надання незаконних фінансових послуг певним суб'єктом підприємництва, а також порядку укладання угод (домовленостей) стосовно надання (одержання) таких послуг та їх умов;

- преліку підприємств (організацій, установ), які користуються послугами конкретного суб'єкта підприємництва з ознаками здійснення фіктивних операцій (переведення безготівкових грошових коштів в готівкові та інше);

- преліку працівників суб'єкта підприємництва, які причетні до здійснення фіктивних операцій та їх функцій щодо надання незаконних фінансових послуг;

- конкретних місць і часу зустрічей з представниками підприємств-клієнтів;

- конкретних елементів механізму надання незаконних фінансових послуг, їх різновидів та розміру і порядку оплати;

- послідовність, порядок одержання готівкових чи безготівкових коштів суб'єктом підприємництва у банківських установах;

- корупційних відносин керівників підприємств з співробітниками державних контролюючих та правоохоронних органів тощо.

Арешт, огляд і виїмка кореспонденції (ст. 261-262 КПК України).

Така НСРД проводиться в ситуації, коли після початку досудового

розслідування виявляються достатні підстави вважати, що поштово-телеграфна кореспонденція певної особи іншим особам може містити відомості про обставини укладення угод і фактичне надання незаконних фінансово-господарських послуг, місце зустрічей, передавання певних документів, готівкових коштів тощо. Під кореспонденцією розуміють листи усіх видів, посилки, бандеролі, поштові контейнери, телеграми, перекази та інші матеріальні носії передавання інформації між фізичними та юридичними особами. Суб'єктами, на чію кореспонденцію може накладатися арешт, можуть виступати як службові особи підприємств, так й інші особи, стосовно яких є докази їх причетності до економічного злочину. Здійснення накладення арешту на кореспонденцію надає можливість слідчому проводити огляд і виїмку цієї кореспонденції з послідуочим використанням отриманих відомостей як доказів у кримінальному провадженні.

Проведення огляду заарештованої кореспонденції має свої особливості, які обумовлені характером об'єкту огляду, а також місцем його проведення. Зокрема, такий огляд проводиться в установі зв'язку, якій було доручено здійснювати контроль і затримувати кореспонденцію, на яку наклаався арешт. Обов'язковою є участь в огляді представника цієї установи, а у випадку необхідності - і за участю спеціаліста. Слідчий в присутності вказаних осіб вирішує питання про відкриття та детальний огляд затриманої кореспонденції з фіксацією отримуваних інформації у протоколі та за допомогою технічних засобів. При цьому слідчий пояснює керівнику і присутнім працівникам установ зв'язку про характер отримуваної та їх обов'язок сприяння проведенню цієї негласної слідчої дії та не розголошення факт її проведення та одержаних відомостей.

Зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж

та електронних інформаційних систем (ст. 263-264 КПК України).

Економічна (господарська) діяльність підприємств та підприємців-фізичних осіб відображається й у транспортних телекомунікаційних мережах та електронних інформаційних системах. Таке відображення обумовлене що фінансово-господарські операції, управлінські акти, банківські транзакції є неможливими без широкого використання різноманітних інформаційних технологій, зокрема, мережі Інтернет. Економічні злочинів використовують сучасні комунікаційні засоби, як для особистого спілкування, так і для здійснення різноманітних домовленостей та угод, здійснення окремих фінансово-господарських операцій. Сліди цих акцій залишаються на відповідних носіях. Нерідко поряд з вчинення протиправних економічних дій злочинці та їх співники вчиняють дії, які підпадають під ознаки кримінальних правопорушень у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку (ст., ст. 361-363-1 КК України). У зв'язку з цим потрібно звернути увагу, що з метою ефективної протидії таким злочинам у 2001 р. у структурі Державної служби боротьби з економічними злочинами МВС України (так тоді називалася ця структура) були створені спеціалізовані підрозділи щодо протидії правопорушенням у сфері високих технологій та інтелектуальної власності. Відповідно до типового положення про них до основних завдань діяльності цих підрозділів була віднесена протидія правопорушенням у сферах комп'ютерної інформації, електронних платежів і телекомунікацій [145, с. 225-226].

Зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж та електронних інформаційних систем - пошук, виявлення і фіксація таких відомостей без відома їх власника, володільця або утримувача може здійснюється на підставі ухвали слідчого судді, у тому випадку,

коли є підстави вважати наявність такої інформації у відповідних мережах і системах. Розробка плану і проведення такої негласної слідчої (розшукової) дії доручається слідчим оперативному підрозділу, який організує її проведення із залученням фахівців відповідних спецпідрозділів, у тому числі і засобів спеціальної техніки.

Обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК України). На підприємствах, які використовуються в протиправній діяльності, зберігання бухгалтерських та інших документів, в яких зафіксовані чи інші факти правопорушень, може мати місце в службових приміщеннях та в житлі службових осіб таких підприємств. Встановлення місця, де знаходяться такі документи, та їх вилучення є одним із ключових тактичних завдань кримінального провадження. Також потрібно підкреслити, що досить часто на практиці складаються ситуації, коли керівникам мережі підприємств стає відомо про відкриття кримінального провадження і вони починають переховуватися від слідства (виїжджають з місця постійного проживання і проживають в санаторіях, готелях тощо).

Здійснення обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи в порядку ст. 267 КПК України і є засобом вирішення вказаного тактичного завдання. Відповідно до неї слідчий має право таємно проникнути та обстежити публічно недоступні місця житло чи інше володіння особи і з використанням технічних засобів вирішити наступні завдання:

- 1) встановити (змонтувати) технічні засоби відео-, чи аудіоконтролю з метою фіксації певних розмов чи подій;
- 2) виявити та зафіксувати сліди (ознаки) вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину, а також речі і документи, які мають значення для проведення досудового розслідування;
- 3) зняти копії певних документів чи взяти зразки певних речовин;

4) виявити і вилучити зразки для проведення експертизи з метою встановлення певних обставин вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину;

5) виявити і здійснити затримання осіб, які знаходяться у розшуку.

Встановлено, що публічно недоступним місцем є таке місце, до якого неможливо увійти або в якому неможливо перебувати на правових підставах без отримання на це згоди власника, користувача або уповноважених ними осіб (ч. 2 ст. 267 КПК України).

Спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269 КПК України) та аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270 КПК України). Фактично у даними нормами передбачено проведення двох НСРД, які направлені на одержання та фіксацію інформації про певну особу та її діяльність, також тих людей, які контактують з нею. Метою може бути поставлено й отримання відомостей щодо окремих речей (наприклад, транспортного засобу), які знаходяться в певному місці. Такі завдання вирішуються шляхом візуального спостереження, яке сполучене із застосуванням спеціальних технічних засобів, фотографуванням, аудіо- або відеозаписуванням. Результатами цих НСРД фіксуються у протоколі, до якого складаються додатки (результати фото-, відео- чи аудіо фіксації). Також потрібно звернути увагу, що наведені операції, можуть поєднуватися з іншою - здійсненням аудіо-, відеоконтролю особи, передбаченої ст. 260 КК України.

Спостереження за особою, річчю або місцем та аудіо-, відеоконтроль місця проводяться з огляду на те, що під час вчинення економічних злочинів укладаються протиправні домовленості, які прикриваються певними господарськими угодами. Для цього, заправило, проводяться чисельні переговори, зустрічі в певних місцях (ресторанах, кафе, готелях). Саме візуальним контролем подібних

місць, спостереженням за особою або реччю при використанні спеціальних технічних засобів можуть бути отримані і зафіксовані відомості про суттєві обставини протиправної діяльності. Типовими є наступні цілі даних НСРД:

- встановити і зафіксувати місця зустрічей службових осіб підприємств, задіяних в злочинних схемах діяльності;
- встановити зміст і механізм укладання домовленостей про здійснення тих чи інших протиправних дій;
- встановити особливості оформлення господарських договорів між окремими підприємствами, задіяними у протиправній;
- встановити конкретний перелік суб'єктів господарювання, які задіяні в злочинних схемах діяльності;
- встановити перелік конкретних службових осіб суб'єктів господарювання, які беруть безпосередню участь в досягненні господарських домовленостей, а також інших осіб, які мають у своєму розпорядженні таку інформацію.

Контроль за вчиненням злочину (ст. 271 КПК України). Дана НСРД згідно ч. 1 ст. 271 КПК України може проводитися в ситуації, коли існують достатні підстави для висновку, що підготовлюється скоєння чи вже скоюється тяжкий або особливо тяжкий злочин. Вона може бути реалізована слідчим та оперативним підрозділом у формі:

1) контрольованої поставки, сутність якої полягає в здійсненні контролю за перевезенням, пересиланням, передачею, ввезенням, вивезенням з України чи транзитним переміщенням її територією певних товарів, предметів і речовин (зокрема, заборонених до обігу); її мета полягає у виявленні ознак певного злочину та отримання фактичних даних щодо протиправних діянь певних осіб, за що передбачена кримінальна відповідальність;

2) контрольованої закупки, сутність якої визначається імітацією

придбання платного чи безплатного (купівлі, отримання) у певних фізичних чи юридичних осіб будь-якої форми власності товару, що знаходиться у вільному обігу; її мета полягає у викритті і документуванні факту вчинення протиправних дій певною особою чи групою осіб;

3) оперативної закупки, сутність якої визначається імітацією придбання платного чи безплатного (купівлі, отримання) у певних фізичних чи юридичних осіб будь-якої форми власності товару, щодо якого є певні обмеження або заборона чинним законодавством; її мета також полягає у викритті і документуванні факту вчинення протиправних дій певною особою чи групою осіб стосовно товарів, обіг яких заборонений або обмежений;

4) спеціального слідчого експерименту, сутність якого полягає у спостереженні за поведінкою певної особи в штучно створеній за ініціативою слідчого (реалізується, заправило, оперативним підрозділом) певних умовах (обстановці), максимально схожих до реальних; його метою є перевірка існування реальних планів і намірів конкретної особи, в поведінці якої проявляються ознаки підготовки до скоєння чи вже розпочатого скоєння тяжкого чи особливо тяжкого злочину;

5) імітації обстановки злочину, сутність якої визначається діями слідчого або уповноваженої ним особи, коли використовуються об'єкти (процеси, речі, документи), що створюють в оточуючих людей переконаність у вчиненні реального злочину; її мета полягає у запобіганні і викритті, як правило, вже відомої особи чи групи осіб відносно якої є відомості щодо планування нею чи замовляння злочину. Така НСРД має спрямування на одержання доказів реального існування ретельно підготовлених і замаскованих злочинних намірів.

Однією з особливостей низки економічних злочинів є те що ця діяльність полягає у наданні суб'єктами підприємництва незаконних фінансово-господарських послуг іншим підприємствам (організаціям,

установам). Ця діяльність здійснюється під прикриттям фіктивних угод, що надає їй вигляд формально легальної фінансово-господарської діяльності (тобто вона є добре замаскованою). Окрім того, такі протиправні дії є регулярно здійснюваними (повторюваними) на протязі досить тривалого часу. Наведені особливості економічних злочинів обумовлюють можливість використання такого методу в одержанні доказів як контроль за вчинення злочину з боку правоохоронних органів. Формою даної НСРД виступає контрольована закупка фінансово-господарських послуг певним легендованим підприємством, що створює сприятливі умови для отримання доказів злочинної діяльності певних суб'єктів.

Реалізація даної негласної слідчої (розшукової) дії одержала назву використання легендованих підприємств для контрольованої закупки незаконних фінансово-господарських послуг. Як вже зазначалося, безпосередньою правовою основою використання легендованих підприємств є п. 2 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» та відомчої Інструкції про порядок проведення контрольної поставки, контрольованої та оперативної закупки товарів, предметів, речей, послуг, документів, засобів і речовин, у тому числі заборонених для обігу, у фізичних та юридичних осіб незалежно від форм власності.

Використання легендованого підприємства дозволяє правоохоронним органам проконтролювати і задокументувати весь механізм злочинної діяльності і зібрати таким чином докази. Окрім того цією негласною слідчою (розшуковою) дією створюється сприятлива ситуація для затримання підозрюваних під час вчинення протиправних дій і тим самим забезпечується можливість отримання інших доказів.

Виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 272 КПК України). Реалізація цієї НСРД (планується та організовується слідчим та оперативним підрозділом) полягає у введенні в організовану групу чи злочинну організацію уповноваженої особи, що виконує спеціальне завдання - одержання речей і документів, відомостей про структуру організації, способи і методи її злочинної діяльності. При цьому використовується певна легенда прикриття, яка покликана викликати почуття довіри до такої особи у членів злочинного угруповання при підготовці до вчинення певного злочину або сукупності злочинів. Правовою підставою для виконання даного специфічного завдання виступає постанова слідчого, погоджена з керівником органу досудового розслідування, або постанова прокурора (дозвіл слідчого судді не потребується). При складанні такої постанови приймаються заходи щодо збереження у таємниці достовірних відомостей про особу, яка виконує спеціальне завдання.

Негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (ст. 274 КПК України). Така НСРД передбачена для тих ситуацій, коли гласне отримання зразків для проведення ідентифікаційної експертизи є неможливим, оскільки розголос цього факту може завдати значної шкоди для перспектив кримінального провадження. Подібна ситуація складається при розслідуванні економічних злочинів є типовою - нерідко при проведенні НСРД з'являється необхідність ідентифікації осіб, що підписали ті чи інші бухгалтерські, банківські та інші документи. Потребується негласне отримання зразків для експертного дослідження й відбитків печаток, які були використані при оформленні різноманітних документів. Саме необхідність проведення певного порівняльного дослідження в умовах збереження його таємниці й обумовлює необхідність отримання зразків

у такий спосіб. Відкрите ж відібрання зразків може тягнути за собою розголошення факту проведення досудового розслідування та його результатів і намірів (планів), що завдати непоправної шкоди перспектив кримінального провадження. Зазначимо, щов разі необхідності може бути здійснене й повторне одержання зразків для експертного дослідження за загальними нормативно встановленими правилами. Це можливо у ситуації, коли з певних причин була втрачена необхідність збереження таємниці слідства стосовно цього факту. Потрібно підкреслити, що негласне отримання зразків може здійснюватися в порядку статей 246, 248, 249 КПК України тільки на підставі ухвали слідчого судді, постановленої за клопотанням прокурора, або за клопотанням слідчого, погодженого з прокурором.

Потрібно підкреслити, що розглянуті НСРД можуть проводитися тільки у кримінальних провадженнях щодо тяжких або особливо тяжких злочинів. Але на практиці може скластися ситуація, коли НСРД були проведені за підозрою у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину, а пізніше підозра або обвинувачення були перекваліфіковані на злочин невеликої або середньої тяжкості. У зв'язку з цим в такій ситуації можуть бути два варіанти оцінки судом отриманих доказів. Якщо на момент проведення НСРД існували достатні дані для кваліфікації кримінального провпорушення як тяжкого чи особливо тяжкого злочину, а пізніше було змінено кваліфікацію на більш м'яку, то в цьому випадку відомості, отримані в результаті проведення НСРД, можуть бути доказами у даному кримінальному провадженні. Але якщо ж на момент прийняття рішення щодо проведення НСРД не існувало достатніх підстав для кваліфікації діяння як тяжкого (особливо тяжкого злочину), тобто кваліфікація була свідомо завищеною чи помилковою, то одержані в їх результаті відомості не можуть розглядатися як докази [153, с. 135-136].

Верховний суд України визначив достатньо чітку позицію щодо

цього питання у постанові № 51-809км18 від 07.06.2018 щодо конкретного кримінального провадження, де зазначив, що судом першої інстанції правильно було встановлено, що негласні слідчі дії у вигляді контролю за вчиненням злочину, відповідно до ч. 2 ст. 246 КПК можуть проводитися щодо тяжких або особливо тяжких злочинів. Проте інкриміноване ОСОБІ 1 кримінальне правопорушення було перекваліфіковане з ч. 3 на ч. 1 ст. 368 КК, тобто в день вчинення інкримінованого правопорушення. Відповідно до ст. 12 КК злочин, передбачений ч. 1 ст. 368 КК, є злочином середньої тяжкості, а тому результати негласних слідчих дій правильно визнані недопустимими доказами. Із цим висновком місцевого суду погодився апеляційний суд, навівши відповідні мотиви прийнятого рішення [161]. Наведений акт вказує на те, що суди визнають докази, отримані в результаті проведення НСРД, недопустимими, коли на момент проведення НСРД не існувало достатніх підстав для кваліфікації діяння як тяжкого чи особливо тяжкого злочину.

У зв'язку з цим відзначимо, що положення ч. 2 ст. 246 КПК стосовно проведення вказаних у ній НСРД винятково у кримінальному провадженні щодо тяжких (особливо тяжких злочинів) суттєво обмежує пізнавальні можливості слідчого при розслідуванні злочинів невеликої та середньої тяжкості. Видається, що саме цим й обумовлена вказана проблема, вирішення якої окремими дослідниками вбачається в іншому. Зокрема, І. Ф. Струк відзначає, що ця ситуація з перекваліфікацією злочинів вказує на необхідність внесення змін до КПК стосовно розширення кола проваджень незалежно від ступеня тяжкості злочинів, під час розслідування яких допускається проведення НСРД. Це стосується, зокрема, корупційних злочинів (перелік у примітці до ст. 45 КК України), та комп'ютерних злочинів (передбачені 16-м розділом КК України), оскільки вони не належать до категорії тяжких (невеликої або середньої тяжкості). А це, на думку І. Ф. Струка, фактично унеможливорює належне їх розслідування

[191]. Це ж стосується, на наш погляд, й економічних злочинів, з якими тісно пов'язані корупційні злочини, коли на початковому етапі іноді просто неможливо більш-менш точно визначити розмір неправомірної вигоди чи заподіяної шкоди. До того ж вчений вказує, що відповідно до кримінального процесуального законодавства Грузії, Латвії та Австрії проведення негласних заходів не пов'язане зі ступенем тяжкості злочин. Зазначимо, що дана пропозиція не позбавлена сенсу.

Виходячи з того, що НСРД проводяться, як правило, співробітниками оперативного підрозділу за дорученням слідчого (прокурора), їх проведення потребує ретельної підготовки і узгодженості в діях слідчого та співробітників оперативного підрозділу, яким доручається їх проведення. Адже тут існує низка проблемних питань, які торкаються як використання пізнавальних засобів, так і оформлення отриманої інформації з тим, щоби вона могла бути використана в якості належних і допустимих доказів у суді. Складнощі тут обумовлені, з одного боку, новизною НСРД як засобу отримання доказів, а з іншого існуючими прогалинами в правовому регулюванні їх проведення та оформлення результатів. Тому матеріали НСРД (протоколи і додатки до них), які нерідко відіграють ключову роль в системі доказів обвинувачення, піддаються особливо ретельному вивченню з боку сторони захисту на предмет виявлення ознак недотримання слідчим та оперативними співробітниками встановлених правил і процедур.

З цієї нагоди потрібно відзначити, що в КПК України відсутня процесуальна форма отримання доказів шляхом, наприклад, обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК), контролю за вчиненням злочину (ст. 271 КПК) та інших НСРД. До того ж вони, за правилом, проводяться за дорученням слідчого співробітником оперативного підрозділу, а фіксація їх результатів здійснюється відповідно до п. 4.1. Інструкції про НСРД [78]. Ця обставина (заповнення прогалини процесуального закону відомчим нормативно-

правовим актом), на думку адвоката Я.П. Зейкана, призводить до наявності реальних можливостей зловживань, фальсифікації доказів, порушень прав і свобод людини. Вказаний автор вважає, що в КПК України повинна бути чітко визначена процесуальна форма отримання всіх видів доказів, у тому числі і шляхом проведення НСРД, і він має містити низку дієвих механізмів, які б створювали процесуальні гарантії від незаконного втручання в приватне життя людини органами досудового розслідування та отримання за їх результатами доброякісних судових доказів [72, с. 23].

Видається, що позиція Я.П. Зейкана щодо необхідності визначення процесуальної форми НСРД та її суворого дотримання слідчими та співробітниками оперативних підрозділів є достатньо обґрунтованою. Законодавець, наприклад, щодо такої НСРД як контроль за вчиненням злочину (ст. 271 КПК України) вказав на її форми (контрольована поставка; контрольована та оперативна закупка; спеціальний слідчий експеримент; імітування обстановки злочину), але не розкрив їх зміст. Це було зроблено тільки у відомчому нормативно-правовому акті – Інструкції про НСРД, але сформульовані там положення, по-перше, не можуть бути визнані процесуальною формою, а по друге, вони викликають потребу у розмежуванні окремих форм контролю за вчиненням злочину, зокрема, імітуванням обстановки злочину і спеціальним слідчим експериментом (останній ще потребує й розмежування зі звичайним слідчим експериментом) [64]. Як справедливо зазначає М.Л. Грібов, ця прогалина в законодавстві вкрай негативно впливає на виконання завдань кримінального провадження, породжує термінологічну плутанину, а під час практичного застосування різних форм вказаної негласної слідчо-розшукової дії надає можливість стороні захисту обґрунтовано вимагати від суду визнати недопустимими докази, одержані під час контролю за вчиненням злочину [56, с. 248].

Розглянуті прогалини законодавства щодо такої НСРД як контроль за вчиненням злочину, а також допущення окремих неточностей у процесуальних документах (постановах, клопотаннях про дозвіл, ухвалах, дорученнях, протоколах) роблять отримання доказів у такий спосіб та їх використання стороною обвинувачення у суді досить уразливим. Наприклад, потрібно мати на увазі, що у випадку, коли проводяться не окремі НСРД, а їх комплекси, то дозволи повинні надаватися прокурором для контролю за вчиненням злочину і слідчим суддею для спостереження та аудіоконтролю особи. Як відзначає В.А. Панова, особливу увагу потрібно звертати на застосування ст., ст. 267, 269, 270 КПК України і мати на увазі, що ст. 269 КПК регулює проведення НСРД для спостереження за особою, річчю або місцем, яке може здійснюватися винятково у публічно доступних місцях. Аудіо, відео контроль місця згідно з ст. 270 КПК також здійснюється лише у публічно доступному місці. Тому, якщо під час досудового розслідування виникає необхідність у проведенні аудіо-, відео контролю в публічно недоступному місці, то застосовується такий комплекс НСРД, як обстеження публічно недоступного місця за допомогою таємного проникнення та з використанням технічних засобів, а також з метою розташування там технічних засобів аудіо-, відео контролю особи (п. 5 ч. 1 ст. 267 КПК) та аудіо-, відео контроль особи (ст. 260 КПК). Відповідно до ч. 2 ст. 267 КПК публічно недоступним є місце, до якого неможливо увійти або в якому неможливо перебувати на правових підставах без отримання на це згоди власника, користувача або уповноважених ними осіб. Тлумачення цієї правової норми, як свідчить правозастосовна практика, викликає певні складнощі у тих випадках, коли йдеться про приміщення лікарні; підприємства, установи, організації, прохід до яких пов'язаний із необхідністю пред'являти певні документи тощо. Між тим, правильне вирішення даного питання має вирішальне значення для вибору тієї НСРД, яку необхідно провести в кожному конкретному випадку, а відтак – прямо

позначається на подальшому вирішенні питання допустимості отриманих у її результаті фактичних даних [153, с. 132].

Фактично усі представлені форми контролю за вчиненням злочину є нормативно закріпленими моделями дій органів досудового розслідування, що мають на меті запобігання та розкриття тяжких злочинів, які здійснюються в особливий спосіб – шляхом безпосередньої чи опосередкованої участі у вчиненні протиправних діянь суб'єктами досудового розслідування. Метою є викриття усіх можливих спільників злочинної діяльності, місць зберігання матеріальних об'єктів, що виступали предметом або знаряддям злочину, встановлення свідків, причин та умов, що сприяли вчиненню злочину і, як наслідок, їх усунення [20, с. 52-53]. З точки ж зору стратегії сторони захисту у кримінальних провадженнях проведення контролю за вчиненням злочину в тій чи іншій формі може тлумачитися як провокація злочину правоохоронними органами при виявленні певних недоліків в його підготовці та організації. Провокація злочину правоохоронними органами розглядається в адвокатському середовищі як один із основних методів боротьби з економічними злочинами і корупцією, а тому і рекомендується адвокатам ретельна перевірка матеріалів контролю за вчиненням злочину та отриманих у такий спосіб доказів [72, с. 50, 90]. Провокація завжди полягає в підбурюванні особи на вчинення певного злочину з ціллю його подальшого викриття та штучного підвищення показників роботи, в допомозі особі вчинити злочин, який вона би не вчинила б, якби слідчий чи оперативний працівник цьому не сприяв, або у впливові на поведінку особи з цією самою метою шляхом насильства, погроз, шантажу (ч. 3 ст. 271 КПК України). Недопущення при проведенні контролю за вчиненням злочину дій, які б могли тлумачитися як ознаки провокації, а також належне процесуальне оформлення підготовки і проведення цієї негласної слідчої (розшукової) дії складає одне з найважливіших і досить складних завдань взаємодії слідчого з оперативним

підрозділом.

Підсумовуючи викладене потрібно зазначити, що реально існує проблема визначення і дотримання форми проведення НСРД слідчими та співробітниками оперативних підрозділів [61]. У зв'язку з цим важливо підкреслити, що при наданні слідчим доручення про проведення НСРД співробітникам оперативного підрозділу він повинен брати активну участь в його підготовці та організації, адже в суді отримані у такий спосіб докази будуть надзвичайно ретельно досліджуватися стороною захисту як з точки зору їх змісту, так і дотримання формальних процедур. При цьому оперативні працівники повинні володіти як інформацією, необхідною їм для проведення конкретної НСРД, так й чітко орієнтуватися в загальній ситуації кримінального провадження, бачити і розуміти його перспективи, а також знати всі нюанси процесуального оформлення ходу та результатів НСРД та їх використання у суді стороною обвинувачення. Видається, що досягти цього можна тільки в межах такої організаційної форми взаємодії слідчого з оперативним підрозділом як слідчо-оперативна група. Таким чином, виконання завдань кримінального провадження, досягнення істини у ньому напряму залежить від роботи оперативних та слідчих підрозділів яку неможливо уявити без їхньої взаємодії, яка в свою чергу повинна бути регламентована нормами процесуального права.

3.2 Взаємодія слідчого зі співробітниками оперативного підрозділу при проведенні окремих гласних слідчих (розшукових) дій

Проведення слідчих дій при досудовому розслідуванні економічних злочинів має певні особливості, які впливають на характер взаємодії слідчого з співробітниками оперативного підрозділу. Особливості тактики окремих слідчих дій висвітлювалися у криміналістичних дослідженнях, присвячених методиці розслідування окремих видів економічних злочинів

[23; 28; 52; 8; 128; 49]. Але в криміналістичній літературі не знайшли достатнього відображення питання взаємодії слідчого з оперативними співробітниками при проведенні окремих слідчих (розшукових) дій, обумовлені специфікою механізму підготовки і вчинення злочинів вказаної категорії. Зокрема, йдеться про специфічний механізм відображення цих злочинів у навколишньому середовищі (у першу чергу, в різноманітних документах), що обумовлює й особливості завдань розслідування, які вирішуються спільно слідчим та оперативними співробітниками.

Типовою є послідовність оформлення низки документів, яка, наприклад, знайшла відображення у кримінальному провадженні з обвинувачення ОСОБИ_1, який придбав суб'єкт господарювання - ТОВ «Промінтекс», а саме - перереєстрував його на своє ім'я у державних установах з метою прикриття незаконної господарської діяльності інших підприємств-контрагентів. При цьому ОСОБА_1 завірив своїм підписом всі статутні та установчі документи щодо реєстрації підприємства, згідно яких він став власником та керівником ТОВ «Промінтекс». Після чого він завірив своїм підписом реєстраційну картку на проведення державної реєстрації юридичної особи. В подальшому ОСОБА_1 надав завірени нотаріально установчі документи та реєстраційну картку до виконавчого комітету Миколаївської міської ради Миколаївської області з метою перереєстрації ТОВ «Промінтекс» на його ім'я, а також зареєстрував ТОВ «Промінтекс» в ДПІ Ленінського району м. Миколаєва, як платника ПДВ згідно свідоцтва про сплату податку на додану вартість. Крім того С. нотаріально оформив картки зі зразками свого підпису та відтиску печатки ТОВ «Промінтекс» на підставі чого було відкрито розрахунковий рахунок в банківській установі ПАТ «ВТБ Банк» з оформленням системи «Клієнт банк» та розрахунковий рахунок в банківській установі м. Миколаєва - ПАТ «ОТП Банк» [185].

Тому одним з ключових завдань початкового етапу розслідування цих

злочинів є визначення переліку документів та їх вилучення і використання їх в подальшому як доказів. Це завдання повинно вирішуватися спільно з слідчим з оперативними працівниками, яким буде доручено вилучення цих документів. Фактично саме документи щодо діяльності підприємств, які входили до злочинної схеми, складають основу доказової бази у справах даної категорії. Вирішення даного завдання здійснюється шляхом проведення обшуків, огляду вилучених документів, призначення експертиз і проведення допитів. Названі слідчі (розшукові) дії, на наш погляд, є ключовими для розслідування даної категорії злочинів і саме в них міститься певна специфіка у тому числі в аспекті взаємодії слідчого з співробітниками оперативного підрозділу.

Обшук та огляд документів. Окремі автори цілком обґрунтовано розглядають обшук, виїмку та огляд, як пов'язаний між собою комплекс слідчих дій в певних ситуаціях [74, с. 117]. І ця думка є справедливою, зокрема, для розслідування економічних злочинів на початковому його етапі.

Обшук (234-236 КПК України) є примусовою слідчою дією, яка у кримінальних провадженнях даної категорії спрямована на виявлення і вилучення документів, в яких знайшли відображення ознаки реєстрації підприємств та їх використання в злочинній діяльності. Своєчасне проведення обшуків позбавляє злочинців можливості знищити або приховати документи та інші об'єкти, які мають доказове значення [180, с.234]. Вирішення цього завдання нерідко вимагає цілеспрямованих дій всіх членів СОГ, що повинно бути заздалегідь визначено і забезпечено необхідними силами і засобами.

Місцем проведення обшуків, за правило, є офісні та інші приміщення підприємств, які використовувалися злочинцями, а також підприємств-клієнтів, щодо яких здійснювалися незаконні фінансово-господарські операції. Відшуканню і вилученню, зокрема, підлягають:

1) документи установчого реєстраційного характеру: статuti підприємств; установчі договори; реєстри акціонерів; протоколи загальних зборів акціонерів (учасників); акти виконавчих та контролюючих органів (накази, розпорядження, протоколи, звіти); свідоцтва про державну реєстрацію суб'єкта підприємницької діяльності та інші;

2) документи, в яких знайшли відображення способи поширення інформації, наприклад, про надання незаконних фінансових послуг певним суб'єктом підприємництва: рекламні буклети та оголошення в засобах масової інформації;

3) документи, в яких знайшли відображення здійснення певних видів господарської діяльності: спеціальні дозволи (ліцензії); патенти; будь-які трудові, господарські, цивільно-правові угоди;

4) документи бухгалтерського і податкового обліку, фінансової і статистичної звітності різного призначення і ступеню деталізації, а також матеріали (акти) перевірок податкових та інших контролюючих органів;

5) касові документи: касові книги; журнали реєстрації прибуткових і видаткових касових документів; чекові книжки; прибуткові та видаткові касові ордери та інше;

6) банківські документи: договір про відкриття поточного банківського рахунку і розрахунково-касове обслуговування підприємства; журнали реєстрації надходжень на поточний рахунок; журнали реєстрації платіжних доручень тощо;

7) робочі записи керівників і службовців підприємств, що містять інформацію, яка має значення у кримінальному провадженні (робочі зошити, записники тощо);

8) фотографії, аудіо- і відеозаписи, в яких зафіксовані фактичні дані щодо тих чи інших аспектів діяльності підприємств, які мають значення у кримінальному провадженні.

Як показує вивчення матеріалів кримінальних проваджень, вилучення документів здійснюється не тільки на підприємствах, а також і в інших місцях. Так, за матеріалами вивчених кримінальних проваджень щодо економічних злочинів, проводилась вилучення документів: в органах державної реєстрації - 76%; в органах державної податкової служби - 70%; у банківських установах - 62%); у нотаріальних органах – 8%; в органах дозвільної системи - 2% [Додаток А]. Потрібно зазначити, що за КПК України 2012 р. вилучення документів у вказаних місцях можливе в порядку тимчасового доступу до речей і документів (ст. 159 КПК України) на підставі ухвали слідчого судді чи суду. Відповідно до ч. 1 ст. 159 КПК України тимчасовий доступ до речей і документів полягає у наданні стороні кримінального провадження особою, у володінні якої знаходяться такі речі і документи, можливості ознайомитися з ними, зробити їх копії та, у разі прийняття відповідного рішення слідчим суддею, судом, вилучити їх (здійснити їх виїмку).

В органах державної реєстрації, податкової служби і цільових фондів виїмці піддаються юридичні справи, звітні документи та акти документальних перевірок підприємств. В банківських установах, які обслуговували підприємства вилучаються: договір на розрахунково-касове обслуговування та інші угоди; документи, в яких засвідчується рух коштів підприємств за їх поточними рахунками (виписки з банківських рахунків); картка зі зразками відбитку печатки і підписів службових осіб, що мають право підпису банківських документів; платіжні доручення. В нотаріальних органах, де посвідчувалися документи про створення або придбання підприємства, виїмці підлягають: примірники установчого договору, протоколу загальних зборів засновників, документи про перехід права власності на корпоративні права, копії заяв про вихід учасників з товариства; копії документів, що посвідчують повноваження учасників нотаріальної дії; документи про оплату нотаріальних послуг та інш. В

органах дозвільної системи та підприємствах, в яких виготовлялися печатки підприємств вилучаються: заява на виготовлення печатки; ескіз печатки; копія свідоцтва про реєстрацію.

Вилучені в результаті обшуку (ст. 234 КПК України) чи тимчасового доступу до речей і документів (ст. 159 КПК України) документи підлягають ретельному оглядові. Огляд проводиться з метою виявлення і фіксування ознак, що надають документам значення речових доказів, виявлення зафіксованих у них відомостей, що мають значення для встановлення обставин вчинення злочинів. Зокрема, завданнями огляду документів можуть бути:

- встановлення цільового призначення документа (установчий, рекламний, дозвільний, банківський, касовий тощо) та його реквізитів;
- визначення факту, який засвідчує документ (наприклад, надає дозвіл на здійснення зовнішньоекономічної діяльності);
- встановлення особи, яка підготувала (підписала) даний документ;
- визначення наявності в документі ознак внесення до нього змін чи способу його виготовлення (при повній підробці документа);
- визначення можливостей використання документу як доказу при проведенні інших слідчих (розшукових) дій (для призначення певної експертизи, при допиті підозрюваного тощо);
- встановлення осіб, які можуть бути причетні до вчинення злочинів;
- встановлення обставин, які сприяли вчиненню злочинів.

Важливо підкреслити, що вивчення різноманітних фінансово-господарських документів може викликати у слідчих та працівників оперативних підрозділів певні труднощі. Перш за все, це може проявлятися у нерозумінні тієї інформації, яка зафіксована в тих чи інших документах, що піддаються оглядові. Зокрема, це стосується визначення тих операцій, які були виконані суб'єктом підприємницької діяльності, що були відображені в певних документах. У більшості випадків це обумовлено

недостатністю знань у правоохоронців щодо визначення, які документи підтверджують ті чи інші дії суб'єкта господарської діяльності, за якими документами можлива перевірка і контроль виконаних операцій, а також якими методами можливо визначити та встановити порушення фінансово-господарського законодавства [120, с.166-167]. Уникнути таких труднощів можна шляхом залучення до роботи з документами відповідного спеціаліста державного контролюючого органу, що проводив перевірку і який може надавати пояснення і консультації з питань, які виникають під час огляду документів. Тут потрібно мати на увазі, що як правило, за вивченням вилучених документів, в яких відображаються ті чи інші аспекти діяльності підприємств повинно бути проведене їх експертне дослідження [129].

Підготовка експертиз. Експертизи в кримінальному провадженні традиційно визнаються найбільш оптимальною і достатньо розробленою формою використання спеціальних знань в розслідуванні економічних злочинів [70, с.5; 21, с. 493-497]. Як показує аналіз матеріалів кримінальних проваджень вказаної категорії, стосовно вилучених документів призначаються три класи експертиз — криміналістичні (74%), комп'ютерно-технічні (4%) та економічні (12%) [Додаток А].

Криміналістичні експертизи документів включають в себе технічну експертизу документів та почеркознавчу експертизу. *Технічну експертизу документів* поділяють на: 1) експертизу реквізитів документів; 2) експертизу матеріалів документів. Особливості цих експертиз обумовлені, перш за все, широким використанням в підприємницькій діяльності друкованих документів - виготовлених з використанням комп'ютерної і копіювально-розмножувальної техніки. По друге, у підприємницькій діяльності використовуються кліше печаток і штампів, що виготовляються із застосуванням технологій іноземних виробників. Відповідно, завданнями даної експертизи можуть бути визначення способу виготовлення документу з використанням певних технічних засобів (у тому числі їх ідентифікація)

чи внесення змін у документи, а також використання конкретного кліше печатки. У вітчизняних експертних закладах розроблені відповідні методики проведення таких експертних досліджень [108; 69; 97; 197].

Почеркознавча експертиза є однією з найскладніших і проводиться з метою встановлення виконавця рукописного тексту або цифрових записів, чи підпису в засновницьких, бухгалтерських, банківських та інших документах. Її особливістю є те, що для ідентифікаційного дослідження потрібно надавати чисельні зразки почерку (вільні та експериментальні).

Комп'ютерно-технічна експертиза проводиться у випадку виявлення та відтворення документів в електронній формі, які зберігаються на відповідних носіях. Така експертиза має виключно важливе значення у доказуванні обставин вчинення тих чи інших економічних правопорушень. Це обумовлено тією обставиною, що часто злочинцям вдається ще до початку кримінального провадження заховати, фальсифікувати або навіть знищити паперові документи. В той же час електронні копії цих документів можуть знаходитися в пам'яті комп'ютерів (флеш-картах, CD-дисках) у місцях, недоступних для зловмисників. Експертні дослідження таких носіїв інформації поділяються на два різновиди в залежності від характеру завдань розслідування: 1) технічна експертиза комп'ютерів, їх вузлів та пристроїв з метою установлення призначення та технічних характеристик і стану (метою може бути встановлення можливостей їх використання для вирішення певних завдань); 2) експертиза даних та програмного забезпечення, яка допомагає виявити інформацію на комп'ютерних носіях, та визначити її цільове призначення; метою може бути відтворення інформації, яка була вже видалена, а також розшифрування закодованих кластерів чи файлів, виявлення ознак внесення змін в програмне забезпечення [176, с.73].

Економічні експертизи призначаються для вирішення завдань, пов'язаних з дослідженням документів, в яких відображені фінансово-

господарські операції підприємств, і включають у себе судово-бухгалтерську і фінансово-економічну експертизи. *Судово-бухгалтерська експертиза* проводиться для вирішення завдань, пов'язаних з аналізом фінансово-господарчої діяльності певного підприємства чи групи підприємств і банків (холдингу), які між собою мають господарські стосунки. Найбільш поширеним інструментом виконання такого аналізу є документальна ревізія. Але потрібно відзначити, що документальна ревізія використовується у кримінальних провадженнях даної категорії лише як засіб виявлення ознак злочину. Відтак її матеріали, як правило, виступають як підстава для проведення більш глибоких досліджень. Крім того, у спеціальній літературі вказується на досить поширені недоліки в організації проведення ревізій, які потрібно враховувати при проведенні підготовчих заходів щодо призначення відповідної експертизи [32]. Тому судово-бухгалтерська експертиза призначається для вирішення питань, які стосуються: правильності документального оформлення операцій; їх відображення в бухгалтерському обліку; визначення переліку службових осіб, на яких було нормативно покладено обов'язки щодо забезпечення виконання приписів нормативно-правових актів щодо здійснення бухгалтерського обліку та контролю та інш [80].

Фінансово-економічна експертиза проводиться для вирішення завдань: визначення джерел формування ресурсів підприємства (матеріальних і фінансових); дотримання правил нарахування і строків внесення податків та інших обов'язкових платежів; дотримання правил здійснення валютних операцій; визначення платоспроможності підприємства; виконання законодавства про зовнішньоекономічну діяльність та інш. [157].

Проведення допитів. Допити відіграють значну роль у встановленні обставин вчинення економічних злочинів. доводиться допитувати. Зокрема, досить значну кількість свідків, що, як правило, доручається слідчим

співробітникам оперативного підрозділу. Для цього кожен з них повинен вільно орієнтуватися в завданнях розслідування в цілому і в предметі допиту тієї чи іншої особи. спираючись на виявлені і вилучені документи, слідство має можливість визначити й коло осіб. Яке володіє інформацією, що має значення у цих справах. Так, наа основі узагальнення матеріалів кримінальних проваджень щодо фіктивного підприємництва В.В. Білоус і В.Ю. Шепітько визначили орієнтовний перелік осіб, які підлягають допиту, і складається з наступних суб'єктів:

- 1) засновників та керівників фіктивних підприємств;
- 2) головного бухгалтера та інші працівників бухгалтерії фіктивної структури;
- 3) працівників нотаріальної структури, що засвідчували засновницькі документи;
- 4) представників органів державної реєстрації, державної податкової служби, державної статистики, державних цільових фондів, дозвільної системи;
- 5) працівників банків, що відкривали і обслуговували рахунки фіктивного підприємства, надавали йому кредити;
- 6) осіб, зазначених у документах як партнери по бізнесу (договірні контрагенти), що були вилучені;
- 7) потерпілих від злочину;
- 8) інших осіб, відносно яких є інформація, що вони володіють необхідними даними (колеги по роботі, секретарі, друкарки, оператори ЕОМ, інший допоміжний персонал, родичі, друзі) [22, с.43-44].

До цього переліку можна додати ще кілька груп осіб, що пов'язано з особливостями механізму окремих різновидів економічних злочинів. Зокрема, потрібно встановлювати й допитувати працівників підприємств, які виконували окремі (технічні) функції, усвідомлюючи чи не усвідомлюючи свої причетності до злочинних дій:

- осіб, які в банку отримували готівку (в національній чи іноземній валюті) з поточного рахунку підприємства;
- водіїв транспортних засобів, які здійснювали перевезення готівки, тощо.

Статус допитуваних осіб перелічених категорій (підозрюваний чи свідок) залежить від конкретної ситуації, яка склалася під час кримінального провадження на момент проведення допиту і наявності доказів про причетність певної особи до вчинення злочинів. З цим пов'язане й визначення предмету допитів окремих категорій осіб. На наш погляд, в його основу повинні бути покладені, з одного боку, обставини, що підлягають встановленню (доказуванню) у справах даної категорії. А з іншого боку — потрібно враховувати характер виконуваних особою функцій та можливий обсяг її поінформованості про механізм злочинної діяльності. У всякому разі у зв'язку з цим можна виділити три групи обставин: 1) обставини, які пов'язані з ознаками незаконної реєстрації підприємств; 2) обставини, які пов'язані з ознаками здійснення незаконних фінансово-господарських операцій; 3) обставини, які пов'язані з одержанням незаконних послуг господарюючими суб'єктами; 4) обставини, що вказують на зв'язок з предикатним злочином, в результаті вчинення якого були отримані кошти.

Звичайно, що ключовим допитом у справах даної категорії є допити засновників і керівників фіктивних підприємств, що використовувалися злочинцями. За нашим узагальненням допити засновників та керівників підприємств проводилися у 100% вивчених кримінальних проваджень. При допиті цих осіб потрібно враховувати, що вони фактично можуть бути підставними особами.

Наприклад, ОСОБА_1 за грошову винагороду, надав ОСОБІ_2 копію паспорта та ідентифікаційного коду. Останній на підставі цих документів виготовив статут ТОВ «Техностарт ЛТД», в якому ОСОБА_1 був

зазначений як засновник товариства. В подальшому, ОСОБА_1 разом з ОСОБОЮ_2 за попередньою змовою зустрічався з невстановленими слідством двома особами, з якими обговорювались умови реєстрації названого товариства. Після цього всі разом поїхали до приватного нотаріуса Київського міського нотаріального округу, де ОСОБА_1 підписав Статут ТОВ «Техностарт ЛТД», чим засвідчив факт створення даного товариства, про що розписався в реєстрі для реєстрації нотаріальних дій. В подальшому, ОСОБА_1 не маючи наміру займатись господарською діяльністю, передав засвідчений нотаріально Статут ТОВ «Техностарт ЛТД» ОСОБИ_2. В той же день, ОСОБА_1 в приміщенні вказаного вище нотаріуса, підписав завчасно підготовлену довіреність, якою уповноважив невідому йому особу бути його представником в усіх організаціях та установах м. Києва. Зокрема, в органах державної влади та місцевого самоврядування, податкових органах, органах статистики, Пенсійному фонді, в органах соціального страхування, банківських установах, органах внутрішніх справ, штемпельно-граверних майстернях, центрі зайнятості, одержання дозволу на виготовлення печатки та штампів у дозвільній системі, а також отримання печатки та штампів, а також приймати (передавати) майно на баланс ТОВ «Техностарт ЛТД». Допитаний в статусі підозрюваного у вчиненні злочинів, передбачених ст., ст. 205 та 358 КК України, ОСОБА_1 дав показання про обставини реєстрації ТОВ «Техностарт ЛТД», але не міг нічого сказати про обставини діяльності даного товариства з надання незаконних фінансово-господарських послуг іншим суб'єктам підприємницької діяльності [186].

Як відзначають окремі автори, непрямими ознаками підставного засновника (керівника) фіктивного підприємства можуть бути: фактична неплатоспроможність або скрутність матеріального становища особи, що унеможливорює організацію підприємства на власні кошти; факт здійснених інвестицій, розміри якого не відповідають майновому стану засновника, а

законне джерело походження доходів фактично відсутнє; відсутність у певної особи необхідних знань і досвіду, нерозуміння відповідальності за вчинювані дії, або хибна уява про їх наслідки; вкрай незначна участь підставної особи у діяльності підприємства і водночас фактична участь у справах справжнього керівника; видача документів щодо операцій, здійснюваних підприємством, на ім'я справжнього керівника, який приховується під виглядом звичайного працівника; наявність довіреності на ведення всіх справ підприємства, виданої працівникові – дійсному керівникові, якщо характер діяльності підприємства не зумовлював необхідність видачі такої довіреності [160, с.184].

Під час допиту засновників та керівників підприємств потрібно встановлювати наступні обставини (ставити запитання):

- з якою метою створювалося певне підприємство;
- хто саме ініціював та організував створення і на яких умовах;
- які є офісні та інші приміщення і де вони знаходяться;
- хто є дійсним засновником (учасником) підприємства;
- хто здійснював підготовку пакету установчих документів і державну реєстрацію підприємства;
- як була розподілена компетенція щодо управління підприємством та незаконних операцій;
- хто готував та підписував фінансово-господарські документи для надання послуг;
- як саме здійснювалися незаконні послуги і на яких умовах, які склалися документи;
- як саме використовувалися (розподілялися) кошти, одержані за незаконні послуги;
- який був порядок організації обліку і звітності на підприємстві;
- який був механізм обертання безготівкових коштів в готівку, в іноземну валюту;

- яке майно є у власності та його місце знаходження (нерухомість, автомобілі, грошові кошти).

Коло обставин, які встановлюються при допитах інших осіб, зокрема свідків, визначається характером виконуваних функцій (бухгалтери, технічні працівники підприємства, працівники органів державної реєстрації, нотаріуси, банківські працівники тощо). Поведінка працівників фіктивних підприємств та їх підприємств-партнерів, значною мірою обумовлюється залежністю від керівника-роботодавця та його службових осіб. Вони, як правило, знаходяться під впливом установок і вказівок своїх керівників. Але їх негативна позиція може бути викликана і прагненням приховати і свої дії, які в тій чи іншій мірі сприяли вчиненню злочину [38, с.223]. Посадові особи банківських установ, які обслуговували підприємства (директори, головні бухгалтери, керівники відділів), зазвичай займають під час допиту ту позицію, яка залежить від їхньої ролі в реалізації злочинних механізмів. Тому їх позиція під час допиту може мати кілька варіантів — від позиції утаювання певних фактів, які компрометують банк або його керівників, до надання повної інформації з питань, які зацікавили слідство.

Підводячи підсумок викладеному, зазначимо, що при дорученні слідчим проведення певних слідчих (розшукових) дій оперативним працівникам чи їх залучення до підготовки і проведення потрібне ретельне сумісне опрацювання змісту вирішуваних завдань, процесуальних і тактичних нюансів їх проведення.

3.3 Взаємодія слідчого та оперативних співробітників в подоланні протидії розслідуванню економічних злочинів

Взаємодія слідчого та оперативних співробітників окрім пізнавального аспекту (отримання відомостей про злочин) має й забезпечувальний аспект. Справа у тім, що розслідування злочинів завжди відбувається в умовах вже існуючої або очікуваної протидії з боку осіб, які

не зацікавлені в розкритті цих злочинів. Особливо це стосується розслідування злочинів, вчинених організованими групами осіб, до категорії яких, безумовно, належать економічні злочини.

Для організованих злочинів характерними є те, що їх основу складають економічні інтереси - прагнення до одержання матеріальної вигоди злочинним шляхом (злочинний бізнес), масштаби якої визначають рівень ОЗГ. При цьому значна частина коштів, добытих злочинним шляхом, витрачається на створення сприятливих умов існування злочинного бізнесу - забезпечення його безпеки, з одного боку, від конкуруючих груп, а з іншого, - від правоохоронних органів. Щодо завдання створення ефективного захисту від переслідування правоохоронних органів, то воно вирішується в ОЗГ як при розробці технології злочинного збагачення - механізму здійснення злочинів, так і в плані створення перешкод їхньому виявленню й розслідуванню.

Тому під час розслідування економічних злочинів повинне вирішуватися, як окреме завдання, виявлення та нейтралізація протидії розслідуванню. У цьому аспекті виключно важливим є знання способів протидії розслідуванню, найбільш характерних для використання з боку ОЗГ [82, с. 284; 148, с. 98-115; 16, с. 129; 106, с. 54-55; 43, с. 93; 40, с. 201-213; 193, с. 26-27; 222, с. 192-204; 55, с. 240-245]. Ефективне вирішення цього завдання можливе лише з використанням методів ОРД, що передбачає тісну взаємодію слідчого з оперативними співробітниками.

В теорії ОРД діяльність щодо усунення перешкод в розслідуванні злочинів отримала найменування оперативно-розшукового супроводження досудового розслідування. Оперативно-розшукове супроводження є особливим організаційно-правовим різновидом взаємодії оперативно-розшукових і слідчих підрозділів, яке може починатися ще до відкриття кримінального провадження (іноді з моменту заведення оперативно-розшукової справи). Спочатку цей аспект в теорії ОРД позначався терміном

оперативно-розшукового забезпечення слідства, але згодом був замінений, на наш погляд, більш точним поняттям оперативного супроводження кримінальних справ [2, с. 20-21; 6, с.7].

Потрібно зазначити, що поняття оперативного супроводження вперше було використано у зв'язку з виконанням оперативними підрозділами щодо здійснення контролю процесів приватизації та виявлення фактів протиправної діяльності у цій сфері. В подальшому зміст поняття оперативного супроводження в теорії ОРД деякі науковці стали ототожнювати з оперативним обслуговуванням об'єктів та галузей економіки [107, с.49]. Наприклад, Н.М. Якушин оперативно-розшукове забезпечення діяльності органів внутрішніх справ (синонім терміну оперативного супроводження) пов'язував з одержанням сигналу про небезпечні відхилення у функціонуванні об'єктів оперативного обслуговування [227, с. 6-7]. Таким чином зміст поняття оперативного супроводження розглядався як організаційно-тактична форма оперативно-розшукової діяльності, зміст якої полягав в комплексі заходів оперативно-пошукового характеру щодо встановленню фактів і обставин, які підлягають доведенню у кримінальних провадженнях, джерел інформації про них з метою забезпечення слідства даними, що сприяють з'ясуванню істини і покаранню винних відповідно до закону.

Дослідження проблематики оперативно-розшукового супроводження розслідування злочинів було обумовлене тим, що воно сполучалося з вирішенням таких завдань оперативно-розшукової діяльності:

- удосконалення відомих і пошук нових організаційних, методичних і тактичних засобів підвищення ефективності одержання фактичних даних, що забезпечують вирішення завдань кримінального судочинства;
- попередження, припинення або нейтралізація протидії встановленню об'єктивної істини при розслідуванні злочинів;

- розробка організаційних, методичних і тактичних основ взаємодії суб'єктів ОРД і слідства у вирішенні завдань щодо розкриття і розслідування вчинених злочинів на основі вивчення співвідношення документування і доказування;

- удосконалення правового регулювання діяльності оперативних слідчих підрозділів по спільному виконанню комплексного завдання щодо своєчасного, повного й об'єктивного розкриття і розслідування злочинів;

- дослідження інформаційних і психологічних аспектів взаємодії суб'єктів ОРД і слідства при виконанні ними функцій розкриття і розслідування вчинених злочинів.

Видається, що формування в теорії ОРД даного вчення пов'язано, перш за все, з появою проблеми протидії розслідуванню злочинів, подолання (попередження) якого без застосування оперативно-розшукових заходів є просто неможливим. Як зазначалося, однією з особливостей розслідування економічних злочинів є достатньо активна протидія з боку певних кіл. Обумовлюється це тією обставиною, що вказані злочини вчиняються досить часто організованими групами осіб, які мають впливові соціальні зв'язки, які використовуються ними для уникнення відповідальності. Для цього частина коштів, одержаних злочинним шляхом, заздалегідь резервується для здійснення протидії шляхом підкупу службових осіб органів влади, правоохоронних органів та інших [36].

Протидія розслідуванню може здійснюватися як з використанням зовні законних форм, так і відверто злочинних засобів і способів. Прояви протидії мають різноманітні відтінки, які можуть бути класифіковані за спрямованістю дій, залежно від об'єктів, суб'єктів тощо [110, с. 76-85]. Але у всіх випадках кінцевою метою протидії завжди є визначення судом незначної (не суворої) міри покарання за тяжкий злочин або навіть взагалі звільнення злочинців від кримінальної відповідальності. Тому потрібно визнати, що основною метою оперативно-розшукового супроводження

процесу розслідування є попередження або нейтралізація такої протидії і створення сприятливих умов для повного, всебічного і об'єктивного дослідження обставин вчинення злочину і визначення адекватної міри покарання винним особам.

В криміналістичній літературі пропонується класифікація прийомів протидії розслідуванню злочинів економічних злочинів. Так, А.Ф. Волобуєв пропонується виділяти чотири групи прийомів протидії розслідуванню на підставі визначення її спрямованості.

1. Прийоми протидії розслідуванню, які направлені на знищення, утаювання, маскування або фальсифікацію інформації (її носіїв) як джерел доказів:

- знищення бухгалтерських, банківських та інших документів з ознаками розкрадання, їх фальсифікація.
- зникнення і переховування осіб, причетних до розкрадання чи інших злочинів.
- відмова затриманого підозрюваного давати показання і відповідати на запитання.
- дача підозрюваним (обвинуваченим) неправдивих показань.
- здійснення тиску на свідків і потерпілих з метою утаювання відомих їм фактів або дачі неправдивих свідчень.

2. Прийоми протидії розслідуванню, спрямовані на утворення несприятливих зовнішніх умов розслідування.

- утворення негативної суспільної думки (атмосфери) щодо процесу розслідування розкрадання чи іншого економічного злочину;
- втручання в процес розслідування корумпованих представників органів влади і управління.

3. Прийоми протидії розслідуванню, спрямовані на утворення несприятливих внутрішніх умов розслідування:

- гальмування слідства шляхом несвоєчасного створення слідчо-оперативної групи (СОГ), частої і необґрунтованої зміни її складу;
- організація ознайомлення зацікавлених в кримінальній справі осіб з інформацією, що складає слідчу таємницю;
- пряме втручання в процес розслідування шляхом дачі вказівок, внесення пропозицій тощо.
- усунення від розслідування найбільш досвідчених, принципових і активних працівників.

4. Прийоми протидії розслідуванню, спрямовані безпосередньо на членів слідчо-оперативної групи:

- підкуп;
- погрози (знищенням майна, нанесенням тілесних ушкоджень, вбивством) і реальна демонстрація цих погроз [36, с. 42-47].

Потрібно зазначити, що протидія розслідуванню ведеться негласно, нерідко з застосуванням розвідувальних і контррозвідувальних заходів, і може бути виявлена і нейтралізована тільки з застосуванням спеціальних сил, засобів і методів оперативно-розшукової діяльності. Але не можна стверджувати, що оперативно-розшукове супроводження є самостійною організаційно-тактичною формою ОРД, яка знаходить свій прояв тільки на стадії досудового слідства. Тут є й аргументи стосовно того, що і на стадії судового розгляду кримінальних справ також існує нагальна необхідність здійснення оперативно-розшукового супроводження з метою:

- здійснення контролю за особами, які причетні до злочину або мають зв'язки зі злочинцями з метою запобігання вчинення ними нових злочинів, здійсненні ними впливу на учасників процесу, вчиненні інших дій, які можуть створити перешкоди для швидкого, повного і всебічного розгляду кримінальної справи;

- виявлення додаткової інформації про можливі місця переховування майна, одержаного в результаті вчинення злочину з метою забезпечення відшкодування заподіяних збитків [147, с. 391].

Важливо підкреслити, що окрім завдання нейтралізації протидії розслідуванню оперативно-розшуковим супроводженням можуть вирішуватися й інші завдання. Це пов'язано з тим, що оперативно-розшукове супроводження процесу розслідування має містити в собі комплекс гласних і негласних заходів оперативно-розшукового характеру, які спрямовані на встановлення фактів і обставин, які підлягають доказуванню, джерел інформації про них. Ця діяльність спрямована як на забезпечення органів слідства орієнтуючою інформацією, та і безпосереднє отримання доказів за допомогою негласних методів в передбачених законом випадках. Тому з врахуванням цієї обставини сумісна робота слідчого і оперативного працівника щодо оперативно-розшукового супроводження повинна будуватися на підставі їх спільних планів. Тому стосовно кримінальних проваджень щодо економічних злочинів оперативне супроводження тлумачиться як комплекс гласних і негласних заходів, що здійснює оперативний підрозділ (оперуповноважений) із метою вивчення стану оперативної обстановки у галузі економічної діяльності, одержання відомостей про осіб, які становлять оперативний інтерес, та факти, що мають значення для протидії злочинній діяльності, попередження, розкриття злочинів та які спрямовані на виявлення й усунення причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів, своєчасне повідомлення про вчинення злочинів та забезпечення їх розкриття [136, с. 63].

Заслуговує на увагу думка В.П. Хомкалова, який відзначає, що обставиною, яка сприяє злочинцям у здійсненні ними протидії розслідуванню злочинів є також відсутність належної взаємодії правоохоронних, фінансових та інших державних органів у сфері обміну і реалізації інформації, що стосується діяльності організованих злочинних

угруповань, зокрема у сфері економіки [212, с.40-41]. Безперечно, цей недолік відчувається і в Україні, де оперативно-розшукові підрозділи погано взаємодіють з контролюючими органами у сфері господарсько-фінансових відносин. Але на даний час головною проблемою налагодження ефективної діяльності з оперативно-розшукового супроводження розслідування злочинів є недоліки у правовому регулюванні цього аспекту діяльності оперативних і слідчих підрозділів правоохоронних органів.

У зв'язку з цим потрібно зазначити, що КПК України 2012 р. суттєво переадаптавав оперативно-розшукове супроводження розслідування злочинів. Але наразі на взаємодії слідчих та оперативних підрозділів негативно позначається те, що: 1) в оперативних підрозділах правоохоронних органах склалася обстановка нерозуміння змісту та обсягу оперативно-розшукового супроводження кримінального провадження, його мети та завдань; 2) відсутність офіційних тлумачень правових норм нового КПК України та Закону «Про оперативно-розшукову діяльність»; 3) недостатність практичного досвіду та його узагальнення з питань оперативного супроводження кримінального провадження за нормами нового законодавства. Є підстави для судження, що співробітники оперативних підрозділів виявилися неготовими до здійснення оперативного супроводження кримінальних проваджень за новим законодавством.

Видається, що це було пов'язано, зокрема з негативними наслідками впливу на стан оперативного супроводження відтоку у 2012 р. найбільш досвідчених кадрів з оперативних підрозділів, які не хотіли виконувати роль помічника слідчого. Відповідно до оновленого законодавства [162] був усунутий обов'язок оперативних підрозділів розкривати злочин - на них було покладено функцію виконання доручень слідчого та прокурора щодо проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій за відповідним дорученням (ст. 41 КПК, ч. 4 ст. 7 Закону «Про оперативно-розшукову діяльність»). На це звернули увагу науковці і

практичні працівники, які відразу помітили грубу помилку законодавця [33; 175].

Отримала поширення думка, що домінуючою тенденцією стало проведення слідчими досудового розслідування, образно кажучи, не виходячи з кабінету, коли тільки надаються оперативним співробітникам доручення щодо проведення гласних і негласних слідчих (розшукових) дій. Але не дивлячись на існування в оперативних працівників повноважень на участь в досудовому розслідуванні їх статус явно принижено, що, безумовно, відбивається на результативності їх діяльності. Зокрема, потрібно відзначити, що оперативні підрозділи не визнані стороною обвинувачення (п.,п. 19, 25 ч. 1 ст. 3 КПК України), тобто вони взагалі не визнаються учасником кримінального провадження. А відтак оперативний підрозділ перетворюється у допоміжну структуру, яка фактично виконує функції помічника слідчого. Але роль технічного персоналу фактично нівелює будь-яку оперативну ініціативу, необхідність якої витікає з самої сутності оперативно-розшукової діяльності.

Саме це й потягнуло за собою негативні наслідки, зіграв свою роль людський фактор - несаможиттєвість у вирішенні завдань кримінального провадження і в цілому у боротьбі зі злочинністю вкрай не налаштовувала найбільш кваліфікованих оперуповноважених на активність. В результаті оперативні підрозділи поступово почали втрачати свій інтелектуально-кадровий потенціал, кваліфікованих фахівців оперативно-розшукової роботи, зокрема в аспекті оперативного супроводження досудового розслідування. Крім того, потрібно відзначити, що в ряді ситуацій виконання доручень стосовно проведення гласних слідчих дій розшифровує оперуповноваженого співробітника, суттєво заважає у справі забезпечення конспірації, яка в ряді випадків складе сутність оперативно-розшукової діяльності.

Видається, що окремої уваги заслуговує редакція ч. 2 ст. 41 КПК, у якій міститься припис, що оперативні підрозділи не мають права здійснювати процесуальні дії у кримінальному провадженні за власною ініціативою або звертатися з клопотаннями про їх проведення до слідчого судді чи прокурора. Уявляється, що саме цей припис у значному обсязі дестабілізував інститут оперативно-розшукового супроводження кримінального провадження, вніс нерозуміння з боку практичних працівників оперативних підрозділів їхніх завдань у досудовому розслідуванні. В практичній діяльності нерідко виникають питання яким саме способом потрібно діяти працівникам оперативних підрозділів в перехідних ситуаціях, якщо проведення процесуальних дій заборонено? І чи можна проводити непроцесуальні дії, і які саме, і чи не будуть вони потім визнані неправомірними? Доречі, в КПК України не існує нормативного визначення поняття процесуальних дій. за своєю сутністю ч. 2 ст. 41 КПК звузила зміст ст. 10 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», у якій зазначається, що матеріали ОРД можуть використовуватися:

- 1) як приводи та підстави для початку досудового розслідування;
- 2) для отримання фактичних даних, які можуть бути доказами у кримінальному провадженні;
- 3) для попередження, виявлення, припинення і розслідування злочинів, розвідувально-підривних посягань проти України, розшуку злочинців та осіб, які безвісно зникли;
- 4) для забезпечення безпеки працівників суду, правоохоронних органів та осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їх сімей та близьких родичів, а також співробітників розвідувальних органів України та їх близьких родичів, осіб, які конфіденційно співробітничали або співробітничали з розвідувальними органами України, та членів їх сімей;

5) для взаємного інформування підрозділів, уповноважених здійснювати оперативно-розшукову діяльність, та інших правоохоронних органів;

6) для інформування державних органів відповідно до їх компетенції.

Згідно ст. 92 КПК України оперативний підрозділ та орган дізнання не визнаються суб'єктом доказування у кримінальному провадженні. Така усунутість оперативних підрозділів від процесу доказування штучно створила умови для байдужого ставлення працівників оперативних підрозділів до діяльності зі збирання доказів, а відтак і до остаточного результату досудового розслідування. В результаті оперуповні працівники втрачають мотивацію до оперативного забезпечення процесу досудового розслідування. І в результаті у практичній діяльності проявляється тенденція до припинення оперативно-розшукової діяльності з відкриттям (початком) кримінального провадження - оперуповноважені лише очікують доручень слідчого або прокурора щодо проведення слідчих (розшукових) дій або НСРД.

Досить складна ситуація формується і для слідчих та прокурорів, коли кримінальне провадження відкривається за ознаками вчинення злочину (окремих епізодів) невстановленою особою, що є досить нерідким явищем у провадженнях про економічні злочини. В умовах інформаційної невизначеності слідчий з прокурором не мають можливості надавати конкретні доручення щодо проведення певних оперативно-розшукових заходів для вирішення завдань, як то: встановлення і розшук особи, яка вчинила злочин; встановлення свідків злочину та отримання від них пояснень. Наслідком є гальмування процесу розслідування і нерозкриті злочини переходять у категорію злочинів минулих років, коли реальною стає перспектива остаточної втрати можливості отримання доказів. Таким чином інформаційна невизначеність і відсутність законної можливості її усушляхом стає перешкодою ефективній взаємодії слідчого з оперативними

підрозділами для вирішення спільного завдання встановлення особи, яка вчинила злочин, та свідків, які реально можуть допомогти слідству. Видається, що тут цілком очевидно, що існуюча процесуальна регламентація є такою, коли слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії можуть проводитися тільки відносно вже відомої особи. В той же час випадає такий напрямок, як отримання оперативної обізнаності про особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, або про наявність свідків кримінального правопорушення. На це накладається та обставина, що оперативні підрозділи ні в якій ситуації не мають права проводити процесуальні дії і навіть подавати клопотання про їх здійснення (ч. 2 ст. 41 КПК України).

Негативно впливають на стан оперативно-розшукової діяльності, її ефективності оновлення, які були реалізовані в редакції ст. 6 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність». Відповідно до цієї статті підставою для проведення ОРД можуть бути тільки відомості про факт готування злочину, тобто вчинення дій, передбачених ст. 14 КК України. З такого положення випливає, що при вчиненні злочину, а також при закінченому готуванні або замаху на злочин оперативно-розшукова діяльність взагалі не може проводитись, оскільки в цьому випадку відсутні правові підстави. Отримується, що оперативні підрозділи не можуть використовувати свої права, надані ст. 8 Закону «Про оперативно-розшукову діяльність» - вони не можуть права завести оперативно-розшукову справу, бо вона заводиться лише у випадку наявності підстав для проведення ОРД (ч. 1 ст. 9 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»). Видається, що наведені положення явно містять суперечності і прогалини, які не сприяють налагодження ефективної взаємодії слідчого з оперативними підрозділами, усувають мотиваційну основу для цього і таким чином знижують ефективність досудового розслідування в цілому.

Звичайно, вказані недоліки в правовому регулюванні діяльності оперативних підрозділів суттєво впливають на вирішення проблеми подолання (попередження, нейтралізації) протидії розслідуванню. Адже саме на етапі досудового розслідування найчастіше саме завдяки методам ОРД виявляються ознаки намірів тих чи інших осіб протидіяти правоохоронним органам і судам. Видається, що виявлення і фіксація факту наявності такого злочинного наміру шляхом проведення оперативно-розшукових заходів надавала б вагому підставу у процесі доказування суб'єктивної сторони злочину, створювала б належні умови для оперативно-розшукового профілакування і попередження злочинів. В той же час факт виявлення злочинного наміру законодавцем не визнається підставою для здійснення ОРД, хоча обов'язок попередження злочинів закріплено в п.1 ч.1 ст. 7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність».

Також має негативний наслідок практична реалізація вже згадуваної ч. 2 ст. 7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», у якій зазначається, що у разі виявлення ознак злочину оперативний підрозділ зобов'язаний невідкладно направити зібрані матеріали до відповідного органу досудового розслідування. Наслідком стало те, що оперативні підрозділи вдаються до фіксації лише ознак незакінчених злочинів (готування або замаху) і передають неповні, тобто неякісні матеріали ОРД до органу досудового розслідування. З початком же досудового розслідування вони припиняють будь-яку активну діяльність і пасивно очікують доручення слідчого або прокурора.

На перший погляд, може скластися враження, що передачею таких матеріалів про замах або готування злочину оперативний підрозділ попереджає вчинення цього злочину. Але насправді спостерігається негативний наслідок у справах про економічні злочини. Він полягає у тому, що стороною захисту після початку досудового розслідування

використовується фрагментарність фіксації окремих ознак підготовки злочину чи замаху на злочин для заяви про добровільну відмову від доведення злочину до його логічного закінчення (ст. 17 КК України). Це надає вказаній стороні підставу для побудови лінії захисту з метою уникнення кримінальної відповідальності, оскільки факт того, що готування або замах був остаточно завершеним, оперативними працівниками не фіксується.

Вирішення вказаних проблем вбачається у внесенні в законодавство, яким регулюється розслідування злочинів (КПК України) і здійснення оперативно-розшукової діяльності (Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність») системних змін, які б збалансували статуси суб'єктів, від яких залежить ефективне вирішення проблеми взаємодії слідчого та оперативних співробітників у подоланні протидії розслідуванню економічних злочинів.

3.4 Слідчо-оперативна група як оптимальна організаційна форма взаємодії слідчого з оперативними підрозділами при розслідуванні економічних злочинів

Успішність в розслідуванні економічних злочинів значною мірою залежить від організації взаємодії між слідчими, співробітниками оперативних підрозділів, а в певних ситуаціях і з працівниками контролюючих державних органів. Організаційною формою взаємодії визнається похідна від процесуальної, нерозривно з нею пов'язана діяльність слідчого та оперативного працівника, яка виробляється практикою і регламентується відомчими нормативними актами. Без ефективної взаємодії вказаних суб'єктів неможливо повне, об'єктивне і всебічне доказування обставин скоєного злочину. Без організації такої взаємодії встановлення істини у справі представляє істотну складність для

слідчих, працівників органів внутрішніх справ та інших органів правоохоронної системи.

Особливості механізму вчинення економічних злочинів, наявність широких фінансових та організаційних можливостей їх суб'єктів у протидії правоохоронним органам та обумовлений ними перелік тактичних завдань розслідування вимагає пошуку найбільш оптимальних організаційних форм взаємодії слідчого з оперативними підрозділами при розслідуванні економічних злочинів. Така форма повинна забезпечувати органічне поєднання процесуальних (гласних) та оперативно-розшукових (негласних) методів отримання доказів в умовах змагальності кримінального провадження, без чого виявляти такі злочини, викривати осіб, які їх вчиняють, виявилось практично неможливим.

На протязі своєї довгої історії розвитку слідча практика показала, що значні обсяги складної слідчої роботи у кримінальному провадженні вимагають розподілення її між кількома суб'єктами, які використовують різні методи у вирішенні спільних завдань. Таким чином поступово склалося вчення про груповий (бригадний) метод розслідування злочинів, яке передбачало проведення досудового розслідування не одноособово слідчим, а групою уповноважених осіб [50; 67; 89; 9; 10; 211; 59; 17; 156; 53; 26; 103; 181; 182; 225; 200; 68; 189; 179; 1]. Бригадний метод відкривав можливості здійснення розслідування злочинів одночасно в декількох напрямках, у різних місцях з достатньо глибокою і паралельною перевіркою всіх версій, можливості зосереджувати зусилля кількох кваліфікованих працівників на одному найбільш важливому епізоді чи етапі. Груповий метод розслідування злочинів знайшов своє оформлення у вигляді слідчих і слідчо-оперативних груп (при формуванні слідчих груп до них, як правило, вводилися й працівники оперативних підрозділів, що надавало підстави для їх найменування слідчо-оперативними).

З самого початку такої практики СОГ створювалися при чергових частинах районних, міських відділів, регіональних управлінь органів внутрішніх справ для реагування на заяви і повідомлення про злочини (для виїзду на місце події та здійснення невідкладних заходів). З часом такі групи почали створюватися й для розслідування складних, багатоепізодних злочинів, коли у стислі терміни потребувалося проведення великої кількості слідчих та оперативно-розшукових дій. Наприклад, Наказом МВС України від 30 квітня 2004 р. № 458 (24.09.2010 р. втратив чинність) було затверджено Положення про основи організації розкриття органами внутрішніх справ України злочинів загальнокримінальної спрямованості. Згідно пункту 1.7. вказаного Положення підкреслювалося, що розкриття злочинів здійснюється в максимально короткий строк, у поєднанні слідчих дій і оперативно-розшукових заходів, швидко і повно, із встановленням та викриттям усіх учасників злочинів і виявленням епізодів їх злочинної діяльності. З цією метою передбачалось створення СОГ міжрегіональних, постійно діючих, міжвідомчих), зокрема для розкриття тяжких і особливо тяжких злочинів (п. 1.8). з цього витікало, що утворення СОГ мало своєю метою органічне поєднання слідчих дій та оперативно-розшукових заходів під єдиним керівництвом, що і повинно було забезпечувати ефективність розкриття і розслідування злочинів.

В подальшому зазначені положення стосовно створення та функціонування СОГ знайшли відображення і розвиток в Наказі МВС України від 14 серпня 2012 р. № 700, яким було затверджено Інструкцію з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень. В наступному був виданий Наказ МВС України від 20 жовтня 2014 р. № 1107 «Про затвердження Інструкції про порядок створення та організації діяльності слідчих груп та слідчо-оперативних груп». А з прийняттям у 2015 р. Закону України «Про

Національну поліцію» для врегулювання проблемних аспектів взаємодії органів досудового розслідування з іншими підрозділами Національної поліції Наказом МВС України від 7 липня 2017 р. № 575 було затверджено Інструкцію з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальних правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні.

У вказаних відомчих нормативно-правових актах послідовно відтворювалася одна і та ж лінія в організації взаємодії слідчих та оперативних підрозділів, яка була винайдена та апробована в слідчо-оперативній практиці. Вона полягала у тому, що СОГ визнавалася оптимальною організаційною формою розслідування тяжких та особливо тяжких злочинів, яка забезпечувала органічне поєднання процесуальних та оперативно-розшукових методів в збиранні доказів. Важливо підкреслити, що у наведених нормативно-правових актах надається визначення поняття СОГ, як організаційної форми взаємодії слідчих, працівників оперативних та інших підрозділів поліції, з метою виявлення, фіксації, вилучення та пакування слідів кримінального правопорушення, речових доказів, установлення свідків та потерпілих, з'ясування обставин кримінального правопорушення, що мають значення для всебічного, повного і неупередженого їх дослідження та встановлення осіб, які його вчинили [77].

Потрібно зазначити, що в юридичній літературі вказується на можливість створення СОГ різних видів. Так, Б.Я. Петелін за метою створення (виконання функції) виділяв п'ять видів груп: для проведення огляду місця події; для розкриття і розслідування злочинів по гарячих слідах; для розкриття і розслідування однорідних неочевидних злочинів; для розкриття і розслідування складних кримінальних справ, які потребують тривалого оперативного забезпечення; для розкриття і розслідування злочинів минулих років [155, с. 10-12]. З наведеної класифікації СОГ видно, що вони створюються переважно (якщо не брати

до уваги чергові групи) для розслідування злочинів окремих видів або груп. Видається, що саме з цих позицій доцільно розглядати СОГ як організаційну форму взаємодії слідчих і співробітників оперативних підрозділів стосовно розслідування економічних злочинів.

В той же час в організації діяльності слідчо-оперативних груп в досудовому розслідуванні існує дещо прихована проблема, яка пов'язана з дотриманням принципу безпосередності в дослідженні доказів, на яку слушно звернув увагу А. Палюх [152]. Проблема полягає у тому, що при груповому методі розслідування злочинів існує небезпека того, що керівник групи чи кожний окремий її член можуть не знати всіх результатів розслідування, що може викликати ряд негативних наслідків (некоординовані дії окремих членів групи, порушення необхідної послідовності в роботі). Це, зокрема, може бути використано стороною захисту у суді, як підстава для сумніву в допустимості доказів, отриманих тими чи іншими членами СОГ при проведенні слідчих (розшукових) дій. Для зведення до мінімуму можливості виникнення такої ситуації потрібне належне взаємне інформування про хід розслідування, яке здійснюється окремими членами групи. Це повинно стосуватися прийнятих процесуальних рішень, протоколів слідчих дій, наявності тих чи інших ключових доказів та їх оцінки - щодо них повинні бути поінформовані всі члени групи. Тут потрібно звернути увагу, що весь хід розслідування повинен забезпечувати достовірність і допустимість отримуваних відомостей, обґрунтованість висновків та рішень, можливість проведення аналізу доводів, підстав і аргументів в будь-який час. Як відзначав А.Р. Ратінов, необхідність передачі й використання знань іншими потребує надійного обґрунтування, підтвердження, переконання [174, с. 107]. Для того, щоби будь-який член групи, котрий самостійно не отримував особисто із першоджерела відповідну інформацію, а одержав її від іншого слідчого, міг належним чином оперувати цими відомостями (доказами), вони повинні

бути істинними і достовірними. Наприклад, якщо докази на всьому шляху свого формування проходять через кілька суб'єктів (наприклад, свідка-очевидця, слідчого, який проводив допит, іншого слідчого – члена групи), то при недотриманні вимоги належної фіксації відомостей вони можуть бути так перекручені, що призведе до втрати їх достовірності. Таким чином, у багатоступінчастому процесі пізнання, яке має місце при груповому розслідуванні (множинність опосередкувань, особливості психіки окремих людей) приховується небезпека одержання перекручених даних. Це є досить небезпечним з огляду дослідження отриманих доказів у судовому засіданні в умовах змагальності сторін кримінального провадження. Таким чином, при груповому розслідуванні процес отримання доказів може бути найбільш ефективним тільки при умові максимально ретельної організації взаємного інформування всередині групи. Тут головною умовою виступає забезпечення всіх членів СОГ достовірними відомостями, тому що вони суттєво впливають на виконання окремих завдань кожним членом групи.

Ще однією особливістю економічних злочинів є те, що організованими злочинними групами втягуються в свою діяльність працівники державного апарату, в компетенцію яких входить розподіл фінансових ресурсів, укладання угод щодо державних закупівель, наданні дозволів тощо. Це створює сприятливі умови для постійної генерації корупції. Такі характерні властивості економічної злочинності під час досудового розслідування обумовлюють необхідність вирішення низки специфічних і достатньо складних слідчих завдань, які пов'язані не тільки зі виявленням і збиранням доказів, але й з передбаченням, профілактикою та подоланням протидії розслідуванню. Видається, що своєчасне вирішення таких завдань, з врахуванням їх складності та довготривалості, знаходиться у площині застосування саме групового методу розслідування. Саме цей метод включає в себе застосування негласних, розвідувальних та

контррозвідувальних способів дій, так необхідних для своєчасного виявлення ознак протидії розслідуванню та його попередження і подолання.

Аналіз наукових публікацій та нормативно-правових актів, на які вони спираються надає інформацію для визначення принципово важливих вимог до формування та функціонування слідчо-оперативних груп [143]. Важливо підкреслити, що формальне створення СОГ, без дотримання певних правил не надає належного ефекту, а скоріше всього призводить до плутанини, неузгодженості в діях, дублювання в роботі окремих членів СОГ, розголошенню слідчої таємниці та інших негативних наслідків. До таких вимог (принципів) формування і діяльності СОГ можна віднести наступні.

1. Своєчасність створення. Ця вимога означає, що СОГ повинні створюватися невідкладно, як тільки визначилися завдання, вирішення яких неможливе одним суб'єктом кримінального провадження, зокрема, у встановлені строки. Видається, що СОГ може бути створена як до відкриття кримінального провадження (наприклад, при закінченні документування оперативно-розшуковими заходами ознак економічних злочинів), так і після його відкриття (наприклад, при надходженні матеріалів перевірки від державних контролюючих органів). Запізнення у створенні СОГ та початку її роботи може призвести до втрати певної частини доказів в умовах протидії розслідуванню з боку організованих злочинних груп.

2. Компетентність створення. Вказані групи повинні утворюватися на підставі рішення компетентної посадової особи – керівника правоохоронного органу належного рівня, який визначається масштабністю злочину, його особливою суспільною значимістю тощо (наприклад, вчинення економічного злочину організованою групою з міждержавними зв'язками вимагає створення СОГ відповідного рівня).

3. Залучення працівників різних підрозділів. До роботи в СОГ залучаються співробітники різних підрозділів правоохоронних органів, які

виконують різні функції і використовують різні методи і допомога яких потрібна для вирішення визначених завдань (слідчі, працівники оперативних підрозділів, спеціалісти та ін.).

4. *Тимчасовий характер діяльності.* Діяльність таких груп завжди обмежується в часі на відміну від інших (штатних) формувань, наприклад, слідчого підрозділу. Це пов'язано з тим, що діяльність означених груп не передбачена штатним розкладом у структурі правоохоронних органів, оскільки вони створюються для розслідування конкретного злочину.

5. *Звільнення членів СОГ від виконання поточних службових обов'язків.* Залучені до групи працівники різних підрозділів повинні бути звільнені від виконання своїх обов'язків за штатним розкладом і підпорядковані тільки керівникові СОГ. Це потрібно для того, щоби вони могли зосередитися на вирішенні завдань розслідування конкретного злочину (злочинів). Недотримання цієї вимоги породжує конкуренцію між поточними завданнями певної службової особи і дорученими завданнями у розслідуванні конкретного злочину і може призвести до негативних наслідків.

6. *Пріоритет процесуального керівництва.* Керівником СОГ завжди повинна призначатися особа, яка реально може відповідати за результати проведеного досудового розслідування і володіє процесуальними повноваженнями згідно КПК України. Такими керівниками, як правило, призначаються слідчі (старші слідчі) з особливо важливих справ, які мають значний досвід розслідування економічних злочинів. Але це може бути й прокурор, призначений процесуальним керівником у кримінальному провадженні.

7. *Спільність мети і завдань.* Слідчі та оперативні співробітники, які включені до складу СОГ, повинні знаходитися в єдиному організаційно-управлінському об'єднанні, спрямованому на досягнення єдиної мети - якісне розслідування злочину. В цьому об'єднанні кожний повинен

усвідомлювати, що він виконує свою частку роботи за допомогою своїх фахових знань і практичних умінь, різних форм, методів і засобів, що властиві характеру його професійної діяльності. Ця вимога реалізується шляхом створення творчої робочої атмосфери, кожен член групи повинен відчувати свою приналежність до цього фахового об'єднання, а це вимагає психологічної сумісності її членів та доброзичливих професійних відносин.

8. *Сталість (стабільність) складу групи.* Дана вимога означає, що формування її складу повинно бути таким, щоби він забезпечив її незмінність до закінчення досудового розслідування. Періодичні зміни її керівництва і складу на практиці призводять до затягування розслідування (новим членам потрібен час для ознайомлення з матеріалами справи та усвідомлення своїх функцій), небажаному витоку слідчої інформації, що значно гальмує слідство та призводить до появи значних труднощів, а іноді і до втрати кримінальним провадженням судової перспективи.

Видається, що саме при дотриманні наведених вимог формування та функціонування СОГ створюються належні умови для органічного поєднання процесуальних та оперативно-розшукових методів в процедурі пошуку і фіксації доказів.

Досудове розслідування економічних злочинів здійснюється виключно спеціалізованими підрозділами слідчих управлінь ГУНП та слідчими територіальних органів поліції, які спеціалізуються на розслідуванні злочинів даної категорії. СОГ для розслідування економічних утворюються за наказом керівника органу поліції відповідного рівня за узгодженням з керівниками органу досудового розслідування та відповідного оперативного підрозділу Департаменту захисту економіки Національної поліції України. При цьому керівником СОГ призначається слідчий, який має досвід розслідування злочинів даної категорії. У забезпеченні належної взаємодії приймає активну участь начальник структурного (відокремленого) підрозділу Департаменту захисту економіки

Національної поліції України, оперативний працівник (працівники) якого включений до складу СОГ, або якщо за матеріалами цього підрозділу розпочато кримінальне провадження.

Матеріали оперативного підрозділу, зокрема, структурного (відокремленого) підрозділу Департаменту захисту економіки Національної поліції України, в яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння в економічній сфері окремих осіб чи груп, направляються до слідчого підрозділу для початку та здійснення досудового розслідування і в обов'язковому порядку окрім ознак того чи іншого економічного злочину повинні містити відомості про проведену роботу щодо забезпечення відшкодування завданої шкоди. Зокрема, в обов'язковому порядку вони повинні містити відомості про наявність та місцезнаходження доказів (у т. ч. речових доказів), особливо оригіналів бухгалтерських документів, викрадених або здобутих злочинним шляхом коштів, майна та інших цінностей. Також повинна міститися інформація про вжиті заходи з розшуку майна і, зокрема, грошових коштів, на які може бути накладено арешт, та про їх місце зберігання. В цій ситуації начальник слідчого підрозділу:

- 1) особисто вивчає надані матеріали оперативного підрозділу, аналізує матеріали тих кримінальних проваджень, в яких не було встановлено осіб, і визначає найбільш досвідченого слідчого, якому з урахуванням навантаження доручає внесення відомостей до ЄРДР і проведення досудового розслідування;

- 2) разом із слідчим аналізує запропонований ним план проведення усіх необхідних слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій і вирішує питання про створення СОГ;

- 3) щомісячно під час здачі звітів надає до слідчого управління ГУНП інформацію щодо проведення розслідування у кримінальному провадженні та його стан (результати), виниклі труднощі та необхідні заходи;

4) приймаються до виконання письмові вказівки начальника слідчого управління ГУНП та забезпечується контроль за їх виконанням.

Видається, що з урахуванням викладеного є цілком обґрунтованим визнання СОГ оптимальною організаційною формою взаємодії слідчого з оперативними підрозділами при розслідуванні злочинів, особливо тих, що вчиняються організованими групами осіб. Але, як показує проведений аналіз, вказана організаційна форма взаємодії визначається тільки відомчими нормативно-правовими актами. В кримінальному процесуальному законодавстві це питання зачіпається тільки опосередковано. Наприклад, аналіз КПК України 2012 р. показує, що в ньому тільки згадується про розслідування кримінальних правопорушень слідчими групами:

– у п. 1 ч. 2 ст. 39 КПК України передбачено, що у випадку здійснення досудового розслідування слідчою групою керівник органу досудового розслідування має право визначити старшого слідчої групи, який керуватиме діями інших слідчих;

– у ст. 571 КПК України встановлено, що для проведення досудового розслідування обставин кримінальних правопорушень, вчинених на територіях декількох держав, або якщо порушуються інтереси цих держав, можуть створюватися спільні слідчі групи (у цьому разі Генеральна прокуратура України розглядає і вирішує питання про створення спільних слідчих груп за запитом слідчого органу досудового розслідування України, прокурора України та компетентних органів іноземних держав; члени спільної слідчої групи безпосередньо взаємодіють між собою, узгоджують основні напрями досудового розслідування, проведення процесуальних дій, обмінюються отриманою інформацією; координацію їх діяльності здійснює ініціатор створення спільної слідчої групи або один з її членів; слідчі (розшукові) та інші процесуальні дії виконуються членами спільної слідчої групи тієї держави, на території якої вони проводяться).

Згідно чинного законодавства слідча група утворюється постановою керівника органу досудового розслідування, про що протягом доби повідомляється прокурор, який здійснює повноваження прокурора у кримінальному провадженні. У цьому разі керівник також визначає старшого слідчої групи, який керуватиме діями інших слідчих (п. 1 ч. 1 ст. 39 КПК України). Але питання щодо створення і функціонування СОГ в КПК України взагалі не згадується і не розглядається. Видається, це пов'язано з тим що оперативні підрозділи, як вже зазначалося, не розглядаються належним чином як суб'єкти кримінального провадження, їх статус є досить приниженим (їм навіть заборонено звертатися до слідчого чи прокурора з клопотаннями про проведення тих чи інших слідчо-розшукових дій). На нашу думку це є суттєвою помилкою законодавця, адже це породжує в середовищі співробітників оперативних підрозділів атмосферу байдужості до результатів кримінального провадження, формального очікування доручень слідчого і, відповідно, формального їх виконання. Вважаємо, що така ситуація є нетерпимою і вимагає негайного виправлення шляхом внесення в КПК України змін в положення, що стосуються статусу оперативних підрозділів та їх співробітників. Також існує нагальна потреба і в правовому регулюванні створення і функціонування СОГ - визначення в КПК України організаційно-правової форми взаємодії слідчих та оперативних підрозділів з розмежуванням компетенції за характером використовуваних засобів вирішення спільних завдань. Зокрема, пропонується доповнити ст. 41 КПК України частиною 4, яку викласти у наступній редакції: «У кримінальних провадженнях щодо тяжких та особливо тяжких злочинів можуть створюватися слідчо-оперативні групи для забезпечення належної взаємодії між слідчими та оперативними підрозділами у застосуванні оперативно-розшукових методів і засобів у вирішенні узгоджених завдань кримінального провадження» [142].

Висновки до розділу 3

Взаємодія слідчого з оперативними підрозділами під час проведення досудового розслідування економічних злочинів є одним із ключових моментів в отриманні належних і допустимих доказів, зібраних стороною обвинувачення. Зокрема, це стосується проведення НСРД, під час яких використовуються специфічні методи пізнавальної діяльності. За своєю сутністю НСРД є оперативно-розшуковими заходами, які після початку кримінального провадження дозволяється в певних ситуаціях проводити для збирання доказів. Вони є спеціальним інструментом отримання доказів, який правоохоронні органи можуть використовувати тільки в певних законодавчо визначених випадках.

Економічні злочини є ретельно приховуваними, вони вчиняються під оболонкою господарських відносин і здійснення суб'єктами кримінальних правопорушень може легко видаватися за цивільно-правові (господарські) правопорушення або взагалі пояснюватися певними форс мажорними обставинами як наявними, так і надуманими. Тому використання під час слідства негласних методів отримання доказів виступає найбільш дієвим засобом виявлення доказів особливо на початковому етапі розслідування. Але їх використання повинно здійснюватися з дотриманням встановлених процесуальних процедур, що вимагає узгодженості в діях слідчого та співробітників оперативних підрозділів.

Надання КПК України слідчому повноважень, що раніше належали оперативним співробітникам (право проведення НСРД), а також обмеження обсягу повноважень оперативних підрозділів (не мають права проявляти ініціативу – звертатися з клопотаннями щодо проведення слідчих дій) на практиці зумовило низку проблемних питань у їх взаємодії. Шлях їх вирішення бачиться у створенні слідчо-оперативних груп при розслідуванні

економічних злочинів. У такому разі доручення щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій будуть надаватися не керівнику оперативного підрозділу, а безпосередньо оперативному працівникові, який входить до складу слідчо-оперативної групи.

Необхідність у проведенні НСРД при розслідуванні економічних злочинів виникає, як правило, тоді, коли до початку кримінального провадження не проводилися оперативно-розшукові заходи, спрямовані на вирішення оперативно-тактичних завдань щодо документування злочинної діяльності і забезпечення судової перспективи справи. Це є характерним для ситуації, коли кримінальне провадження за ознаками вказаної категорії злочинів розпочинається на підставі доказів, одержаних безпосередньо слідчим в результаті іншого кримінального провадження про тяжкий злочин (наприклад, при розслідуванні викрадення бюджетних коштів шляхом зловживання службовим становищем) і, відповідно, у кримінальному провадженні є всі підстави для проведення НСРД, спрямованих на одержання доказів злочинної діяльності: аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260 КК України); арешт, огляд і виїмка кореспонденції (ст. 261-262 КПК України); зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж та електронних інформаційних систем (ст. 263-264 КПК України); обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК України); спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269 КПК України) та аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270 КПК України); контроль за вчиненням злочину (ст. 271 КПК України); виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 272 КПК України); негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (ст. 274 КПК України).

Враховуючи ту обставину, що докази, отримані за допомогою НСРД та їх комплексів, будуть ретельно аналізуватися стороною захисту у суді з

метою їх дискредитації, виключно важливим є дотримання всіх процесуальних процедур стосовно їх підготовки, проведення, та фіксації результатів. Це є можливим тільки у тому випадку коли НСРД реалізуються співробітниками оперативного підрозділу не за формальним дорученням, а за активної участі слідчого – керівника СОГ. При цьому оперативні працівники повинні володіти як інформацією, необхідною їм для проведення конкретної НСРД, так й чітко орієнтуватися в загальній ситуації кримінального провадження, бачити і розуміти його перспективи, а також знати всі нюанси процесуального оформлення ходу та результатів НСРД та їх використання у суді стороною обвинувачення.

Специфічність механізму відображення економічних злочинів у навколишньому середовищі (у першу чергу, в різноманітних документах) обумовлює й особливості завдань розслідування, які вирішуються спільно слідчим та оперативними співробітниками при проведенні окремих слідчих (розшукових) дій. Йдеться, перша за все, про визначення переліку документів, їх вилучення і використання їх в подальшому як доказів. Це завдання вирішується шляхом проведення обшуків з вилученням документів, їх оглядом, підготовкою відповідних експертиз (технічної, почеркознавчої, комп'ютерно-технічної, судово-бухгалтерської, фінансово-економічної), допитів керівників і працівників підприємств. Завдання вказаних слідчо-розшукових дій вирішуються слідчим із залученням оперативних співробітників до підготовки і проведення до їх проведення або шляхом надання їм відповідних доручень щодо самостійного їх проведення. Для успішного виконання визначених тактичних завдань потрібне ретельне їх сумісне опрацювання з визначенням змісту вирішуваних завдань, процесуальних і тактичних нюансів їх проведення.

Взаємодія слідчого та оперативних співробітників окрім пізнавального аспекту (отримання відомостей про злочин) має й забезпечувальний аспект, який проявляється у своєчасному виявленні та

усуненні різноманітних перешкод розслідуванню, створюваних особами, які не зацікавлені в розкритті злочинів (протидії розслідуванню). Ця сторона діяльності оперативних підрозділів в теорії ОРД отримала назву оперативно-розшукового супроводження досудового розслідування, в якій в умовах кардинального оновлення кримінального процесуального законодавства (КПК України 2012 р.) проявляється низка негативних тенденцій. Їх аналіз дає підстави для наступних пропозицій:

- потрібно збалансувати статус співробітника оперативного підрозділу і слідчого в кримінальному провадженні, зокрема віднести оперативного співробітника до сторони обвинувачення і надати йому можливість проявляти ініціативу у кримінальному провадженні у застосуванні оперативно-розшукових методів у вирішенні тактичних завдань розслідування (подання рапортів, клопотань);

- ввести в перелік завдань кримінального провадження (ст. 2 КПК України) і в перелік завдань оперативно-розшукової діяльності (ст. 1 Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність») поняття розкриття злочину, визначивши співвідношення понять «розкриття злочину» і «розслідування злочину»;

- внести в перелік основних термінів КПК України поняття «оперативно-розшукова діяльність», «оперативно-розшукове супроводження», визначивши їх зміст у відповідності з положеннями ст. 2 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»;

- визначити в ч. 1 ст. 41 КПК України і в ч.1 ст. 5 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» статус оперативного підрозділу, як самостійного суб'єкта, який вирішує певне коло специфічних завдань в правоохоронній діяльності до початку кримінального провадження і після його початку;

- надати право співробітникам оперативних підрозділів під час кримінального провадження звертатися до слідчого чи прокурора з

клопотаннями про проведення гласних чи негласних слідчих (розшукових) дій, відповідно змінивши редакцію ч. 2 ст. 41 КПК України;

- в ч. 3 ст. 41 КПК України надати слідчому право під час кримінального провадження давати оперативним підрозділам доручення щодо проведення оперативно-розшукових заходів з метою встановлення невідомої особи, яка вчинила злочин, невідомих співучасників злочину, свідків або потерпілого.

Видається, що прогалиною кримінального процесуального законодавства є відсутність в КПК України норм, які б регулювали створення і функціонування слідчо-оперативних груп для розслідування тяжких та особливо тяжких злочинів. Наявність такої прогалини разом з іншими недоліками у визначенні статусу оперативних підрозділів породжує в середовищі співробітників оперативних підрозділів атмосферу байдужості до результатів кримінального провадження, формального очікування доручень слідчого і, відповідно, формального їх виконання. Така ситуація є нетерпимою і вимагає негайного виправлення шляхом внесення в КПК України змін в положення, що стосуються статусу оперативних підрозділів та їх співробітників. З цією метою пропонується доповнити ст. 41 КПК України частиною 4, яку викласти у наступній редакції: «У кримінальних провадженнях щодо тяжких та особливо тяжких злочинів можуть створюватися слідчо-оперативні групи для забезпечення належної взаємодії між слідчими та оперативними підрозділами у застосуванні оперативно-розшукових методів і засобів у вирішенні узгоджених завдань кримінального провадження».

ВИСНОВКИ

У дисертації проаналізовані основні проблемні питання, пов'язані з організацією і правовим регулюванням взаємодії правоохоронних, контролюючих та інших органів при розслідуванні економічних злочинів. Проведене дослідження дає підстави для наступних висновків, що мають певний ступінь новизни.

1. Взаємодія правоохоронних і контролюючих органів при розслідуванні економічних злочинів базується на врахуванні двох чинників - особливостях пізнавального процесу (об'єкта, наслідків, атмосфери протидії, форми доказування) та механізму вчинення економічних злочинів, який відображається в їх криміналістичній характеристиці (предметі посягання, суб'єктах, способах вчинення і слідах, прийомах протидії). Вказані чинники здійснюють суттєвий вплив на використання методів пізнання при розслідуванні економічних злочинів, до яких віднесені методи, що використовуються слідчим (криміналістичні методи), співробітником оперативного підрозділу (методи ОРД), спеціалістом (методи спеціальних галузей знань). Необхідність узгодження між собою названих методів, їх органічне поєднання вимагає організації належної взаємодії між суб'єктами пізнання при розслідуванні.

2. Ефективність взаємодії суб'єктів досудового розслідування залежить від врахування їх міжособистісних відносин (психологічний аспект). Існуюча нормативно-правова регламентація цієї взаємодії не завжди створює передумови для створення сприятливої атмосфери у взаємовідносинах вказаних суб'єктів. Встановлена процедура надання і виконання доручень слідчого оперативним підрозділам щодо проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій не сприяє налагодженню психологічного контакту між слідчим і оперативним працівником (співробітники оперативного підрозділу виконують доручення

слідчого опосередковано – через вказівку свого керівника, вони позбавлені права проявляти ініціативу). Належні умови для урахування як професійних якостей оперативних працівників і слідчих, так і їх психологічних особливостей забезпечуються лише шляхом створення і функціонування слідчо-оперативних груп для розслідування тяжких та особливо тяжких резонансних злочинів, що забезпечує утворення ділової творчої атмосфери при здійсненні сумісної діяльності у кримінальному провадженні.

3. Взаємодія слідчого з оперативними підрозділами при відкритті кримінального провадження і початку досудового розслідування економічних злочинів визначається характером використовуваних пізнавальних методів вказаних суб'єктів та слідчих ситуацій. Оперативно-розшукова діяльність є відносно самостійним видом діяльності, має чітку пошукову спрямованість і виражається в швидкому без здійснення формальних процесуальних процедур пошуку інформації про злочинну діяльність та її суб'єктів шляхом використання негласних методів і спеціальних технічних засобів і реалізується до (і для) початку кримінального провадження. Відтак, ОРД є відносно самостійним видом діяльності, коли оперативні підрозділи використовують для отримання відомостей про злочинну діяльність спеціальні методи, регламентовані відомчими нормативно-правовими актами з обмеженим режимом доступу. Після відкриття кримінального провадження оперативно-розшукова діяльність реалізується у вигляді негласних слідчих (розшукових) дій і набуває таким чином кримінально-процесуальної форми, результати якої мають значення доказів.

4. Значною мірою на характер взаємодії слідчого з оперативними підрозділами і контролюючими органами при розслідуванні економічних злочинів впливають ситуації, які складаються на початковому етапі розслідування. В цьому контексті слідчі ситуації початку досудового розслідування економічних злочинів мають ключове значення – вони є

визначальними не тільки для вирішення суто процесуальних питань кримінального провадження, але й для вибору пізнавальних та посвідчувальних прийомів і методів, що реалізуються під час проведення оперативно-розшукових заходів та слідчих (розшукових) дій.

5. Типовими слідчими ситуаціями, які зумовлюють характер сумісно вирішуваних тактичних завдань розслідування є:

- ситуація 1: *відкриття кримінального провадження і початок досудового розслідування за матеріалами оперативно-розшукових заходів* - може мати два варіанти: а) слідчий отримує від оперативного підрозділу матеріали, в яких зафіксовані ознаки економічного злочину, для початку і здійснення досудового розслідування; б) слідчий отримує від оперативного підрозділу тільки повідомлення про виявлення ознак економічного злочину, але оперативно-розшукові заходи ще не завершені, а відтак, відсутні і відповідні матеріали (в обох випадках для забезпечення судової перспективи справи про економічні злочини потрібне завчасне підключення слідчого до аналізу отримуваних матеріалів і створення слідчо-оперативної групи);

- ситуація 2: *відкриття кримінального провадження і початок досудового розслідування за матеріалами державних контролюючих органів або суб'єктів підприємницької діяльності* - при відсутності фактору раптовості передбачає залучення до слідчо-оперативної групи і використання фахівців контролюючих органів, які проводили перевірку (ревізію), для отримання консультацій та практичної допомоги при вивченні фінансово-господарських документів, підготовці і проведенні окремих слідчих (розшукових) дій, призначенні економічних експертиз;

- ситуація 3: *відкриття кримінального провадження і початок досудового розслідування за матеріалами, отриманими безпосередньо слідчим в результаті іншого кримінального провадження* - є сприятливою для початку розслідування, оскільки дозволяє шляхом проведення

негласних слідчих (розшукових) дій зафіксувати протиправну діяльність, отримати відповідні докази та іншу інформацію, яка може бути використана при вирішенні різноманітних тактичних завдань у кримінальному провадженні.

6. Економічні злочини є ретельно приховуваними, вчиняються під оболонкою господарських відносин і здійснення суб'єктами кримінальних правопорушень може легко видаватися за цивільно-правові (господарські) правопорушення або взагалі пояснюватися певними форс мажорними обставинами як наявними, так і надуманими. Тому взаємодія слідчого з оперативними підрозділами при розслідуванні економічних злочинів є одним із ключових моментів в отриманні належних і допустимих доказів, зібраних стороною обвинувачення. Зокрема, це стосується проведення НСРД, під час яких використовуються специфічні методи пізнавальної діяльності. За своєю сутністю НСРД є оперативно-розшуковими заходами, які після початку кримінального провадження дозволяється в певних ситуаціях проводити для збирання доказів. Вони є спеціальним інструментом отримання доказів, який правоохоронні органи можуть використовувати тільки в певних законодавчо визначених випадках. Але їх використання повинно здійснюватися з дотриманням встановлених процесуальних процедур, що вимагає узгодженості в діях слідчого та співробітників оперативних підрозділів.

7. Необхідність у проведенні НСРД при розслідуванні економічних злочинів виникає, як правило, тоді, коли до початку кримінального провадження не проводилися оперативно-розшукові заходи, спрямовані на вирішення оперативно-тактичних завдань щодо документування злочинної діяльності і забезпечення судової перспективи справи. Це є характерним для ситуації, коли кримінальне провадження за ознаками вказаної категорії злочинів розпочинається на підставі доказів, одержаних безпосередньо слідчим в результаті іншого

кримінального провадження про тяжкий злочин і, відповідно, у кримінальному провадженні є всі підстави для проведення НСРД, спрямованих на одержання доказів злочинної діяльності: аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260 КК України); арешт, огляд і виїмка кореспонденції (ст. 261-262 КПК України); зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж та електронних інформаційних систем (ст. 263-264 КПК України); обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК України); спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269 КПК України) та аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270 КПК України); контроль за вчиненням злочину (ст. 271 КПК України); виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 272 КПК України); негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (ст. 274 КПК України).

8. Від належної взаємодії слідчого з співробітниками оперативних підрозділів значною мірою залежить ефективність і гласних слідчих (розшукових) дій. Перш за все, йдеться про роботу з документами, в яких відображаються економічні злочини, визначення їх переліку, вилучення і використання їх в подальшому як доказів. Ці завдання вирішуються шляхом проведення обшуків з вилученням документів, їх оглядом, підготовкою відповідних експертиз (технічної, почеркознавчої, комп'ютерно-технічної, судово-бухгалтерської, фінансово-економічної), допитів керівників і працівників підприємств. Завдання вказаних слідчо-розшукових дій вирішуються слідчим із залученням оперативних співробітників до підготовки і проведення або шляхом надання їм відповідних доручень щодо самостійного їх проведення. Для успішного виконання даних тактичних завдань потрібне ретельне їх сумісне опрацювання з визначенням змісту вирішуваних завдань, процесуальних і тактичних нюансів їх проведення.

9. Надання КПК України слідчому повноважень, що раніше належали оперативним співробітникам (право проведення НСРД), а також обмеження обсягу повноважень оперативних підрозділів (не мають права проявляти ініціативу – звертатися з клопотаннями щодо проведення слідчих дій) на практиці зумовило низку проблемних питань у їх взаємодії. Шлях їх вирішення бачиться у створенні слідчо-оперативних груп при розслідуванні економічних злочинів. У такому разі доручення щодо проведення гласних і негласних слідчих (розшукових) дій будуть надаватися не керівнику оперативного підрозділу, а безпосередньо оперативному працівникові, який входить до складу слідчо-оперативної групи.

10. Взаємодія слідчого та оперативних співробітників окрім пізнавального аспекту (отримання відомостей про злочин) має й забезпечувальний аспект, який проявляється у своєчасному виявленні та усуненні протидії розслідуванню. Ця сторона діяльності оперативних підрозділів в теорії ОРД отримала назву оперативно-розшукового супроводження досудового розслідування, в якій в умовах кардинального оновлення кримінального процесуального законодавства проявляється низка негативних тенденцій. Їх аналіз дає підстави для наступних пропозицій:

- потрібно збалансувати статус співробітника оперативного підрозділу і слідчого в кримінальному провадженні, зокрема віднести оперативного співробітника до сторони обвинувачення і надати йому можливість проявляти ініціативу у кримінальному провадженні у застосуванні оперативно-розшукових методів у вирішенні тактичних завдань розслідування (подання рапортів, клопотань);

- ввести в перелік завдань кримінального провадження (ст. 2 КПК України) і в перелік завдань оперативно-розшукової діяльності (ст. 1 Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність») поняття розкриття

злочину, визначивши співвідношення понять «розкриття злочину» і «розслідування злочину»;

- внести в перелік основних термінів КПК України поняття «оперативно-розшукова діяльність», «оперативно-розшукове супроводження», визначивши їх зміст у відповідності з положеннями ст. 2 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»;

- визначити в ч. 1 ст. 41 КПК України і в ч.1 ст. 5 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» статус оперативного підрозділу, як самостійного суб'єкта, який вирішує певне коло специфічних завдань в правоохоронній діяльності до початку кримінального провадження і після його початку;

- надати право співробітникам оперативних підрозділів під час кримінального провадження звертатися до слідчого чи прокурора з клопотаннями про проведення гласних чи негласних слідчих (розшукових) дій, відповідно змінивши редакцію ч. 2 ст. 41 КПК України;

- в ч. 3 ст. 41 КПК України надати слідчому право під час кримінального провадження давати оперативним підрозділам доручення щодо проведення оперативно-розшукових заходів з метою встановлення невідомої особи, яка вчинила злочин, невідомих співучасників злочину, свідків або потерпілого.

11. Прогалиною кримінального процесуального законодавства є відсутність в КПК України норм, які б регулювали створення і функціонування слідчо-оперативних груп для розслідування тяжких та особливо тяжких злочинів. Наявність такої прогалини разом з іншими недоліками у визначенні статусу оперативних підрозділів породжує в середовищі співробітників оперативних підрозділів атмосферу байдужості до результатів кримінального провадження, формального очікування доручень слідчого і, відповідно, формального їх виконання. Така ситуація вимагає негайного виправлення шляхом внесення в КПК України змін в

положення, що стосуються статусу оперативних підрозділів та їх співробітників. З цією метою пропонується доповнити ст. 41 КПК України частиною 4, яку викласти у наступній редакції: «У кримінальних провадженнях щодо тяжких та особливо тяжких злочинів можуть створюватися слідчо-оперативні групи для забезпечення належної взаємодії між слідчими та оперативними підрозділами у застосуванні оперативно-розшукових методів і засобів у вирішенні узгоджених завдань кримінального провадження».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абламський С. Є., Юхно О. О., Лук'яненко Ю. В. Взаємодія слідчого з іншими органами і підрозділами при розкритті та розслідуванні кримінальних правопорушень: навчальний посібник / за заг. ред. доктора юридичних наук, проф. О.О. Юхна. Харків: «НікаНова», 2017. 152 с.
2. Абрамов А.М., Климов И.А. Организационно-тактические формы оперативно-розыскной деятельности. Москва: ЮИ МВД РФ, 1995. 221 с.
3. Аксенов Р.Г., Кинзин В.Д. Изобличение лица, совершившего преступление в сфере предпринимательской деятельности: монография. Москва: Юрлитформ, 2009. 168 с.
4. Алгазин А. И., Галагуза Н. Ф., Ларичев В. Д. Страхование мошенничество и методы борьбы с ним: учеб.-практ. пособ. Москва: Изд-во «ДЕЛО», 2003.–512 с.
5. Александренко О.В. Криміналістичні проблеми подолання протидії розслідуванню: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ: Нац. акад. внутр. справ України, 2004. – 250 с.
6. Алексеев А.И., Синилов Г.К. Актуальные проблемы теории оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел. Москва: ВНИИ МВД СССР, 1973. 172 с.
7. Аркуша Л. І., Климаш С. М. До сутності поняття протидії розслідуванню злочинів. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (20 травня 2016 р., м. Одеса): у 2 т. Т. 2. Відп. ред. М. В. Афанасьєва. Одеса : Юридична література, 2016. С. 361–364.
8. Аркуша Л. І. Легалізація (відмивання) доходів, одержаних у результаті організованої злочинної діяльності: характеристика, виявлення, розслідування: монографія. Одеса: Юридична література. 2010. С. 229–259.

9. Бажанов С. Возникновение и развитие группового метода расследования. *Законность*. 1995. №9. С.41–45.
10. Бажанов С. В. Историческая преемственность следственных групп (бригад). *Законность*. 1998. № 5. С. 41–45.
11. Бандурка О. М. Теорія і практика оперативно-розшукової діяльності: монографія. Харків: Золота миля, 2012. 620 с.
12. Бараненко Б. І. Психологія оперативно-розшукової діяльності. Загальна частина : навч. посіб. / за ред. Е. О. Дідоренка, Я. Ю. Кондратьєва. – Луганськ : РВВ ЛАВС, 2003. 272 с.
13. Бахин В. П., Карпов Н. С. Преступная деятельность, как объект криминалистического изучения: Лекция. Киев: Б.И., 1999. – 21 с.
14. Бахин В.П. Криминалистика. Проблемы и мнения (1962–2002). – Киев: НВТ «Правник», 2002. 268 с.
15. Белкин Р.С. Курс криминалистики. В 3 т. Т. 3: Криминалистические средства, приемы и рекомендации. Москва: Юрист, 1997. С. 136–137.
16. Белкин Р.С. Противодействие расследованию и пути его преодоления криминалистическими и оперативно-розыскными средствами и методами. Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования: учебник / под ред. Т.В. Аверьяновой, Р.С. Белкина. Москва: Новый Юрист, 1997. 400 с.
17. Берназ В. Д. Психологія взаємодії у діяльності слідчо-оперативної групи. *Актуальні проблеми держави та права*. 2001. Вип. 10. С. 273–279.
18. Бертовский Л. В. Выявление преступлений, связанных с нарушением правил экономической деятельности. *Сетевое издание «Академическая мысль»*. 2018. № 1 (2). С. 11–14.
19. Бертовский Л.В. Расследование преступлений экономической направленности: научно-практическое пособие. – Москва: Проспект, 2016. 304 с.

20. Білічак О. А. Контроль за вчиненням злочину: поняття та форми. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Юридичні науки*. 2017. Т. 28(67), № 2. С. 51–55. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/ujrn/uztnu_law_2017.

21. Білоус В.В. Роль судових експертиз при розслідуванні фіктивного підприємництва. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. зб. наук.-практ. мат. (до 80-річчя заснування Харківського НДІ судових експертиз). Харків: Право, 2003. Вип. 3. С. 493–497.

22. Білоус В. В., Шепітько В. Ю. Фіктивне підприємництво (криміналістична характеристика та програма розслідування): довідник слідчого. Харків: Одиссей, 2007. 184 с.

23. Білоус В.В. Проблеми методики розслідування фіктивного підприємництва: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2004. С.133–160.

24. Бобраков И.А. Воздействие преступников на свидетелей и потерпевших и криминалистические методы его преодоления: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Москва, 1997. 19 с.

25. Бондар Г. Проблеми взаємодії слідчих правоохоронних відомств при розслідуванні особливо складних злочинів у кредитно–фінансовій та банківській системах. *Підприємництво, господарство і право*. 2003. №2. С.94–96.

26. Борідько О.А., Граділь О.І. Організаційно-правові засади взаємодії органів досудового слідства і оперативних підрозділів при провадженні у кримінальних справах. *Право і суспільство: кримінальний процес. Організація боротьби зі злочинністю*. 2010. № 4. С. 220–223.

27. Быков В.М. Психологические аспекты взаимодействия следователя и органов дознания: Лекция. Омск, 1976. 42 с.

28. Важинський В.М. Процес доказування при розслідуванні фіктивного підприємництва та пов'язаних з ним злочинів в Україні: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2009. 203 с.

29. Вандер М. Б. Особенности расследования преступлений в современной криминальной обстановке. *Вестник криминалистики*. 2003. Вып. 3 (7). Москва: Спарк, 2003. С.10–15.

30. Варналій, З. С. Тінізація малого підприємництва (економічні та правові аспекти). Київ : Ін-т приват. права і підприємництва АПРН України, 1998. 56 с.

31. Виявлення і розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з наданням послуг у сфері грального бізнесу: метод. рекомендації / Ю.А. Федько. О.А. Сидоров, О.Ф. Вакуленко та ін. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2013. 72 с.

32. Водоп'ян Н.Ф. Недоліки актів перевірки господарсько-фінансової діяльності суб'єктів підприємництва, складених контролюючими органами. *Актуальные вопросы судебной экспертизы и криминалистики на современном этапе судебно-правовой реформы* (к 75-летию основания Харьк. НИИ судебных экспертиз им. засл. проф. Н.С.Бокариуса). Харьков: Право. 1998. С.231–232.

33. Водько П.П. Фундаментальные положения оперативно-розыскной деятельности Украины нуждаются в корректировке. *Оперативно-розшукова діяльність та кримінальний процес: теоретико-праксиологічний дискурс щодо їх співвідношення в умовах реформування органів внутрішніх справ України*: матеріали міжнарод. наук.- практ. конф. (м. Одеса, 22–23 квітня 2015 р.). Одеса: ОДУВС, 2015. С. 9–12.

34. Волженкин Б.В. Преступления в сфере экономической деятельности. СПб.: Изд. «Юрид. центр Пресс», 2002. 641 с.

35. Волобуев А.Ф. Противодействие расследованию преступлений: сущность и преодоление. *Расследование и противодействие ему в*

состязательном уголовном судопроизводстве: процессуальные и криминалистические вопросы: сб. науч. трудов. Москва: Академия управления МВД России, 2007, С. 98–115.

36. Волобуев А.Ф. Противодействие расследованию экономических преступлений и его преодоление. *Государство и право*. 2002. № 4. С.42–47.

37. Волобуєв А. Ф. Механізм злочину та його зв'язок з концептуальними положеннями криміналістики: монографія. Кривий Ріг: Вид. Р. А. Козлов 2019. 122 с.

38. Волобуєв А. Ф. Проблеми методики розслідування розкрадань майна в сфері підприємництва: монографія. Харків: Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. 335 с.

39. Волобуєв А.Ф. Економічні злочини: поняття та проблеми розробки методики розслідування. *Актуальні проблеми держави і права*. Одеса: Юридична література, 2003. С. 35–39.

40. Волобуєв А.Ф. Подолання протидії організованих злочинних груп розслідуванню економічних злочинів. *Вісник ЛІВС МВС України*. 1999. № 3. С. 201–213.

41. Волобуєв А.Ф. Про деякі стандарти злочинної поведінки в технології організованої економічної злочинності. *Вісник Академії правових наук України*. 2001. №1 (24). С.175–181.

42. Волобуєв А.Ф. Проблеми методики розслідування розкрадань майна в сфері підприємництва. Харків: Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. 336 с.

43. Волынский А.Ф., Лавров В. П. Организационное противодействие раскрытию и расследованию преступлений (проблемы теории и практики). *Организованное противодействие раскрытию и расследованию преступлений и меры по его нейтрализации: материалы научно-практической конференции* (г. Руза, 29–30 октября 1996 г.). М.: ЮИ МВД России, 1997. С. 93.

44. Выявление и раскрытие мошенничества / Голубовский В.Ю., Егоршин В.М., Сурков К.В. и др. СПб.: Изд. «Лань», Санкт-Петербургский университет МВД России, 2000. 64 с.

45. Гавло В.К. О следственной ситуации и методике расследования хищений, совершаемых с участием должностных лиц. *Вопросы криминалистической методологии, тактики и методики расследования*. Москва, 1973. С. 90–94.

46. Гавло В.К., Ключко В.Е., Ким Д.В. Судебно-следственные ситуации: психолого-криминалистические аспекты: монография; под ред. В.К. Гавло. Барнаул, 2006. С. 75.

47. Гапонюк Марина. Оперуповноважений не уповноважений. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://jurblog.com.ua/2017/04/operupovnovazheniy-ne-upovnovazheniy/>.

48. Гвоздецький В.Д. Діяльність Державної служби боротьби з економічною злочинністю та управління її апаратами. Київ: НАВС України, 1997. 40 с.

49. Гейко К.Г. Экспертизи при расследовании преступлений в сфере функционирования государственных целевых фондов. *LEGEA SI VIATA*. 2015. № 9/3 (285). С.6–10 (Republicii Moldova).

50. Герасимов И.Ф. Взаимодействие органов предварительного следствия и дознания при расследовании особо опасных преступлений: автореф. дис. на соискание учен. степени. канд. юрид. наук: спец.: 12.00.09. Свердловск, 1966. 22 с.

51. Гетманцев Д. О., Шукліна Н. Г. Банківське право України: навч. посібник. К.: Центр навчальної літератури, 2007. 344 с.

52. Головіна В.П. Основи методики розслідування легалізації (відмивання) грошових коштів, здобутих злочинним шляхом, з використанням кредитно-банківської системи: дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2004. 204 с.

53. Гордін Л.Я. Слідчо-оперативна група: проблеми створення та діяльності: монографія. Харків: Вид-во ФІНН, 2009. 192 с.
54. Горский Г. Ф., Кокорев Л. Д., Элькинд П. С. Проблемы доказательств в советском уголовном процессе. Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та. 1978. 303 с.
55. Грицюк І.В. Генезис поняття «протидія розслідуванню злочинів» у криміналістичній науці. *Науковий вісник Національного університету ДПС України. Серія «Економіка. Право»*. 2011. № 4 (55). С. 240–245.
56. Грібов М.Л. Законодавче регулювання контролю за вчиненням злочину. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 6. С. 248–251. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pap.in.ua/6_2016/73.pdf.
57. Грохольский В.Л. Система принципів оперативно-розшукової діяльності: автореф. дис.... канд. юрид. наук: 21.07.04. Київ, 1999. 16с.
58. Грошевой Ю.М. Сущность судебных решений в советском уголовном процессе. Харьков: Вища школа; Изд-во при Харьковском ун-те, 1979. 144 с.
59. Губар С. В. Історія розвитку попереднього слідства в Україні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. 2001. № 1. С. 258–267.
60. Данченко Л.І. Організація проведення негласних слідчих (розшукових) дій. *Актуальні проблеми розслідування злочинів: зб. тез доповідей III Всеукр. наук.- практ. конф. (м. Київ, 1 липня 2014 р.)*. К.: Нац. акад. внутр. справ, 2014. С. 40–42.
61. Даньшин М. В., Обаль О.О. Взаємодія слідчого з оперативними підрозділами при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях щодо економічних злочинів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. Одеса. 2019. Вип. 38. С. 172–175.

62. Даньшин М.В. Класифікація способів приховування злочинів у криміналістиці: навчальний посіб. Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2007. 116 с.
63. Даньшин М.В. Классификация способов сокрытия преступлений в криминалистике: автореферат ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харьков, 2000. 20 с.
64. Динту В.А. Спеціальний слідчий експеримент як форма контролю за вчиненням злочину. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/2833/.pdf>.
65. Дмитрієв А.А. Компетенція і повноваження кримінальної поліції як складова національної поліції України. *Європейські перспективи*. 2015. № 7. С. 83–87.
66. Драпкин Л.Я. Основы теории следственных ситуаций. Свердловск: Изд-во Урал. ун-та, 1987. 168 с.
67. Дубинский А. Я., Шостак Ю. Н. Организация и деятельность следственно-оперативной группы. Киев, 1981. С. 22–26.
68. Дунаєва А. В. Взаємодія слідчого та оперативного підрозділу органу внутрішніх справ під час розшуку підозрюваного. *Часопис Академії адвокатури України*. 2013. № 18. С. 1–7.
69. Дьяченко О.Ф., Щербаковська Л.П. Возможности дифференциации копировально-размножувальних апаратів з кольоровим зображенням при криміналістичному дослідженні документів. *Актуальные вопросы судебной экспертизы и криминалистики на современном этапе судебно-правовой реформы* (к 75-летию основания Харьк. НИИ судебных экспертиз им. засл. проф. Н.С.Бокариуса). Харьков: Право. 1998. С. 101–103.
70. Експертизи у судовій практиці / за заг. ред В.Г. Гончаренка. К.: Юрінком Інтер, 2006. 388 с..
71. Журавлев С. Ю. Противодействие деятельности по раскрытию и расследованию преступлений и тактика его преодоления: автореф. дис. ... кандидата юрид. наук: спец. 12.00.09. Нижний Новгород, 1992. 18 с.

72. Зейкан Я.П. Про недопустимі докази: методичні рекомендації для адвокатів. Харків: Фактор, 2019. 128с.

73. Зеленецький В.С. Пізнання в кримінальному процесі. *Радянське право*. 1977. № 4. С. 73–76.

74. Ищенко Е. П. Специалист в следственных действиях: (уголовно-процессуальные и криминалистические аспекты): практ. пособие. Москва: Юридическая литература, 1990. 160 с.

75. Ищенко П.П. Организованная наркопреступность: современные технологии по обе стороны закона [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.samoupravlenie.ru/45-11.php>.

76. Ільковець Л. Спеціальний суб'єкт злочину в сфері службової діяльності. *Вісник прокуратури*. 2003. №7. С. 66–69.

77. Інструкція з організації реагування на заяви та повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України /затв. Наказом Міністерства внутрішніх справ України 16.02.2018 № 111 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0371-18/ed20180216#n31>.

78. Інструкція про проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12>.

79. Калюк С.М. Міжнародний досвід негласних слідчих (розшукових) дій. *Актуальні проблеми розслідування злочинів: зб. тез доповідей III Всеукр. наук.- практ. конф. (м. Київ, 1 липня 2014 р.)*. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2014. С. 169–171.

80. Камлик М.І. Особливості обліку і використання обліково-бухгалтерських документів при виявленні та розслідуванні корисливих злочинів у галузях економіки. *Судова бухгалтерія*. Київ: Синтез, 1995. 256 с.

81. Капліна О., Маринів Н. Проведення ревізій та перевірок у кримінальному провадженні: дисонанс законодавства та правозастосовної практики. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. №2. С. 197–206.
82. Карагодин В.Н. Преодоление противодействия предварительному расследованию. Свердловск, 1992. 176 с.
83. Каргодин В.Н. Проблемы подготовки к расследованию в условиях противодействия. *Актуальные проблемы следственной деятельности*. Свердловск, 1990. С. 4–14.
84. Карпіка С.М. Виконання доручень слідчих як основна форма діяльності оперативних підрозділів у кримінальному судочинстві. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Вип. 6.2. Том 4. С. 81–84.
85. Карпов Н. С. Криміналістичні засади вивчення злочинної діяльності: монографія. Київ: Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2007. 522 с.
86. Климчук М.П. Виконання доручень, як форма взаємодії слідчих та оперативних підрозділів у кримінальному провадженні. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 54–58.
87. Коваленко В.В. Шляхи удосконалення правового регулювання взаємодії слідчого і спеціаліста при проведенні слідчих дій. *Вісник Запорізького юридичного інституту*. Запоріжжя, 2003. С. 259–262.
88. Ковтун Ю.А., Шевцов Р.М., Новикова Е.А., Винокуров Э.А., Жукова Н.А. Психологические и организационные аспекты взаимодействия следователя с органом дознания при раскрытии преступлений и расследовании уголовных дел. *Современные проблемы науки и образования*. 2015. № 2-2. [Электронный ресурс]. –Режим доступа: <https://www.science-education.ru/ru/article/view?id=22198>.
89. Кондратов А.И. Организация деятельности следственных бригад по расследованию многоэпизодных уголовных дел. *Актуальные проблемы теории и практики борьбы с организованной преступностью в России*:

матеріали науч.-практ.. конф. Москва:МИ МВД РФ. 1994. Вып. 1. С. 94–101.

90. Кондратьєв Я. Ю., Бараненко Б. І., Пясецький П. І. Психологія ОРД як окрема галузь практичної психології. *Проблеми оперативно-розшукової діяльності й забезпечення прокурорського нагляду за її законністю*: аналітичні матеріали, пропозиції наукових і практичних працівників: матер. Міжнар. наук.-практ. конференції (м. Луганськ, 21–22 лютого 2000 р.). Луганськ: РВВ ЛІВС, 2003. С. 149–164.

91. Коновалова В. О., Шепітько В. Ю. Юридична психологія: підручник. 2-ге вид., перероб.і доп. Харків: Право, 2008. 240 с.

92. Корж В.П. Криміналістичний аналіз економічних злочинів, що вчиняються в умовах ринкового господарювання. *Міжнародний юридичний вісник*: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. 2014. Вип. 1 (1). С.46–54.

93. Користін О. Є. Актуалізація інтеграції психології і оперативно-розшукової діяльності. *Юридична психологія та педагогіка*. 2013. № 1. С. 184–193.

94. Користін О.Є. Нова парадигма оперативно-розшукової діяльності: до питання концептуалізації кримінальної розвідки органів внутрішніх справ України. *Оперативно-розшукова діяльність і кримінальний процес: теоретико-праксиологічний дискурс щодо їх співвідношення в умовах реформування органів внутрішніх справ України*: матер.міжнар.наук.-практ.конф. (м. Одеса, 22-23 квітня 2015 р. Одеса: ОДУВС, 2015. С. 4–5.

95. Косяк Є.Л. Проблемні питання правового регулювання підстав та порядку проведення негласних слідчих (розшукових) дій за КПК України. *Нова форма досудового розслідування в проекті нового КПК України та проблеми її реалізації в діяльності СБ України*: матер. наук.-практ.конф. (м. Київ, 27 квітня 2012 р.). Київ: Наук. вид. відділ НА СБ України, 2012. С.117–122.

96. Кривенко Т., Куранова Э. Расследование мошенничества в частном предпринимательстве. *Законность*. 1995. №10. С. 20–25.

97. Кривошеев В.И. Об исследовании оттисков печатей и штампов, нанесенных клише, изготовленными в Украине по технологии зарубежных фирм. *Актуальные вопросы судебной экспертизы и криминалистики на современном этапе судебно-правовой реформы* (к 75-летию основания Харьк. НИИ судебных экспертиз им. засл. проф. Н.С.Бокариуса). Харьков: Право. 1998. С.103–106.

98. Криминалистика: Расследование преступлений в сфере экономики : учебник / под ред. В. А. Грабовского, А. Ф. Лубина. Нижний Новгород, 1995. 400 с.

99. Криминология: учебник / под ред. акад. В.Н. Кудрявцева, проф. В.Е. Эминова. М.: Юристъ, 1997. 512 с.

100. Криміналістика: підручник: у 2-х т. Т. 1 / А.Ф. Волобуєв, М.В. Даньшин, А.В. Іщенко та ін.; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. О. Малярової; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. 384 с.

101. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник / І.М. Даньшин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська та ін.; за заг. ред. В. В. Голіни. 2-ге вид. перероб. і доп. Харків: Право, 2009. 288 с.

102. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар: у 2 т. Т.1 / О.М. Бандурка, Є.М. Блажівський, Є.П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. Харків: Право, 2012. 768 с.

103. Кубарєв І.В. Слідчо-оперативна група: системні ознаки. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2010. № 4. С. 241–248.

104. Кузьмічов В.С., Чорноус Ю.М. Слідча діяльність: характеристика та напрями удосконалення: монографія. Київ: ЗАТ «НІЧЛАВА», 2005. 448 с.
105. Курс кримінології: Особлива частина: підручник: у 2 кн. кн. 2 / відп. ред. Я.Ю. Кондратьев. Київ: Юрінком Інтер, 2001. 480 с.
106. Кустов А.М. Механизм деятельности по противодействию расследованию. *Актуальные проблемы криминалистического обеспечения расследования преступлений* : труды Акад. МВД РФ. Москва, 1996. С. 54–55.
107. Лебеденко В.І., Коніжай Р.О. Соціальна обумовленість інституту оперативного супроводження у сфері економіки. *Науковий Вісник Національної академії внутрішніх справ України*. 2003. № 2. Ч. 2. 2003. С.49–52.
108. Липовский В.В., Лутонина Г.Д., Мороз Т.И., Прохоров-Лукин Г.В., Юрченко О.Б. К вопросу о возможности идентификации матричных принтеров по изготовленным с их помощью документам. *Актуальные вопросы судебной экспертизы и криминалистики на современном этапе судебно-правовой реформы* (к 75-летию основания Харьк. НИИ судебных экспертиз им. засл. проф. Н.С.Бокариуса). Харьков: Право. 1998. С.96–98.
109. Лисиченко В. К. Юридическое понятие документа и его значение. *Криминалистика и судебная экспертиза*. Київ, 1972. Вып. 9. С. 179–188.
110. Лисиченко В.К., Шехавцов Р.М. Проблеми теорії та практики подолання протидії розслідуванню окремих різновидів злочинів, вчинених організованими групами, злочинними організаціями: монографія. 2-е вид. перероб. та допов. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2012. 317 с.
111. Лубин А. Ф. Криминалистическая характеристика преступной деятельности в сфере экономики: понятие, формирование, использование. Нижний Новгород, 1991. 232 с.

112. Лузгин И.М. Моделирование при расследовании преступлений. Москва: Юрид. лит., 1981. 152 с.

113. Общие положения методики расследования отдельных видов преступлений / Криминалистика: учебник / Белкин Р.С., Жарский В.Е., Лузгин И.М., Макаров И.В., и др.; под ред.: Белкин Р.С., Викторов Б.А. Москва: Юрид. лит., 1976. 552 с.

114. Лузгин И.М. Расследование как процесс познания: учеб. пособие. – М.: НИРИО ВШ МВД СССР, 1969. 178 с.

115. Лузгин И. М. Логика следствия: учеб.-метод. пособие. Москва: Изд-во Акад. МВД СССР, 1976. 65 с.

116. Лузгин И. М. Методологические проблемы расследования. Москва: Юрид. лит., 1973. 215 с.

117. Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є. Тактика подолання протидії розслідуванню. *Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції «Малиновські читання»* (м. Острог, 13-14 листопада 2015 р.). Острог: Вид-во Нац. ун-ту «Острозіка академія», 2015. С. 193–195.

118. Лунеев В.В. Преступность XX века. Мировые, региональные и российские тенденции. Изд. 2-е, перераб. и доп. Москва: Волтерс Клувер, 2005. 912 с.

119. Лученок А.И. Мошенничество в бизнесе. Минск: Амалфея, 1997. 272 с.

120. Лысенко В.В. Расследование уклонений от уплаты налогов, совершенных должностными лицами предприятий, организаций, учреждений. Харьков: «Консум», 1997. 192 с.

121. Максимович Р. Чи є нотаріус службовою персоною? *Підприємництво, господарство і право*. 2005. № 3. С. 162–163.

122. Малярова В. Актуальные вопросы противодействия расследованию преступлений в современных условиях. *Jurnalul juridic national: teorie și practică / National law journal: theory and practice /*

Национальный юридический журнал: теория и практика. 2016. № 2. Ч. 1. С. 140–142.

123. Маркушин А.Г. Оперативно-розыскная деятельность: учебник и практикум. 4-е изд, пер. и доп. Москва: Издательство Юрайт, 2017. 306 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.biblio-online.ru/book/964D0D58-8FCD-4B7D-9710-5F18200A8AFF>.

124. Марушев А. Д. Особливості організації і тактики взаємодії слідчого з ревізором. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н.Каразіна. Серія «Право».* 2013. № 1077. Вип. 15. С. 141–143.

125. Марушев А. Д. Принципи взаємодії слідчого з спеціалістами-економістами. *Форум права.* 2013. № 1. С. 662–665.

126. Маслов А.Е. Следственная тайна как средство преодоления противодействия расследованию: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Воронеж, 2001. 20с.

127. Матусовский Г.А. Экономические преступления: криминалистический анализ. Харьков: Консум, 1999. 480 с.

128. Меденцев А.М. Особливості окремих слідчих (розшукових) дій при розслідуванні злочинів в сфері державних закупівель. *Вісник ПРЦНА Правових наук України.* 2015. № 3/138. С.99–101.

129. Моїсєєв О.М. Уточнене визначення документів та експертна технологія їх дослідження. *Вісник національного університету внутрішніх справ.* 2002. Вип. 17. С. 24–29.

130. Москвин, Е.О. Противодействие предварительному расследованию: понятие и классификация. *Воронежские криминалистические чтения.* Вып. 3 / под ред. О.Я. Баева. Воронеж: Издательство Воронежского государственного университета, 2002. С. 143–145.

131. Мошенський С. З. Фінансові центри України та ринок цінних паперів індустріальної епохи. London: Xlibris, 2014. 453 с.

132. Мусієнко І. І. Співвідношення оперативно-розшукової діяльності та кримінального процесу: проблеми правової регламентації. *Оперативно-розшукова діяльність і кримінальний процес: теоретико-практиологічний дискурс щодо їх співвідношення в умовах реформування органів внутрішніх справ України*: мат. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 22-23 квітня 2015 р.). Одеса: ОДУВС, 2015. С. 15–17.

133. Надточій С.А. Особливості правової регламентації негласних слідчих (розшукових) дій. *Досудове розслідування: актуальні проблеми та шляхи вирішення*: матер. постійно діючого наук.-практ. семінару (м. Харків, 25 жовтня 2013 р.). Харків: ТОВ «Оберіг», 2013. Вип. 5. С. 188–189.

134. Нафиев С. Х., Хамидуллина Г. Р. Экономические преступления. Судебно-бухгалтерская экспертиза как метод предупреждения экономической преступности: учеб. пособие. Москва: Издательство «Экзамен», 2003. 192 с.

135. Николайчук И. А. Соккрытие преступлений как форма противодействия расследованию / под ред. Р. С. Белкина. М.: Мегатрон XXI, 2000. 233 с.

136. Ніколаюк С.І., Коніжай Р.О. Оперативне супроводження банківського кредитування та його інформаційне забезпечення. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*: у 2-х ч. Київ: Національна академія внутрішніх справ України, 2003. №1. С. 51–65.

137. Новейший словарь иностранных слов и выражений. Минск: Современный литератор, 2006. 976 с.

138. Новий тлумачний словник української мови. Т.3. Київ: Вид-во «Аконіт», 2006. С. 288.

139. Обаль. О.О. Взаємодія слідчого з оперативними підрозділами при виявленні ознак економічних злочинів. *Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. Серія: Право*. 2018. Вип. 25. С. 131–134.

140. Обаль. О.О. Взаємодія слідчого з оперативними підрозділами: трансформація теорії оперативно-розшукової діяльності та її ролі в розслідуванні злочинів. *NATIONAL LAW JOURNAL: THEORY AND PRACTICE” L.L.C. Scientific and practical Publication in law (Republica Moldova)*. 2018. Nr. 5 (33). С. 194–198.

141. Обаль. О.О. Особливості економічних злочинів як детермінуючий фактор взаємодії слідчого з оперативними підрозділами. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2019. Вип. 4. Т. 2. С. 110–114.

142. 5. Обаль О.О. Слідчо-оперативна група як оптимальна організаційно-правова форма взаємодії слідчого з оперативними підрозділами при розслідуванні економічних злочинів. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. № 2. С. 121–129.

143. Обаль О.О. Расследование экономических преступлений: организационный аспект. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. № 5. С. 149–154.

144. Оперативно-розыскная деятельность: учебник / под ред. К.К. Горяинова, В.С. Овчинского, Г.К. Сенилова, А.Ю. Шумилова. 2-е изд., доп. и перераб. М.: ИНФРА-М, 2004. 848 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.bnti.ru/showart.asp?aid=989&lvl=05>.

145. Організаційно-правові та тактичні основи протидії злочинності у сфері високих інформаційних технологій: навчальний посібник / за ред. Б.В. Романюка, Є.Д. Скулиша. Київ: Нац. акад. служби безпеки України, 2011. С. 225–226.

146. Орлов Ю.Ю. Щодо місця і ролі оперативно-розшукової діяльності міліції в сучасній Україні. *Оперативно-розшукова діяльність і*

кримінальний процес: теоретико-праксиологічний дискурс щодо їх співвідношення в умовах реформування органів внутрішніх справ України: мат. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 22-23 квітня 2015 р.). Одеса: ОДУВС, 2015. С.17–21.

147. Ортинський В.Л. Протидія нелегальній економіці засобами оперативно-розшукової діяльності: монографія. Львів: ЛЮІ, 2004. 436 с.

148. Основы борьбы с организованной преступностью / под ред. В.С. Овчинского, В.Е. Эминова, Н.П. Яблокова. М.: ИНФРА-М, 1996. 400 с.

149. Основы оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел: учеб. / под ред. Ю.А. Агафонова, Ю.Ф. Кваши. Краснодар: Краснодар. ун-т МВД России, 2007. 305 с.

150. Охріменко І. М. Оперативно-розшукова психологія: загальні положення. *Юридична психологія та педагогіка*. 2009. № 2. С. 67–77.

151. Павлик П.М. Правові підстави оперативно-розшукового забезпечення стадії порушення кримінальної справи. *Вісник університету внутрішніх справ*. Харків, 1998. №6. С.80–87.

152. Палюх Андрій. Особливості процесу пізнання при бригадному методі розслідування. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2011. №1. С. 95–101.

153. Панова А. В. Визнання доказів недопустимими у кримінальному провадженні: монографія. Харків: Право, 2017. 256 с.

154. Перепелица Н.Н., Шинкаренко И.Р. Оперативно-розыскное сопровождение уголовного судопроизводства и судебного разбирательства. *Оперативно-розшукова діяльність: проблеми та шляхи їх розв'язання* (Додаток до «Вісника ЛІВС МВС України». 1998. № 3. Луганськ: РВВ ЛІВС МВС України. 1998. С.30–47.

155. Петелин Б.Я. Следственно-оперативные группы (вопросы организации и деятельности): учеб. пособие. М.: МВШ МВД СССР, 1986. 136 с.

156. Пивоваров В. В., Щербина Л. І. Взаємодія органів досудового слідства та дізнання при розслідуванні кримінальних справ: монографія. Харків: Право, 2006. 176 с.

157. Писарева И.Ю., Коробова С.А. Финансово-экономическая экспертиза и ее проблемы. *Актуальные вопросы судебной экспертизы и криминалистики на современном этапе судебно-правовой реформы* (к 75-летию основания Харьк. НИИ судебных экспертиз им. засл. проф. Н.С.Бокариуса). Харьков: Право. 1998. С. 236–237.

158. Піхоцький В.Ф. Система державного фінансового контролю в Україні: концептуальні засади теорії та практики. дис...доктора економ. наук. Інститут регіональних досліджень ім. М. І. Долішнього НАНУ. Львів. 2015. 530 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/12/dis_pihotskyi.pdf.

159. Поліщук О.В. Особливості взаємодії оперативних, слідчих та інших підрозділів. *Оперативно-розшукова діяльність і кримінальний процес: теоретико-праксиологічний дискурс щодо їх співвідношення в умовах реформування органів внутрішніх справ України*: матер. міжнар. наук.-практ.конф. (м. Харків, 22-23 квітня 2015 р.). Одеса: ОДУВС, 2015. С. 92.

160. Полянский Н.Н. Налоговые преступления по УК Азербайджанской ССР. *Ваш налоговый адвокат*. 1998. Вып. 1. С.182–186.

161. Постанова Верховного суду України № 51-809км18 від 07.06.2018. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.scourt.gov.ua/.../8B01F3FD82441E4CC2257B1E0049.

162. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4652-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2135-12>.

163. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів: Закон України від 23 грудня 1993 року N 3781-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. N 11. Ст.50 (Із змінами в редакції станом на 1 січня 2018 року) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3781-12>.

164. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві: Закон України від 23 грудня 1993 року N 3782-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. N 11. Ст. 51 (Із змінами в редакції станом на 1 січня 2018 року) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3782-12>.

165. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні: Наказ МВС України від 07.07.2017 № 575. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://xn--80aagahqwyibe8an.com/ukrajini-mvs-nakazi/nakaz-mvs-ukrajini-vid-07072017-575-pro-2017-50643.html>.

166. Про затвердження Інструкції про проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні: Наказ Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Міністерства фінансів України, Адміністрації Державної прикордонної служби України та Міністерства юстиції України від 16.11.2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1681/51. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12>.

167. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні: Наказ МВС України 07.07.2017 № 575. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17>.

168. Про затвердження Положення про Державну аудиторську службу України: Постанова Кабінету Міністрів України від 3 лютого 2016 р. № 43. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/43-2016-%D0%BF>.

169. Про затвердження Положення про Державну службу фінансового моніторингу України: Постанова Кабінету Міністрів України від 29 липня 2015 р. № 537. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-2015-%D0%BF#n2>.

170. Про затвердження Порядку надання та розгляду узагальнених матеріалів: Наказ Міністерства фінансів України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України від 11.03.2019. № 103/162/384. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0368-19#n7>.

171. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 № 2135-XI. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. N 22. Ст. 303 (Із змінами в редакції станом на 12.04.2017) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>.

172. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю: Закон України від 30 червня 1993 р. N 3341-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. N 35. Ст. 358.

173. Про утворення Державної фіскальної служби: Кабінет Міністрів України: Постанова від 21.05.2014 № 160. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/160-2014-%D0%BF>.

174. Ратинов А.Р. Вопросы следственного мышления в свете теории информации. *Вопросы кибернетики и право*. Москва, 1967. С. 180–199.

175. Рижков Е.В., Савченко О.О. Проблемні питання взаємодії слідчих з оперативними підрозділами ОВС при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій. *Оперативно-розшукова діяльність і кримінальний процес: теоретико-праксиологічний дискурс щодо їх*

співвідношення в умовах реформування органів внутрішніх справ України: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 22-23 квітня 2015 р.). Одеса: ОДУВС, 2015. С. 95.

176. Россинская Е.Р. Судебная экспертиза в уголовном, гражданском, арбитражном процессе. Москва: Право и закон, 1996. 224 с.

177. Руфанова В. М. Взаємодія органів внутрішніх справ з органами державної фінансової інспекції щодо запобігання злочинам, пов'язаним з незаконним використанням бюджетних коштів. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 1. С. 99–107.

178. Саакян М.Б. Щодо питання участі слідчого у проведенні негласних слідчих дій у кримінальному провадженні. *Оперативно-розшукова діяльність і кримінальний процес: теоретико-практичний дискурс щодо їх співвідношення в умовах реформування органів внутрішніх справ України:* матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 22-23 квітня 2015 р.). Одеса: ОДУВС, 2015. С. 21–22.

179. Сакал В.М. Слідчо-оперативна група як оптимальна форма організації досудового розслідування. *Науковий Вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 3. С. 40–51.

180. Сатуев Р.С., Шраев Д.А., Яськова Н.Ю. Экономическая преступность в финансово-кредитной системе. Москва: Центр экономики и маркетинга, 2000. 272 с.

181. Синєокий О. В. Теоретичні та практичні проблеми діяльності міждержавних змішаних слідчо-перативних груп. *Криміналістичний вісник: наук.-практ. зб.* Київ: Ін Юре, 2009. № 1 (11). С. 43–51.

182. Сліпченко В. І. Особливості взаємодії оперативних та слідчих підрозділів за новим КПК України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 4. С. 539–545.

183. Слободянюк Б. К. Історичний розвиток взаємодії слідчих та оперативних підрозділів. *Міжнародний юридичний вісник*: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. 2016. Вип. 1 (3). С. 121–127.

184. Соловьев И. Н. Криминологическая характеристика личности налогового преступника. *Налоговый вестник*. 2002. № 9. С. 121–124.

185. Справа № 489/7771/13-к за 2013 р. Ленінський районний суд м. Миколаєва. *Єдиний державний реєстр судових рішень* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/34151738>.

186. Справа №760/13570/13-к за 2013 р. Архів Солом'янського районного суду м. Києва. *Єдиний державний реєстр судових рішень* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/32409505>.

187. Степанюк Р. Л. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України : монографія; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. А. Ф. Волобуєва. Харків: НікаНова, 2012. 382 с.

188. Столяров В.И. Диалектика как логика и методология науки. Москва: Политиздат, 1975. С. 35.

189. Стратонов В.М., Захарченко О. В. Загальні положення взаємодії слідчого з органами дізнання в процесі розшуку та встановлення місця знаходження обвинуваченого. *Форум права*. 2011. № 1. С. 982–988.

190. Стрельцов Е. Л. Экономическая преступность в украине: курс лекцій. Одесса: АО БАХВА, 1997. 238 с.

191. Струк І. Ф. Окремі питання допустимості і оцінювання судом доказів, отриманих під час негласних слідчих (розшукових) дій. *Досудове розслідування: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення*: матеріали постійно діючого наук.-практ. семінару (м. Харків, 27 листоп. 2015 р.). Харків, 2015. Вип. 7. С. 132–140.

192. Стулин О. Л. Классификация видов противодействия. *Рос. следователь*. 1999. № 5. С. 37–41.
193. Стулин О.Л. Как препятствовать противодействию расследованию. *Законность*. 2000. № 2. С. 26–27.
194. Сучасні методи досудового розслідування кримінальних правопорушень: підручник /О.М. Цільмак, О.Є. Користін, О.М. Заєць та ін.; за заг. ред. О.М. Цільмак. Одеса: Фенікс, 2017. 352 с.
195. Тацій В. Боротьба зі злочинністю у сфері економічних відносин як вирішальний напрямок діяльності правоохоронних органів. *Вісник прокуратури*. 2002. № 1(13). С. 13–18.
196. Терещенко Ю. В. Особливості проведення ревізії під час досудового розслідування. *Юридична наука*. 2015. № 2. С. 172–178.
197. Тихонова В.И., Захарова Т.А. К вопросу исследования оттисков печатей и штампов, изготовленных фотополимерным способом. *Актуальные вопросы судебной экспертизы и криминалистики на современном этапе судебно-правовой реформы* (к 75-летию основания Харьк. НИИ судебных экспертиз им. засл. проф. Н.С.Бокариуса). Харьков: Право. 1998. С.106–108.
198. Тіщенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : монографія. Одеса: Фенікс 2007. 260 с.
199. Топорецька Зоряна. Позапланові перевірки в кримінальному провадженні (за матеріалами судової практики 2017 року). *Підприємництво, господарство і право*. 2017. №7. С. 148–152.
200. Топчій В. В. Загальна характеристика кримінальних процесуальних форм взаємодії органів досудового розслідування з оперативними підрозділами. *Митна справа*. 2013. № 6 (90). Ч. 2. Кн. 1. С. 303–306.
201. Трухачев В.В. Криминалистический анализ сокрытия преступной деятельности. Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та., 2000. 224 с.

202. Урусова З. П., Пилип'юк О. М. Особливості ревізії, що проводиться на вимогу правоохоронних органів. *Вісник Харківського національного аграрного університету ім. В.В. Докучаєва. Серія: «Економічні науки»*. 2014. № 5. С. 188–196.

203. Уряд ліквідував Департамент захисту економіки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/kabinet-ministriv-ukrayini-likviduvav-ubez/>

204. Фастовець В.А. Окремі аспекти взаємодії слідчих із оперативними підрозділами за Кримінальним процесуальним кодексом України. *Оперативно-розшукова діяльність і кримінальний процес: теоретико-праксиологічний дискурс щодо їх співвідношення в умовах реформування органів внутрішніх справ України*: матер. міжнар.наук.-практ.конф. (м. Одеса, 22-23 квітня 2015 р.). Одеса: ОДУВС, 2015. С. 97–98.

205. Фаткуллин Ф.Н. Общие проблемы процессуального доказывания. Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1976. 188 с.

206. Филиппов А. Г. К вопросу об особенностях расследования отдельных видов и групп преступлений / Особенности расследования отдельных видов и групп преступлений. Свердловск. 1980. С. 26–27.

207. Филиппов А. Г., Целищев А. Я. Узловые проблемы методики расследования преступлений. *Советское гос-во и право*. 1982. №8. С. 71–75.

208. Фирсов Е. П. Криминалистическая характеристика налоговых преступлений. *Вопросы квалификации и расследования преступлений в сфере экономики* : сборник научных трудов. Саратов, 1999. С. 91–92.

209. Хасан Б.И. Противодействие при расследовании преступлений как объект криминалистического и психологического изучения. *Актуальные вопросы государства и права на современном этапе*. 1983. № 1. С. 223–224.

210. Хахуцяк О. Ю. Місце актів ревізій та перевірок у кримінальному провадженні. *Юридична наука*. 2015. № 5. С. 156–161.

211. Химичева Г. П., Бажанов С. В. Групповой метод расследования тяжких преступлений: учеб. пособие. Смоленск: Изд-во СГУ, 1997. 59 с.

212. Хомкалов В.П. Оперативно-розыскные аппараты ОВД в системе уголовной юстиции. Тактические и правовые аспекты: дисс. ... доктора юрид. наук: 12.00.09. Москва, 1998. 424 с.

213. Цінні папери. Словник фінансово-правових термінів / за заг. ред. д. ю.н., проф. Л. К. Воронової. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ: Алерта, 2011. 558 с.

214. Цуцкірідзе М.С. Взаємодія слідчих та оперативних підрозділів при підготовці та проведенні негласних слідчих (розшукових) дій. *Актуальні проблеми розслідування злочинів*: зб. тез доповідей III Всеукр. наук.- практ. конф. (м. Київ, 1 липня 2014 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2014. С. 116–118.

215. Черней В. В. Проблеми взаємодії правоохоронних органів з іншими суб'єктами запобігання злочинам на ринку небанківських фінансових послуг. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2014. Т. 14. С. 26–33;

216. Чернявський С.С. Економічні злочини як об'єкт спеціального криміналістичного дослідження. *Вісник Національної академії державної податкової служби України*. 2004. № 1. С. 149–154.

217. Чернявський С. С. Фінансове шахрайство: методологічні засади розслідування: монографія. Київ: «Хай-тек прес», 2010. 624 с.

218. Чернявський С. С. Предмет злочинів у сфері господарської діяльності. *Вісник Національного університету державної податкової служби України*. 2009. № 4. С. 258–266.

219. Чуфаровский Ю. В. Психология оперативно-розыскной деятельности. 2-е изд., доп. Москва: Изд-во «МЗ-Пресс», 2001. 208 с.

220. Чуфаровский Ю.В. Юридическая психология: учеб. пособие. Москва: Право и Закон, 1997. 320 с.

221. Шехавцов Р. М. Форми та способи протидії розслідуванню злочинів і засоби їх подолання (за матеріалами кримінальних справ про вимагання, вчинені організованими групами, злочинними організаціями): автореф. дис. ... кандидата юрид. наук: 12.00.09. Луганськ, 2003. 19 с.

222. Шехавцов Р.М. Поняття протидії розслідуванню злочину. *Вісник Луганського інституту внутрішніх справ МВС України*. 2002. № 3. С. 192–204.

223. Шилін М.О. Оперативно-розшукова діяльність та негласні слідчі дії: проблеми правового регулювання у світлі нового КПК України. *Вісник прокуратури*. Київ, 2013. № 1 (139). С. 59–64.

224. Щур Б.В. Тактика нейтралізації протидії розслідуванню злочинів, вчинених організованими групами: монографія / за ред. В.Ю. Шепітька. Харків: Гриф, 2005. 176 с.

225. Юхно О. О. Окремі аспекти взаємодії слідчих та інших підрозділів органів внутрішніх справ при розслідуванні злочинів. *Вісник ХНУВС*. 2012. № 2. С. 212–221.

226. Яблоков Н. П. Криминалистическая характеристика финансовых преступлений. *Вестник Московского государственного университета. Серия 11: Право*. 1999. № 1. С. 31–43.

227. Якушин Н.М. Оперативно-розыскное обеспечение деятельности органов и учреждений внутренних дел в экстремальных условиях. Москва: Академия МВД РФ, 1994. 64 с.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

АНКЕТА

узагальнення матеріалів кримінальних проваджень (справ) про економічні злочини (всього вивчено 120 справ)

1. За ознаками злочинів було розпочато кримінальне провадження:

- 1) ст. 205 КК України - 100%;
- 2) ст. 209 КК України - 3%;
- 3) ст. 306 КК України - 0;
- 4) ст. 358 КК України - 88%;
- 5) ст. 190 КК України - 2%;
- 6) ст. 191 КК України - 1%;
- 7) ст. 212 КК України - 68%;
- 8) інші – 0.

2. Способи вчинення злочинів:

1) переведення безготівкових коштів у готівку шляхом здійснення незаконних фінансово-господарських операцій — 98%;

2) введення в обіг фіктивних платіжних документів — 86%;

3) використанням комп'ютерної техніки для здійснення фіктивних електронних платежів — 2%;

4) укладання фіктивного господарського договору (купівлі-продажу) на умовах попередньої оплати — 0;

5) заснування інвестиційної фірми (довірчого товариства, пенсійного фонду, страхової компанії) з наступним заволодінням коштами вкладників —

6) інші _____

3. Особи обвинувачених:

1) службові особи підприємств, які здійснювали незаконні операції — 96%;

2) службові особи банківських установ — 4%;

3) службові особи підприємств-клієнтів (замовників) — 0.

4. Вік осіб, які вчинили злочини:

1) від 18 до 25 років – 12 %;

2) від 25 до 30 років – 22 %;

2) від 30 до 40 років – 48 %;

3) старші 40 років - 18 %.

6. Освіта осіб, які вчинили злочини:

1) середня і середньо-спеціальна – 92%;

2) незакінчена вища – 0;

3) вища освіта - 8%.

7. Причетність до вчинення злочинів у минулому:

1) судимі — 35 %;

2) не судимі — 65 %.

8. Типові ситуації початку кримінального провадження:

1) досудове розслідування почато на підставі матеріалів ОРД — 24%;

2) досудове розслідування почато на підставі доказів, одержаних при розслідуванні предикатного злочину – 76%;

3) досудове розслідування почато на підставі матеріалів перевірки контролюючими органами — 0.

9. Проведення слідчих (розшукових) дій:

1) допити:

- засновників та керівників підприємств, що були використані— 100%;

- працівників підприємств, що були використані – 16%;

- працівників підприємств-клієнтів (замовників) — 0;

- працівників органів державної реєстрації — 2%;

- працівників банківських установ — 4%;

- працівників нотаріальних органів – 1%;
- працівників дозвільної системи — 1%.

2) обшуки:

- житла — 48%;
- робочого місця на підприємстві — 12%.

3) вилучення (виїмка) документів:

- на підприємствах – 6%;
 - в органах державної реєстрації - 76%;
 - в органах державної податкової служби - 70%;
 - в банківських установах - 62%;
 - в нотаріальних органах – 8%;
 - в органах дозвільної системи - 2%.

4) огляд документів — 100%;

5) призначення експертиз:

- криміналістичних експертиз документів — 94%;
- комп'ютерно-технічні - 4%;
- економічні (судово-бухгалтерська, фінансово-економічна) — 12%.

ДОДАТОК Б**АНКЕТА**

**узагальнення результатів опитування слідчих та співробітників
оперативних підрозділів щодо виявлення і розслідування економічних
злочинів**

1. В якому підрозділі Ви працюєте?

- 1) слідчому -124;
- 2) оперативному – 104.

2. Стаж Вашої роботи на посаді складає:

- 1) до 1 року – 15%;
- 2) від 1 до 3 років – 45%;
- 3) від 5 до 10 років – 37%;
- 4) більше 10 років - 3%.

**3. У виявленні і розслідуванні яких злочинів Вам доводилося
брати участь:**

- 1) ст. 190 КК України (шахрайство) - 56 %;
- 2) ст. 191 КК України (заволодіння державними коштами шляхом
зловживання службовим становищем) - 52%;
- 3) ст. 205 КК України (фіктивне підприємництво) - 0%;
- 4) ст. 209 КК України (легалізація майна, здобутого злочинним
шляхом) - 0%;
- 5) ст. 222 КК України (шахрайство з фінансовими ресурсами) - 26%;
- 6) ст. 358 КК України (підrobлення документів, печаток, штампів) -
58%;
- 7) ст. 366 КК України (службове підроблення) - 45%;
- 8) ст. 368 КК України (прийняття пропозиції, обіцянки або одержання
неправомірної вигоди службовою особою) – 28%;

4. Які труднощі, на Ваш погляд, існують при виявленні і розслідуванні економічних злочинів:

- 1) заплутаність законодавства, що регулює економічну діяльність – 78%;
- 2) часті зміни нормативно-правових актів, що регулюють економічну діяльність – 67%;
- 3) прихованість (замаскованість) злочинів – 17%;
- 4) використання злочинцями корумпованих зв'язків – 44%;
- 5) протидія досудовому розслідуванню – 59%;
- 6) погана взаємодія правоохоронних та контролюючих органів – 48%;
- 7) труднощі в отриманні доступу до документів на підприємствах, організаціях, установах – 16%.

5. Які способи використовуються при вчиненні економічних злочинів:

- 1) заволодіння коштами шляхом укладання фіктивних господарських договорів -
- 2) заволодіння коштами шляхом використання підроблених документів, - 91%;
- 3) укладання фіктивного господарського договору (купівлі-продажу) на умовах попередньої оплати - 14%;
- 4) заволодіння бюджетними коштами шляхом зловживання службовим становищем службовою особою (ч.2 ст.191 КК України) – 21%;
- 4) заснування інвестиційної фірми (довірчого товариства, пенсійного фонду, страхової компанії) з наступним заволодінням коштами вкладників - 19%;
- 5) одержання (прийняття пропозиції, обіцянки) неправомірної вигоди службовою особою за надання фінансових преференцій певному суб'єкту – 17%;
- 6) інші _____

6. Які категорії осіб притягалися до кримінальної відповідальності:

- 1) службові особи підприємств, які здійснювали незаконні операції - 87%;
- 2) особи, які займаються певним видом підприємницької діяльності – 36%;
- 3) службові особи банківських установ – 17%;
- 4) особи, які залучалися для сприяння у вчиненні злочину (підставні особи) – 4%;
- 5) службові особи підприємств-клієнтів (замовників) - 0;
- 6) інші _____

7. Який принцип розміщення оперативного складу, на Вашу думку, є оптимальним, зокрема у сфері функціонування державних цільових фондів:

- 1) лінійний — 1%;
- 2) галузевий — 42%;
- 3) вузька спеціалізація - 57%.

8. Які методи ОРД, на Вашу думку, є найбільш ефективними у виявленні злочинів у сфері функціонування державних цільових фондів:

- 1) аналітичні методи (аналітична, комп'ютерна, фінансова розвідки) – 88%;
- 2) оперативно-розшукове прогнозування – 28%;
- 3) конфіденційне співробітництво (агентурна робота) — 92%;
- 4) використання легендованих підприємств - 1%.

9. Чи відчуваєте Ви складності при встановленні робочого контакту з кандидатами на вербування конфідентів (агентів) у сфері функціонування державних цільових фондів:

- 1) не відчуваю складнощів - 1%;

- 2) відчуваю певні складності – 27%;
- 3) відчуваю значні складності – 72%.

9. Труднощі у збиранні первинної інформації про діяльність державних цільових фондів обумовлені:

- 1) замаскованим характером злочинів – 76%;
- 2) вчиненням злочинів організованими групами – 32%;
- 3) використанням злочинцями підставних осіб – 12%;
- 4) використанням організаторами спеціально розроблених технологій уникнення відповідальності – 82%;
- 5) незабезпеченість правоохоронних органів належною підтримкою з боку спеціалістів – 36%;
- 6) відсутністю ефективних методичних розробок з виявлення і розслідування злочинів – 68%.

10. Допомогу яких спеціалістів Ви використовуєте (потрібно використовувати) при виявленні і розслідуванні злочинів у сфері функціонування державних цільових фондів:

- 1) фахівців Державної фінансової інспекції України - 48%;
- 2) фахівців у галузі інформаційних технологій - 16%;
- 3) аудиторів - 18%;
- 4) працівників банків -14%;
- 5) інших спеціалістів - 8%.

10. Чи потрібне оперативно-розшукове супроводження кримінального провадження:

- 1) взагалі не потрібне – 12%;
- 2) потрібне для досудового розслідування – 81%;
- 3) потрібне для судового розгляду справ – 7%.

9. Як Ви вважаєте, яка форма організації розслідування економічних злочинів, зокрема у сфері функціонування державних цільових фондів є найбільш ефективною:

1) одноосібно слідчим з наданням окремих доручень працівниками оперативних підрозділів – 12%;

2) бригадою слідчих – 16%;

3) слідчо-оперативною групою – 72%.

10. Які слідчі (розшукові) дії є найбільш складними (забирають найбільше часу) при розслідуванні злочинів у сфері функціонування державних цільових фондів:

1) допити – 72%;

2) обшуки – 57%;

3) огляди – 24%;

4) експертизи – 59%;

5) слідчі експерименти – 2%.

11. Чи збирається Вами інформація про особистість підозрюваного під час підготовки до його допиту:

1) збираю завжди – 58%;

2) збираю по можливості – 37%;

3) обмежуюсь тим, що є в матеріалах кримінального провадження – 3%;

4) не звертаю на це уваги – 2%.

ДОДАТОК В**Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:*****публікації у наукових фахових виданнях України:***

1. Обаль О. О. Взаємодія слідчого з оперативними підрозділами при виявленні ознак економічних злочинів. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: «Право»*. 2018. Вип. 25. С. 131–133

2. Даньшин М. В., Обаль О. О. Взаємодія слідчого з оперативними підрозділами під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях щодо економічних злочинів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2019. № 38. С. 172–175.

3. Обаль О. О. Слідчо-оперативна група як оптимальна організаційно-правова форма взаємодії слідчого з оперативними підрозділами під час розслідування економічних злочинів. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. № 2 (27). С. 192–196.

публікація у зарубіжному виданні

4. Обаль О. Взаємодія слідчого з оперативними підрозділами: трансформація теорії оперативно-розшукової діяльності та її ролі в розслідуванні злочинів. *S.R.L. Publicație științifico-practică de drept. Republica Moldova*. 2018. Nr. 5 (33). С. 194–197.

публікація у періодичному науковому виданні держави-члена Європейського Союзу

5. Obal Aleksey. Economic crime investigation: organizational aspect. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. № 5 (2). С. 131–135. (Index Copernicus).

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Обаль. О. О. Актуальні питання розслідування злочинів, пов'язаних з незаконною трансплантацією органів та тканин людини: криміналістичний аспект. *Від громадянського суспільства – до правової держави: XIII Міжнародна наукова конференція молодих вчених та студентів*, (м. Харків, 27 квітня 2017 р. : збірник тези доп. Харків, : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2017. С. 349–351.

7. Обаль. О. О. Щодо взаємодії правоохоронних, контролюючих та інших органів при розслідуванні економічних злочинів у сучасних умовах в Україні. *Верховенство права – основоположний принцип правової держави: IX Науковий круглий стіл молодих вчених, аспірантів та магістрів*: збірник тез доповідей (м. Харків, 15 грудня 2017 р. : тези доп.). Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2017. С. 318–320.

8. Обаль. О. О. Про взаємодію слідчого та оперативних підрозділів у кримінальних провадженнях. *Захист прав людини: національний та міжнародно-правовий виміри : XIV Міжнародна науково-практична конференція «Від громадянського суспільства – до правової держави»*: збірник тез доповідей (м. Харків, 20 квітня 2018 р.). Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2018. С. 230–233.

9. Обаль. О. О. Щодо виявлення ознак економічних злочинів оперативно-розшуковими методами та роль слідчого. *Розбудова правової держави в Україні: реалії та перспективи: матеріали міжнародної науково-практичної конференції*, (м. Одеса, 25–26 травня 2018 р.,) / за ред. Г.О. Ульянової; уклад.: О. В. Дикий, Ю. Д. Батан. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 112–115.

10. Обаль. О. О. Про детермінанти взаємодії підрозділів правоохоронних і контролюючих органів в розслідуванні економічних злочинів. *Інтеграція юридичної науки і практики в сучасних умовах:*

збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 24-25 серпня 2018 р.). Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2018. С. 105–109.

11. Обаль. О. О. Про вимоги щодо створення і функціонування слідчо-оперативних груп при розслідуванні економічних злочинів. *Актуальні проблеми законодавства України: пріоритетні напрями його вдосконалення: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Одеса, 11–12 жовтня 2019 р.). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2019. С. 102–104.